

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

www.veritatisimago.hu

2023/1-2.



VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online, negyedévente

2023/1-2.

www.veritatisimago.hu

Főszerkesztő

Dr. Szolnoki Zoltán

Szerkesztőbizottsági elnök

Dr. Nagy Imre

Vezető szerkesztő

Medgyesi Konstantin

Szerkesztőségvezető

Hegedűs Anita

Tematikus szerkesztők

Bíró-Balogh Tamás

Forgó Géza

Mód László

Nátyi Róbert

Pópity Dániel

Tóth Benedek

Tóth István

Varga András

Varga Sándor

Vukov Anikó Veronika

Technikai szerkesztő

Hegedűs Anita

Webszerkesztő

Czukor Péter

A tanulmányok lektorai

Felföldi Szabolcs

Gyöngyössy Orsolya

Hegedűs Anita

Mód László

Pap József

Pihurik Judit

Tóth Árpád

Szerkesztőség

Móra Ferenc Múzeum

Szeged, Roosevelttér 1-3.

E-mail cím: info@veritatisimago.hu

Telefonszám: +36 62 549 040

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum (Szeged, Roosevelttér 1-3.)

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

ISSN 2559-9836 (Online)

TARTALOMJEGYZÉK

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

DEÁK ÁDÁM: *Csanád vármegye képviselete az 1811/12. évi országgyűlésen* 5

NÉPRAJZ

SZOBOSZLAI BARBARA: *Halászélet a Körösön Szentés batárában. Egy ártéri halásztanya élete születéstől az elmúlásig* 22

MŰHELY

HORVÁTH ANDREA: *Tudománytörténeti kincsek egy dobozból. Iratok Fettich Nándor hagyatékából* 63

FELFÖLDI SZABOLCS: *A Határtalan Régészet nyolc éve. Tapasztalatok, nehézségek, jövőbeli tervek* 83

TÖRTÉNETTUDOMÁNY





Csanád vármegye képvisellete az 1811/12. évi országgyűlésen¹

Deák Ádám*

*Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Kulcsszavak

országgyűlés
követ
követutasítás
pénzügy

Parliament
representative
instructions
finance

Absztrakt

A 18. század utolsó éveit és a 19. század első másfél évtizedét a franciák ellen vívott háborúról szövegezte a Habsburg Birodalomban, s ez nagyban befolyásolta a magyar belpolitikai eseményeket is. A magyar rendi országgyűlések ebben az időszakban leginkább az adók és katonák megajánlásáról szövegezték. A franciák ellen vívott, hosszan elhúzódó háborúk miatt a Habsburg Birodalom pénzügyi válságba került, mivel a papírpénz egyre jobban elértéktelenedett. A kormányzat ezért a devalváció módszeréhez nyúlt, a Joseph Wallis pénzügyminiszter által kidolgozott javaslat nyomán 1811. február 20-án uralkodói rendelet jelent meg, amely szerint a papírpénz értékét 1/5-re csökkentette és bevezette a váltócédulát. I. Ferenc (1792–1835) az 1811/12. évi országgyűlést a pénzügyi helyzet megvitatása miatt hívta össze. Tanulmányomban elsősorban Csanád vármegye szerepére fókuszálva mutatom be ezen országgyűlési tanácskozásokat, döntéseket és eredményeket. Ezen a diétán Marczibányi János és ifj. Muslay Antal képviselték Csanád vármegyét.

Bevezetés

A 18. század utolsó éveit és a 19. század első másfél évtizedét a franciák ellen vívott háborúról szövegezte a Habsburg Birodalomban (1804-ben megalakult az Osztrák Császárság), ez nagyban befolyásolta a magyar belpolitikai eseményeket is. Az országgyűlések (1796, 1802, 1805, 1807, 1808, 1811/12) leginkább az adók és katonák megajánlásáról szövegezték, reformtörekvések nem igazán figyelhetők meg. A rendek hiába kérték folyamatosan az 1791:67. törvénycikk értelmében kiküldött kilenc rendszeres bizottság munkáinak a megtárgyalását és a sérelmek orvoslását, az uralkodó nem járult hozzá. A magyar rendi országgyűlések jelentőségével, működésével és szerepével Dobszay Tamás részletesen foglalkozik a monográfiájában. (Dobszay, 2019) A franciák ellen vívott, hosszan elhúzódó háborúk következtében a Habsburg Birodalom pénzügyi válságba került, mivel a papírpénz egyre jobban elértéktelenedett (Poór, 1988: 111–112; Brandt, 2020: 393).² 1810-ben már 1060 millió ezüstforint értékű papírpénz volt forgalomban, az arany- és ezüstpénzek (konvenció forint) pedig egyre jobban kiszivárogtak a Habsburg Birodalomból (Wertheimer, 1899: 16; Benda, 1978: 341).³ 1810-ben a birodalomnak összbevétele 120 millió forint volt, a kiadásai pedig 1500 millió forintot tettek ki. A kormányzat ezért a devalváció módszeréhez nyúlt, a Josef Wallis pénzügyminiszter által kidolgozott javaslat nyomán 1811. február 20-án uralkodói rendelet jelent meg (Soós, 2007: 96–105; Brandt, 2020: 388–437; Benda, 1978: 335–347; Benda, 1980: I. 466–470), amely szerint a papírpénz értékét 1/5-re csökkentette, és bevezette a váltócédulát (Einlösscheine) (Wertheimer, 1899: 170–172; Csorba–Velkey, 1998: 38–39; Poór, 2003: 201–202; Brandt, 2020:

¹ A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3-SZTE-46 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

416–417, 437; Fillafer, 2020: 322–324).⁴ Az 1811/12. évi országgyűlést is a pénzügyi helyzet megvitatása miatt hívta össze az uralkodó.

Habsburg József nádor már az 1811. február 15-én kelt levelében kifejtette az aggályait a pénzügyi rendelettel kapcsolatban, úgy látta, azt nem lehet bevezetni Magyarországon a rendek és az országgyűlés hozzájárulása nélkül, ezért a diéta összehívását sürgette (JNI, 1991: 88. sz. 366–369). Az 1811. május 24-én kelt levelében kifejtette a királynak, hogy az országgyűlési meghívólevelében konkrétan nevezze meg azokat az ügyeket, amiket tárgyalni kíván. A pénzügyi rendelet megvitatása mellett az ország kívánságait is orvosolni kellene – jelentette ki. Nézete szerint meg lehetne nyerni és nyugtatni a rendeket. József nádor azt a javaslatot tette, hogy 1811. augusztus 15-re vagy augusztus 25-re hívja össze I. Ferenc az országgyűlést (JNI, 1991: 106. sz. 448–457). Továbbá az 1811. június 17-én kelt levelében kifejtette, hogy nem lehet kétségbe vonni a király azon jogát, hogy devalvációs rendeletet ad ki, azonban tiszteletben kell tartani azt is, hogy az országgyűlésen a rendek előadják véleményüket ezzel kapcsolatban. Másrészt a nádor kifejtette, hogy mivel az ipar révén fejlettebbek az örökös tartományok, nagyobb ott a pénzmozgás, míg Magyarország mezőgazdasági ország, ezért nem lehet összehasonlítást tenni. Ráadásul nagy szárazság uralkodott, rossz terméssel (JNI, 1991: 464–469).

A pénzügyi rendelet kihirdetése Csanád vármegyében

A Csanád vármegyei rendek az 1811. július 15-én tartott közgyűlésükön hirdették ki I. Ferencnek (1792–1835) az 1811. június 24-én kelt és a Magyar Udvari Kancellária útján kibocsátott 7359. számú iratát a pénzügyi rendelet részleteivel kapcsolatban, amely hat pontot tartalmazott. 1. A 100 forintos váltócédulákat forgalomba hozták. 2. Az 500 forintos és kisebb értékű bankócédulákat fel kell váltani a 100 forintos váltócédulákkal. 3. Az 500 forintos bankócédulákat ezentúl nem lehet felváltani kisebb értékű bankócédulákra. 4. Augusztus 15-től az 500 forintos bankócédulákat fokozatosan ki kell vonni a forgalomból. Ettől a naptól kezdődően sem a pénztárakban, sem a magánszemélyek közötti fizetéseknél nem lehet elfogadni. 5. 1811. október 31-ig engedélyezik, hogy az 500 forintos bankócédulákat a váltóhivataloknál 100 forintos váltócédulákra be lehessen váltani. Október 31-e után semmilyen váltóhivatalnál nem lehet beváltani az 500 forintos bankócédulákat, és minden értéküket elveszítik. 6. A 10 és 5 forintos váltócédulák még nem készültek el nagy mennyiségben, így az 50, 25, 10 és 5 forintos bankócédulák felváltása nehézségeket okozhat. Ezért a váltóhivataloknál a 100 forintos váltócédulák egy részét 5 és 10 forintos váltócédulákban adják ki. Az uralkodónak ezt a rendeletét a járásbeli szolgabíróknak haladék nélkül ki kellett hirdetni. Emellett a papoknak, lelkipásztoroknak is a kötelességükké tették, hogy a szószékről hirdessék ki ezt, és a köznépeknek adják tudtára (MNL CSML Makó, IV. A. 3. a. 21. jkv. 730/1811.; MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 59. d. 730/1811.).

Ezt követően a Helytartótanácsnak az 1811. június 30-án 16891. szám alatt kelt értelmező levelét olvasták fel a pénzügyi rendelettel kapcsolatban, amit tizenegy pontban foglaltak össze. 1. A váltócédulák 500, 100, 20, 10, 5, 2 és 1 forintos bankjegyekből állnak. A váltócédulák összes értéke az 1811. február 20-án kiadott rendelet szerint 212 159 750 forint, aminél nem lehet több a forgalomban. 2. Az 500 forintos váltócédulák arra valók, hogy az apróbb váltócédulákat be lehessen váltani, vagy azt nagyobb fizetéseknél lehessen használni. 3. A váltócédulák formáját, kidolgozását, méretét írják le. 4. Ezen cédulák beváltási módját rendeletben fogják meghatározni. 5. A bankócédulák csak 1812. január 31-ig lesznek forgalomban, 1812. február 1-jétől sem a pénztárakban, sem az adósságok kiegyenlítésénél nem használhatók. Azt azonban engedélyezik, hogy 1812. február, március, április és május hónapokban a váltópénztárakban a bankócédulákat váltócédulákra válthassák. 6. A bankócédulákat 1/5 értékben lehet beváltani. A kisebb és nagyobb értékű váltócédulákat be lehet váltani egymásra. Kijelölték, hogy Bécsben, Prágában, Brnoban, Troppauban (ma Opava), Linzben, Grazban, Klagenfurtban, Budán, Temesváron, Kassán, Nagyszébenben és Lembergben (ma Lviv) állítanak fel váltóhivatalokat. 7. A váltócédulákat az egész Habsburg Birodalomban kötelesek elfogadni a kereskedelemben és az adófizetésben. Ez alól kivétel a magyarországi dohánytermékek kiviteli vámjának a fizetése, mivel azt fémpénzben kell fizetni.

8. Az elveszett vagy teljesen megsemmisült váltócédulákat nem pótolják. A régi vagy szakadt bankjegyeket kicserélik, ha a nagy részét beadják a váltóhivataloknál. 9. A váltócédulákat tilos enyvezni, összeragasztani, ezeket a pénztáraknál nem lehet elfogadni. Ebben a pontban is megemlítik, hogy a szakadt bankjegyeket be lehet váltani. 10. A váltócédulák hamisítása tilos és törvény által büntetendő. 11. A kincstárból jutalmat kapnak azok, akik az ilyen hamisítókat bejelentik. A Helytartótanács is elrendelte, hogy ezeket a pontokat haladék nélkül ki kell hirdetni a megyékben (MNL CSML Makó, IV. A. 3. a. 21. jkv. 731/1811.; MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 59. d. 731/1811.).

Titkosrendőri jelentések szerint Csanád vármegye minden szükséges óvintézkedést megtett a február 20-ai rendelet végrehajtása érdekében. Az adónak az ötszörös értékben történő beszédésére külön felhívták a megye figyelmét. Az új pénzügyi rendszerből eredő hiányosságokat, aggodalmakat azonban szóvá tette Csanád vármegye, emiatt kérte az országgyűlés mihamarabbi összehívását (MNL OL, N 119: 31. fasc. 3644. sz.).

Az 1811. évi anyautasítás kidolgozása, a követek megválasztása

A csanádi rendek az id. Muslay Antal főispán (hivatali idő: 1808–1826) elnöklete alatt 1811. július 24-én tartott közgyűlésen felolvasták az 1811. június 22-én 7280. szám alatt kelt királyi meghívólevelet, miszerint 1811. augusztus 25-re összehívja az országgyűlést Pozsonyba. A király a meghívólevelében a váltócéduláknak az 1811. február 20-án kiadott pénzügyi rendeletében foglalt bevezetését és a bankócédulák leértékelését kívánta megvitatni az országgyűlésen. Emellett az ország közszükségleteiről és az „ország boldogságos és a közgyarapodást illető más tárgyakról” is kívánt tanácskozni. A Csanád vármegyei rendek ezután kinevezték azt a bizottságot, amely kidolgozta az anyautasítást (MNL CSML Makó, IV. A. 3. a. 21. jkv. 749/1811.).⁵

A követek számára adandó utasítást másnap, július 25-én mutatta be a bizottság a Csanád vármegyei rendek előtt. Az anyautasítást tizenhat pontban foglalták össze (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 59. d. 781/1811.). Meghagyták a követek számára, hogy csak abban az esetben hagyhatnak fel az utasítások pártolásával, ha a többi követ szavazata számosabban felülmúlja az ő javaslataik támogatóinak számát. Az ország alkotmányának a fenntartása pedig a legfontosabb kötelességük, szögezték le.

Az első pontban utasították a követeket, hogy ha a váltócédulák a névértéküket elveszítenék, akkor ne lehessen elfogadni azokat. Az új váltócédulának állandó alapot és értéket állapítsanak meg. A második pontban szintén a váltócédula értékével kapcsolatban adtak utasítást. A rendek szerint a váltócédulák értékét azzal is meg lehetne erősíteni, ha az országból kivitt dohányoknak és egyéb termékeknek a vámját, harmincadát nemcsak arany- és ezüstpénzben, hanem váltócédulákban is lehetne fizetni. Ha esetleg nagyobb áldozatokat vár az uralkodó a váltócédula értékének a megtartása kapcsán, akkor értesítsék a megyét a követek. Emellett kérjék meg arra is a királyt, hogy tiltsa meg az arany- és az ezüstnek az országból történő kivitelét. Ennek kapcsán hivatkoztak az 1559:46., az 1625:41. és az 1741:12. törvényekre.⁶ A harmadik pontban a közszükségletek kapcsán meghagyták a követeknek, hogy ha az országgyűlési tanácskozások során tárgyalás alá kerül az ügy, akkor értesítsék a megyét. A segedelmek ajánlása esetén a többséghez alkalmazzák magukat. A negyedik pont szerint a magánszemélyek közötti adósságok fizetése kapcsán határozzanak meg alapelveket. Az örökös tartományokban már elfogadott skálát, amely a váltócédula, a bankócédula és az ezüstpénz egymáshoz viszonyított értékét meghatározta, törvény által nálunk is fogadják el. Ez a skála azonban ne terjedjen ki az eddig kifizetett adósságokra.

Az ötödik pontban utasításba adták a követeknek, hogy ha a királyi előterjesztésekben olyan ügy is felmerül, amiről nincs utasításuk, értesítsék a megyét, hogy újabb pótutasításokat tudjanak küldeni a számukra. A hatodik pontban kimondták a Csanád vármegyei rendek: ha az országos rendszeres bizottsági munkákat tárgyalás alá veszik, akkor terjesszék elő a megye vélekedéseit. (Ezeket a véleményeket nem csatolták az irathoz.) Ha az országgyűlési tanácskozásokat nem tudnák hosszabb ideig folytatni a pozsonyi magas árak miatt, akkor az ország központjában, Budán folytassák a munkát tovább. A hetedik pontban az adózó porták kiigazítása, azaz

az adóterheknek a törvényhatóságok között történő igazságosabb elosztása kapcsán fogalmaztak meg utasítást, figyelembe kívánták venni az üres földek mennyiségét és kiterjedését, valamint a megyék népességét. A nyolcadik pontban kimondták, hogy a bolondok és árvák számára hozzanak létre intézményt. Az üresen lévő püspökségek, prépostságok és apátságok jövedelmeinek egy részét fordítsák ilyen intézmények felállítására és fenntartására. A kilencedik pontban azon kérelmüket fogalmazták meg, hogy az 1791:36. és 1792:13. törvények⁷ értelmében az uralkodó a megyei közhivatalokat viselő és arra érdemes nemességet részesítse kamarai birtokokban. A tizedik pont a magyar nyelv használati körét érintette: az egyházi és polgári ítélőszékeken, a Magyar Udvari Kancelláriánál, a Helytartótanácsnál és Királyi Kúriánál minden tárgyat és pereket magyar nyelven intézzenek. A szakszavakat egy országos küldöttség fordítsa le magyar nyelvre, s helybenhagyás után a Helytartótanács felügyelete alatt nyomtattassák ki, és küldjék meg a törvényhatóságoknak.

A tizenegyedik pontban azon kérelmüknek adtak hangot, hogy a hadi tiszteket és közkatonákat ne csak katonai érdemrenddel és pénzzel jutalmazták, hanem nemesi örökös jószágokkal is. A tizenkettedik pontban az 1791:64. törvényre hivatkozva kérték, hogy a nemességnek ne kelljen vámot, harmincadot fizetnie az általuk kivitt vagy behozott termékek után a határon, katonai végvidéken. A tizenharmadik pontban kimondták, hogy ha az úrbéri munkálatot tárgyalás alá veszik, akkor az olyan úrbéri szerződéseket, amelyek a földesurak kárával járnak, töröljék el. A tizennegyedik pontban halálos ítéletekkel kapcsolatban kérték, az uralkodó ne adjon kegyelmet. A tizenötödik pontban a közpolitikai rendszeres bizottsági munka kapcsán fogalmaztak meg javaslatot. Kimondták, hogy a közgyűlésen a nemeseknek joguk van a saját jussukat védeni vagy cselekedetükről beszámolni. A széksértések kapcsán hozott törvényeket: az 1486:58., az 1723:57. és 58. törvényeket, valamint a Hármaskönyv II. rész 69. címét tartásuk épségben.⁸ Végezetül a tizenhatodik pontban megfogalmazták azon véleményüket a Csanád vármegyei rendek, hogy a tulajdonnal nem bíró armális nemesek sorsa sokszor rosszabb a nemtelenekénél. Még attól is eltiltják őket, hogy a lakhelyükön javakat szerezzenek maguknak. Azért, hogy a szegény nemeseken segítsenek, és a földönfutó sorstól megkímélik őket, olyan törvényt alkossanak, amely kimondja, hogy üresen álló koronai, kamarai külső és belső telkeket szabadon vehessenek készpénzért. Ezeknek szerzésében és bírásában ne gátolhassák őket, emellett házakat is vehessenek akadály nélkül. A későbbiekben majd még két alkalommal fogalmaztak meg egy-egy pótutasítást a követek számára pénzügyi kérdésekkel kapcsolatban (MNL CSML Makó, IV. A. 3. a. 21. jkv. 1182/1811., 22. jkv. 57/1812.). Az itt felsorolt követutasításokból jól érzékelhető, hogy a Csanád vármegyei rendek első sorban az ősi alkotmány és a nemesi jogok védelmét tartották elsődleges céljuknak. Reformgondolatok a magyar nyelv ügyén kívül nem igazán figyelhetők meg. Nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a nemességnek a sorsát javítsák (kamarai birtokadományok, ingatlanok szabad vásárlása, vámentesség), mivel tisztában voltak azzal, hogy sokan elszegényedtek közülük az évek alatt.

Mostanáig csak Somogy vármegye követutasításairól készült forráskiadás (Sáros megyének csak néhány utasítása ismert) az 1811/12. évi országgyűlés kapcsán. Hasonló vármegyei szintű elemzés nem készült erről a diétáról (Melhárd, 1906: 395–400; Tóth, 1912: 63–64). Ezek alapján megállapítható, hogy mindkét megye elutasította a pénzreform rendeletet, és annak orvoslását kérte az országgyűlésen. A további utasítások a nemesi kiváltságok, az ősi alkotmány fenntartására, illetve a sérelmek és kívánságok orvoslására irányultak. Ezekkel a pontokkal a Csanád vármegyei követutasítások is egybecsengtek.

Az anyautasítás elfogadása után sor került a követek megválasztására. Id. Muslay Antal Náray János alispánt és királyi tanácsost ajánlotta követnek, aki a megye teljes bizalmát élvezte, azonban Náray több okra is hivatkozva (amit a jegyzőkönyv nem sorol fel) nem vállalta a követséget. Ezután közakarattal ifj. Muslay Antal táblabíró (aki korábban Nógrád megye főjegyzője volt) és Marczibányi János táblabírót választották meg követeknek. Arra az esetre, ha ők akadályoztatva lennének, vagy nem jelennének meg az országgyűlésen, Muslay Lajos főjegyzőt és táblabírót, valamint Szilesy Pál főügyészt választották meg helyettes követeikként. A követek számára a napidíjat (amíg az országgyűlésen nem határoznak róla) váltóforintban fejenként 6 forint 40

krajcárban határozták meg. A melléjük rendelt írnokoknak 2 forint 30 krajcárt, a két legénynek (akik védelmi, kísérő szerepet láttak el) pedig fejenként 45 krajcárt adtak napi bérként. (Bankócédulában ötször ennyit határoztak meg ehhez képest.) Az útiköltségekre a megyei házi pénztárból bankócédulában számolva 10 000 forintot biztosítottak (MNL CSML Makó, IV. A. 3. a. 21. jkv. 782/1811.). A következőkben röviden bemutatom a két követ életét.

Marczibányi János

Puchói Marczibányi János 1790-ben született. Apja Marczibányi Imre, anyja Regőczi Huszár Anna volt. Tanulmányait 1801–1803 között a szegedi líceumban folytatta, majd 1805–1808 között jogász tanulmányokat végzett a Pesti Királyi Egyetemen, gyakorlatát több ügyvédnél is végezte. 1808. február 20-án jurátus lett a pesti Királyi Táblán, majd 1808. június 23-án tett ügyvédi vizsgát, ennek eredményéről azonban nincsenek információim. Ezekben az években több főnemet is képviselt az országgyűléseken, az 1807. évi diétán gróf Pongrácz Ádámot, gróf Pongrácz Jánost és báró Révay Antalt, az 1808. évi országgyűlésen pedig gróf Aspremont Jánost és gróf Serényi Vincét.⁹ Az 1811/12. évi országgyűlésen Csanád vármegye követe volt. Az országgyűlésen a titkosrendőri jelentések a következőt jegyezték fel róla: képzettség, sőt szellemi képességek szempontjából értéktelen ember. Állítólag egy fiatal Csáky grófnőt szeretne feleségül venni, ezért ég benne a vágy, hogy kamarás legyen. Előadásmódja merész és rossz, nincs támogatottsága. A legdurvább, legsértőbb, a legarrogánsabb követek egyike és külön (MNL OL, N 119: 31. fasc. 3549. sz.). 1812–1820 között Csanád vármegye főjegyzője. Az 1825/27. évi országgyűlésen Torontál vármegye követe volt. Csókán (Csanád vármegye) rendelkezett birtokokkal. 1830-ban halt meg Nagybecskereken, nőtlenül (Pálmány, 2019: I. 757–758).

Ifj. Muslay Antal

Ifj. Borosjenői Muslay Antal 1774. március 10-én született Rádon, apja id. Muslay Antal, anyja Jeszeniczei Jankovich Mária volt. Tanulmányairól és közpályájáról kevés feljegyzés maradt fenn. Pálmány Béla adatai szerint 1794-ben negyedik évfolyamos jogász volt a Pesti Királyi Egyetemen, 1795. november 21-én jurátus lett a pesti Királyi Táblán, majd 1797. március 27-én ügyvédi vizsgát tett. Az 1796. évi országgyűlésen gróf Forgách Antalt képviselte.¹⁰ 1800-ban, majd 1807-ben Nógrád megye főjegyzője. Valószínűleg az apja révén került Csanád vármegyébe (aki Csanád vármegye főispánja volt), ahol követté választották az 1811/12. évi országgyűlésre. A titkosrendőri jelentések a következőt jegyezték fel róla: A zárt ülések után többen összegyűltek és a jövőről spekuláltak vagy a tárgyakról tanácskoztak. Egyesek ezeket a tanácskozásokat törvénytelennek és merésznek találták. Mindenki hallgatott, csak Muslay dicsekedett, majd gúnyosan ezt mondta: az egyeztetések nem megengedettek, de a császár nem tilthatja meg nekünk a beszélgetéseket. A rendőri jelentés szerint, ha ezt a gyalázatos csínytevést nem torolják meg, idővel fontos országgyűlési hős lesz Muslayból (MNL OL, N 119: 31. fasc. 3549. sz.). Császári, királyi kamarás címet kapott, azonban Pálmány nem közli, hogy mikor. Felesége Jablánczy Anna volt, akitől három gyereke született. Muslay Antal 1828. december 27-én hunyt el Pesten (Pálmány, 2019: I. 771).

Az országgyűlés megnyitása

A csanádi követek az 1811. szeptember 2-án kelt levelükben jelentették, hogy időben és rendben megérkeztek Pozsonyba. Tiszteletüket tették József nádornál és az ország többi főúránál. Augusztus 28-án egy bizottságot neveztek ki, amely a Schloßhofba ment, hogy I. Ferencet és feleségét, Mária Ludovika császárnét meghívja az országgyűlésre, az uralkodó augusztus 30-án meg is érkezett Pozsonyba. Szeptember 2-án megnyitotta I. Ferenc az országgyűlést, majd átadta a királyi előterjesztéseket. A királyi proposíció négy pontot tartalmazott, s lényege megegyezett a királyi meghívólevél tartalmával. (Melhárd, 1906: 388) Wertheimer Ede közlése szerint „duzzogó arccal” fogadták a rendek a királyi előterjesztéseket, amikor közölték velük (Wertheimer, 1899: 39). Valószínűleg azért, mert a pénzügyi kérdések megvitatásán kívül konkrétan nem nevezett meg olyan ügyeket az uralkodó,

amiknek a megvitatása az ország érdeke lett volna. A csanádi követek számára adott utasítások lefedték a propozíció tartalmát, így nem volt szükség póttusítás kérésére (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 59. d. 943/1811.).

Josef Wallis pénzügyminiszter az országgyűlési tanácskozásokat figyelemmel kísérve négy pártról tett említést Ferenc királynak. Az első párt „szájasokból és veszett rossz emberekből áll”. Nem félnének a királyt elárulni és az Orosz Birodalomhoz csatlakozni, mindent össze akarnak zavarni és lerombolni. „Ez a sansculotte párt, Magyarország jakobinusai; ez az összeesküvőknek 1790 óta fennálló, még ki nem irtott, titokban folyton terjeszkedő pártja.” A másik pártba azok tartoznak, akik a papírpénzt azonnal el akarják törölni. A harmadik pártba a „méréskeltek”-et sorolta, akik a papírpénzt fokozatosan akarják kivonni és nem egyszerre eltörölni. A negyedik pártot a mágnások alkották, akik eladósodtak és napról-napra éltek, pazaroltak. Wallis szerint királyi párt nem is létezik, csak néhány olyan személy található (például a nádor, az országbíró, a személynök), akik támogatják a király javaslatait, azonban ők nem elég bátrak, hogy határozottan kiálljanak. Domanovszky Sándor megjegyezte, hogy Wallisnak ezekből a jellemzéseiből a gyűlölet és a féktelen szenvedély árad, túlságosan elfogult volt a magyar rendekkel szemben (Domanovszky, 1944: I/2. 440–441).

Az országgyűlés történetét megíró Wertheimer Ede három politikai tömböt különített el. Az ellenzéknek két tábora is volt, az egyikbe tartoztak a mérsékeltbbek, megfontoltabb követek, akik az ország törvényeit figyelembe véve akartak előre jutni, őket gróf Vay József Szabolcs megyei követ vezette. A másik pártba az ifjabb, „lobbanékonyabb” követek tartoztak a szintén szabolcsi követ, gróf Desseffy József vezetésével, akik a törvényesség határait feszegették, eszményképeik az 1789-es francia forradalom hősei voltak. (Véleményem szerint a csanádi követeket inkább az ellenzéki táborba lehetett sorolni, mivel határozottan kiálltak a nemesek jogai és az ősi alkotmány védelme mellett.) A kormányzatot is többen támogatták, azonban nem szerveződtek párttá. Nem volt vezérük, aki irányt mutatott volna, nem tartottak magántanácskozásokat. „Ez a párt teljesen elszigetelten állott és gyöngének bizonyult azzal az ellenzékkel szemben.” A papság nem mert felszólalni a megyék döntései ellen, mivel attól tartottak, hogy az egyházi javak elkobzásáról fognak szavazni, ha ellentmondanak a megyéknek. A szabad királyi városok támogatására sem számíthatott a bécsi udvar, köreikben sem volt kiemelkedő vezető. Arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy olyan pártokról, amik az 1840-es évek közepén alakultak, nem beszélhetünk, inkább elvi alapon szerveződött csoportosulások voltak ezek. Wertheimer úgy ítélte meg, hogy a kerületi ülések az 1811/12. évi országgyűlésen kaptak igazi jelentőséget, az országos ülések „puszta formáságokká” váltak, pusztán elfogadták ott a kerületi ülések határozatait (Wertheimer, 1899: 42, 50–66). A következőben ismertetem a pénzügyi kérdés vitáit, ami szinte az egész országgyűlés időtartamát lefedte.

A pénzügyi munkálat körüli viták

Az országgyűlés megnyitása és a királyi előterjesztések átvétele után nyomban hozzálátott a két tábla a pénzügyi kérdések megvitatásához. Wertheimer Ede bemutatja, hogy a rendek egyik része (főleg az alsótáblán) azonnal el kívánta törölni a papírpénzt azzal az érveléssel, hogy ha az fennmarad, örökre a kormányzattól függne az ország. Kétségbe vonták a király azon jogát is, hogy a pénz értékének a meghatározásáról a rendek nélkül dönthet. A királyt arra kell kényszeríteni, vallották, hogy ezt a pátenszt eltörölje, és a rendek hozzájárulása nélkül ne adhasson ki többé ilyen intézkedéseket. Ezzel szemben a Mailáth György személynök, József nádor és a felsőtábla ki akarta hagyni a feliratból, hogy a 1811. február 20-án kiadott pátenszt eltörölje az uralkodó. Arra kérték az alsótáblát, hogy mérsékeltbb és tiszteletteljesebb stílusban írjanak. Azt azonban a főrendek sem vonták kétségbe, hogy a pénzügyi pátens kérdésében feliratot intézzenek. Végül a két tábla megegyezett abban, hogy a pátens eltörlése maradjon ki a felirat szövegéből, sőt még azt is belefoglalták, hogy más országgyűlési tárgyak megvitatását ne tegyék függővé a pénzügyi munkálattól (Wertheimer, 1899: 68–72).

A két tábla 1811. szeptember 14-én és szeptember 30-án intézte az első feliratait az uralkodóhoz. Kifejtették, hogy jobb megoldás lett volna, ha a királyi kincstár állapotának a javításáról csak azután döntött volna a király, miután az országgyűlést összehívta és a rendekkel is megegyezik, nem pedig rendeletet ad ki, mint tette 1811. február 20-án. A rendek hivatkoztak arra, hogy a törvényhozás joga a királyt és az országgyűlést közösen illeti meg. A pénz értékének a meghatározásánál az ország törvényeit figyelembe kell venni. A feliratukban kijelentették a rendek, hogy ez a rendelet sem a „Polgári társaság tzeljával, sem a’ mi sarkalatos Törvényeinkkel” nem összeegyeztethető. A bankócédulák kivonása és a váltócédulák behozatala a mindennapi kereskedésben és a közadók fizetésében is nehézséget okoznak, jelentették ki. Még a nádor közbenjárásával is megpróbálkoztak a rendek. (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 84–90, 1811. szeptember 23., 11. országos ülés) A szeptember 30-ai feliratukban (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 60. d. 1181/1811.) reményüket fejezték ki, hogy az uralkodó az ősi alkotmányt fenn kívánja tartani, és nem akarja a királyi jogokat annyira kiterjeszteni, hogy a sarkalatos törvények vagy a tulajdonosok vagyoni viszonyai kárt szenvedjenek (Országgyűlési írások, 1811/12: 22–26, 40–44; Domanovszky, 1944: I/2. 423–424). A második feliratukban hivatkoztak például az 1405:18., 1439:10., 1715:3. és 8., 1723:3., 1741:8. és 22., az 1791:12. és 19. törvénycikkekre, valamint a Hármaskönyv I. rész 9. címére.¹¹ I. Ferenc válasza szeptember 16-án és 26-án keltek. Ragaszkodott azon álláspontjához, hogy csak kényszerűségből adta ki a pátent, amit nincs módjában visszavonni. Emellett kijelentette, hogy a váltócédulák mennyiségét nem fogja növelni, az alkotmányt pedig tiszteletben fogja tartani. Kérte a rendeket, hogy támogassák és vitassák meg a pátensben bevezetett pénzügyi rendszert (Országgyűlési írások, 1811/12: 28–30, 33–34; Wertheimer, 1899: 74, 84–86; Domanovszky, 1944: I/2. 424–427, 430). Az uralkodónak egyértelmű célja volt, hogy a Habsburg Birodalom egész területén egységes pénzügyi szabályozást vezessen be, remélve, hogy a pénzügyi helyzet rendeződik. Ha engedett volna a magyar rendek követeléseinek azzal könnyen elégedetlenséget idézhetett volna elő a birodalom többi tartományában.

Muslay és Marczibányi a szeptember 17-én kelt levelükben sajnálattal jelentették a megyének, hogy a király az országgyűlés kívánságait és sérelmeit még nem orvosolta (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 59. d. 945/1811.). A szeptember 26-ai jelentésükben csalódottan megírták, hogy az első királyi válasz „reménytelen” volt, a második még „reménytelenebb”. A követek kérték a Csanád vármegyei rendeket, hogy ha szükséges, küldjenek új utasításokat. Mint írták, a haza jogait és törvényeit továbbra is fenn fogják tartani, ami a kötelességük. A csanádi rendek azonban nem fogalmaztak meg új póttusítást (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 60. d. 1180/1811.). Végül az országgyűlés hozzájárult, hogy egy bizottságot küldjenek ki, amely megtudakolja a részleteket a pénzügyi viszonyokkal kapcsolatban (Országgyűlési írások, 1811/12: 40–44; Domanovszky, 1944: I/2. 430–431). Wertheimer úgy vélekedett, hogy ebben a döntő kérdésben a bécsi udvarnak alig volt támogatottsága, majd hozzátette: a rendek következtelenek voltak azzal, hogy elítélték a pénzügyi pátens kibocsátását, de mégis hozzájárultak, hogy egy bizottságot nevezzenek ki. „Ámde a választás megejtésével önmaguk ütöttek rést bevehetetlen posztójukon” – jegyezte meg Wertheimer (Wertheimer, 1899: 91, 97–98).

1811. október 2-án látott hozzá a kinevezett bizottság a pénzügyi kérdések megvitatásához Wallissal és a megbízottaival, majd október 14-én mutatta be a bizottság azokat a követeléseket, amiket a bécsi udvar támasztott Magyarországgal szemben: a 211 millió forgalomban maradt váltócédulából (beváltási jegy) 100 millió forintra Magyarország vállaljon garanciát. A beváltási alaphoz 942 686 forinttal kell hozzájárulnia Magyarországnak. A váltócédulák törlesztési alapjára évente négy millió forintot kell fordítani, ebből Magyarországra évente 1 855 771 forint teher hárulna. Emellett évi 12 millió forint segélyt (subsídium) is várt az uralkodó a magyar rendektől a kiadásokra, fémpénzben. A rendek határozottan elutasították ezeket a követeléseket (Wertheimer, 1899: 99–104, 111). Az október 25-i országos ülésen a megyék nagy része (akiket nem sorolnak fel név szerint) támogatta, hogy a papírpénzt váltsák fel jó értékű fémpénzre (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 142, 1811. október 25., 17. országos ülés).

November 11-én két újabb feliratot intéztek a királyhoz. Az első feliratban ismét sérelmezték a rendek, hogy a pénzügyi rendeletet az egész Habsburg Birodalomra ki kívánta terjeszteni az uralkodó. Kijelentették, ez a pénzügyi rendelet a magyar alkotmánnyal ellenkezik, hibás és elfogadhatatlan. A kényszerítő szükség nem elég indok arra, hogy az ország törvényeivel ellentétes rendeletet adjon ki a király, olyan megoldást kell keresni, amely nem sérti az ország alkotmányát és törvényeit. A rendek elutasították, hogy a papírpénzre kötelezettséget vállaljanak fémpénzben fizetve, és annyi segedelmet ajánljanak, amennyit a király kér.¹² Úgy látták, a papírpénznek a fenntartása semmilyen hasznot nem hozna, sőt még az uzsoráskodás is felerősödne. Ezek a pénzügyi rendelkezések az ország szorgalmára és kereskedésére is negatívan hatottak. Kérték a királyt, hogy a papírpénzt vonja ki a forgalomból, és csak jó minőségű fémpénz legyen használatban. Reményüket fejezték ki, hogy az uralkodó a Magyar Kamarát függetleníti az Udvari Kamarától, a pénzverést a Magyar Kamara és a tárnokmester felügyelete alá rendeli, az örökös tartományokkal való kereskedést pedig visszaállítja a korábbi állapotába (Országgyűlési írások, 1811/12: 93–114; Domanovszky, 1944: I/2. 449).

A rendek a november 11-i másik feliratukban az adó ötszörösére emelése tiltakoztak, és azt kérték, hogy az uralkodó ne szedje be azt. Felvetették, hogy az országgyűlés engedélye nélkül nem vehet ki adót, segedelmet a király. Segedelmet (subsídium) csak önként ajánlhatnak a nemesek. Azzal, hogy bankócédulában (amelynek értékét ötödére csökkentették) kívánja beszédni az uralkodó az adót, nem old meg semmit. A rendek hivatkoztak az adózó nép elgyengült állapotára is (ezt az álláspontjukat az 1812. április 26-ai feliratukban is megerősítették, kiemelve, hogy a bankócédulában történő fizetést 1808-ban fogadták el, mivel ekkor már nem volt jó minőségű fémpénz a forgalomban) (Országgyűlési írások, 1811/12: 115–119, 429–430).

I. Ferenc csak 1812. január 5-én válaszolt a rendek újabb felirataira. (Országgyűlési írások, 1811/12: 196–200). Ismét kifejtette, hogy az adott körülmények miatt kényszerült kiadni a pénzügyi rendeletét. Továbbá kérte a rendeket, hogy ne halogassák ennek az ügynek a tárgyalását. A közszükségletekről való gondoskodás nem ellenkezik a magyar alkotmánnyal a király szerint. Az uralkodó ennek az ügynek a megtárgyalására négy hetet biztosított a rendeknek. Emellett azt is követelte, hogy a magánszemélyek pénzügyi viszonyait is vitassák meg ez idő alatt. A kidolgozott pénzügyi rendszert továbbra is fenn kívánta tartani. Annyiban engedett csupán a rendeknek, hogy a 211 millió forintból ne most azonnal vállaljon magára Magyarország 100 milliót, hanem dolgozzanak ki arra egy tervet. Az országgyűlésen ismét nemtetszésüket fejezték ki a rendek, akik szintén ragaszkodtak a november 11-én felterjesztett feliratuk álláspontjaihoz (Wertheimer, 1899: 151–166; Domanovszky, 1944: I/2. 462–465).

A csanádi követek az 1812. január 8-án kelt levelükben jelentették a megyének, hogy a király a papírpénzt továbbra is fenn kívánja tartani, emellett 12 millió forint segedelmet kér. Az országgyűlési rendek a jó értékű pénz mellett továbbra is meg kívántak maradni, amit a törvények is elismernek. Ilyen utasításhoz tartották magukat a csanádi követek is. A Csanád vármegyei rendek az 1812. január 31-ei közgyűlésükön a követeket oda utasították, hogy az uralkodó által kért 12 millió forinttól való elállást eszközöljék ki (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 60. d. 57/1812.).

A rendek azonban a 1812. január 18-ai alsótáblai országos ülésükön engedményt tettek, s elhatározták, hogy önkéntes segedelmet nyújtanak a királynak. A csanádi követek is kijelentették, hogy a törvényes keretek között és az ország erejéhez mérten adjanak segedelmet, s a megyék többsége hasonló álláspontot képviselt. Az ezt követő kerületi üléseken, majd a január 23-ai országos ülésen elhatározták, hogy természetben (rozst, zabot) adnak segélyt, emellett a só mázsánkénti árának két forinttal történő emelését is támogatták, amivel a segélyt ki akarták pótolni (A két tábla a 12 millió forint helyett 7 millió forint értékben állapította meg a segedelmet azzal, hogy az a megye, amelyik terményt nem tud adni, pénzben is fizethet.) (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 60. d. 194/1812.).¹³ Az uralkodónak azonban fémpénzre lett volna szüksége. A só árának a rendek részéről történő emelése pedig sértette a király jogát, mivel uralkodói felségjogról lévén szó, a rendeknek nincs beleszólása abba

(1812. április 28-án egyébként a király önkényesen felemelte a só árát a rendek hozzájárulása nélkül.) (Domanovszky, 1944: I/2. 468–469, 473, 480–481; Országgyűlési írások, 1811/12: 472–473, 485–491; MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 61. d. 561/1812.).¹⁴

A tanácskozások sikertelenségét jól mutatja, hogy 1812. február 1-jén, március 20-án, április 24-én, május 4-én és május 17-én újabb feliratokat intéztek a pénzügyi viszonyok rendezése kapcsán az uralkodóhoz, azonban mindkét fél végig ragaszkodott álláspontjához (Országgyűlési írások, 1811/12: 249–265, 299–301, 329–334, 441–444, 477–483, 507–516; MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 61. d. 555/1812.). A rendek készségesen felajánlották, hogy tanácskoznak arról, hogyan is lehetne a papírpénzt eltörölni, a királyi kincstár által beváltani és csak jó minőségű fémpénzt a forgalomban tartani. Sérelemként megemlézték, hogy Magyarországnak nincsenek olyan eszközei, amelyek a kereskedelmet és a szorgalmat elősegítenék (mivel az ország „colonialis”, azaz gyarmati sorban van), emellett, érveltek, éhínség is fenyeget a gyenge termés következtében. A feliratokban hivatkoztak az 1559:12. és 15., 1625:39. és 40., 1687:4., 1715:8. 51. és 52., az 1741:8., 1791:12. törvénycikkekre, valamint a Hármaskönyv I. rész 3. és 4. címére, illetve a II. rész 3. címére.¹⁵ Jól érzékelhető, hogy a rendek tisztában voltak azzal, hogy Magyarország mennyire ki van szolgáltatva a Habsburg Birodalomnak kereskedelmi és gazdasági szempontból. Az ezzel kapcsolatos ún. kettős vámrendeletet még Mária Terézia vezette be 1754-ben. A rendelet meghagyta Ausztria, Magyarország, Erdély és Horvátország közötti belső vámokat. A napóleoni háborúk alatt gazdasági konjunktúra alakult ki, amely sok nemesnek és jobbágnak kedvezett, mivel a gabonát könnyen tudták értékesíteni. Azonban a befolyó jövedelmeket nem a gazdaságuk modernizálása fordították, így a pénzügyi és gazdasági válság hatására egyre többen szegényedtek el.

A magánszemélyek pénzügyi viszonyainak rendezése kapcsán, ahogy arról már szó esett, az örökös tartományokban az úgynevezett bécsi skálát léptették életbe, amit Magyarországra is ki akart terjeszteni az uralkodó. A bécsi skála szerint az 1799 előtt felvett hitelek esetén a papírpénz és a fémpénz értéke azonos volt, majd 1799-től kezdődően a papírpénz folyamatosan elértéktelenedett az ezüstpénzhez képest, ezért az 1799–1811 közötti minden hónapra meghatározták a papírpénz értékét a fémpénzhez viszonyítva. Az alsótáblán a követek többsége kezdetben azt kívánta, hogy a papírpénz értékének a csökkenésével csak 1801-től vagy 1805-től számoljanak, a főrendek viszont elfogadták az 1799-es kezdetet (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 1212, 1812. április 7., 85. országos ülés). Emellett az alsótábla ragaszkodott ahhoz, hogy az adósok fémpénzben fizessék vissza az adósságokat, azonban a főrendek elfogadták, hogy ez váltócedulában történjen. A csanádi követek a február 10-ei országos ülésen kijelentették, hogy az arany- és ezüstpénzben felvett hiteleket ebben a pénznemben fizessék vissza az adósok, s nem papírpénzben. Ebbe bele kívánták érteni az 1799 előtt felvett kölcsönök visszafizetését is. Egy későbbi ülésen hozzátették, hogy a papírpénz elfogadására senkit sem lehet kényszeríteni, a papírpénz bevezetéséhez nem járult hozzá az ország. Emellett kijelentették, hogy jó minőségű arany- és ezüstpénz legyen forgalomban, amit ne lehessen kivinni az országból. Az aranyat és az ezüstöt az országban verjék pénzzé. Az ezzel kapcsolatban hozott korábbi törvényeket pedig tartsák fenn. Az alsótábla többsége hasonló álláspontot képviselt ez ügyben (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 914, 1812. február 10., 66. országos ülés; 978–979, 1812. február 15., 70. országos ülés).

Wertheimer szerint a főrendek azért támogatták a bécsi skálát, mert az előnyösebb volt a számukra. A főrendek a saját érdekeikért küzdöttek, mivel a legnagyobb főnemesi családok el voltak adósodva. Február 21-én végül abban állapodott meg a két tábla, hogy egy bizottságot küldenek ki, amely kidolgozza a részleteket a magánszemélyek pénzügyi viszonyainak a rendezése kapcsán (Wertheimer, 1899: 170–174; Domanovszky, 1944: I/2. 472).¹⁶ A rendek az adósok és a hitelezők közötti viszonyok rendezéséről április 24-én feliratot intéztek az uralkodóhoz. Kifejtették, hogy jelenleg arany- és ezüstpénzben nehéz fizetni azok hiánya miatt, ezért az adósok három évig kapjanak fizetési moratóriumot (Országgyűlési írások, 1811/12: 441–444). A moratóriumot¹⁷ a csanádi követek is támogatták, mivel csak hároméves időszakról van szó, ami alatt remélni lehet, hogy a pénzügyi helyzet stabilizálódik (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 863–868, 1812. február 7.,

64. országos ülés).

A csanádi követek a május 10-én kelt jelentésükben tudósították a megyét, hogy József nádor az előző nap érkezett meg a király újabb válaszával a papírpénz ügyében. Mint írták, nagy megilletődéssel fogadták ezt a leiratot, mivel az uralkodó továbbra is ragaszkodott a papírpénzhez, miközben az alkotmány csak az arany- és ezüstpénzt ismeri el fizetőeszközként (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 61. d. 686/1812.).

A király eredetileg május 12-én tervezte berekeszteni az országgyűlést, de a folyamatban lévő ügyek tárgyalása miatt május 19-ig meghosszabbította a működését. A csanádi követek a május 15-ei országos ülésen kinyilatkoztatták azon véleményüket, hogy egy újabb feliratban meg kell említeni, miszerint az országnak semmilyen befolyása nem volt a papírpénz kiadására, minden szerencsétlenségnek ez az oka az országra nézve. Erre a személynök megjegyezte, hogy nem igaz az az állítás, miszerint a papírpénz az országra nézve mindig káros volt. Amikor kisebb mennyiség volt forgalomban, akkor szerinte hasznos volt a kereskedés előmozdítására (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 1535–1536, 1812. május 15., 114. országos ülés).

A rendek május 17-én feliratot intéztek a királyhoz, amiben sajnálatukat fejezték ki, hogy a magánszemélyek közötti pénzügyi viszonyok rendezése kapcsán nem jutottak megegyezésre, ezért kisebb engedményeket tettek. Végül elfogadták, hogy 1799-től kezdődjön a papírpénznek a fém pénzhez számított leértékelése. Hároméves moratóriumot kívántak bevezetni (a következő országgyűlés összehívásáig), ami szerint, ha a hitelező a következő három évben kérné az adósság visszafizetését, akkor az adós váltópénzben is fizethessen. Ha viszont az adós akarná visszafizetni a tartozását ebben a három évben, akkor a hitelezőnek nem lenne kötelező elfogadni váltócédulát. Ezekről a kivételektől eltekintve a rendek ragaszkodtak a jó értékű fém pénzhez, s hogy a bankcédulákban felvett hiteleket át kell számítani és fém pénzben kell visszafizetni a tartozásokat. Emellett erejükhöz mérten ajánlottak segédelmet most és korábban is, jelentették ki, ha fegyvert kellett fogniuk, azt is megtették. Az uralkodó azonban a mai napig nem orvosolta a sérelmeket és kívánságokat (Országgyűlési írások, 1811/12: 507–516; Poór, 2003: 220–224). A csanádi követek a május 18-án kelt levelükben jelentették a megyének, hogy a pénzügyi munkálatról befejezték az országgyűlési tanácskozást. Megismételték, hogy hazánk első törvényei a jó minőségű arany- és ezüstpénzeket ismerték el. A papírpénz elfogadásával a törvényeket sértenék meg, az alkotmányt a „sarkaiból” is kiforgatnák (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 61. d. 687/1812.).

Május 20-án újabb királyi leirat érkezett, amelyben I. Ferenc határozottan kijelentette, hogy vagy elfogadják a pénzügyi rendeletet és a bécsi skálát, vagy feloszlatja az országgyűlést. Követelte, hogy a pénzügyi viszonyok rendezését az ő kívánságai szerint szabályozzák. A moratóriumhoz sem járult hozzá, és ragaszkodott a papírpénz használatához. Ezzel végérvényesen megmerevedtek az álláspontok a király és a rendek között (Wertheimer, 1899: 195–199; Domanovszky, 1944: I/2. 486–489). Az országgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint a rendek csendes hallgatással és szomorúsággal fogadták a király leiratát. Fájdalmat éreztek, hogy az alkotmány sérelme nélkül nem tudják megoldani a pénzügyi kérdéseket. „Egy volt a’ gondolat, egy a’ kinyilatkoztatás, egy a’ vélekedés, hogy tudnia illik, készebbek minden Articulus nélkül magokat a’ bizonytalanságnak kitenni, a’ kárt szenvedni békével, hogy sem a’ Constitutióval, és egy szabad Nemzet Jussaival meg nem egyező módon, akármelly Törvény Tzikkely elfogadására kényszerítetni” (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 1659, (1812. május 20., 124. országos ülés).

A csanádi követek május 21-én kelt levelükben értesítették a megyét, hogy reménytelen és váratlan volt ez a királyi válasz. A rendek nem tudták elfogadni a király által tett javaslatokat. Még egyszer utoljára feliratot intéztek az uralkodóhoz, aki ekkor Drezdába utazott, hogy Bonaparte Napóleonnal tárgyaljon. Kijelentették, hogy nem fogadhatják el a király javaslatát, mivel annak káros következményei lehetnek a hazára és a trónra nézve is – vélekedtek a csanádi követek (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 61. d. 688/1812.).

Az 1811/12. évi országgyűlés eredményei, utóhatása

Az országgyűlés bezárására 1812. június 1-jén került sor 126 országos ülés után. Mivel I. Ferenc személyesen nem tudott megjelenni, Habsburg Antal főherceg rekesztette be a diétát (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 61. d. 689/1812.). Az országgyűlés eredménytelenségét jelzi, hogy csak öt törvénycikket szentesített az uralkodó. Reformoknak nyomát sem lehet felfedezni ezekben a törvényekben. Az első törvénycikkben rozst és zabot ajánlottak segedelemként. A második törvénycikkben a Ludovika Akadémiára tettek ajánlatokat s rendek. A harmadik törvénycikkben az 1791:35. és 1792:12. törvénycikk érvényét hosszabbították meg, amelyek kimondták a jobbágyok szabad költözését, és hogy számukra milyen módon kell igazságot szolgáltatni. A negyedik és ötödik törvénycikkek a törvényhatóságok közötti néhány vitatott határkérdést rendezték, és új tagokat neveztek ki erre a feladatra.

Az országgyűlési tanácskozások leginkább a pénzügyi rendszer megvitatásáról szóltak, ezért más tárgyra kevesebb idő maradt. Amíg a király válaszát várták a pénzügyi munkálattal kapcsolatban, addig az ország sérelmeit és kívánságait kezdték el összegyűjteni és megvitatni 1811 decemberében, de nem született komolyabb eredménye. Egy ügyet azonban érdemes kiemelni: a magyar nyelvnek az államéletben (hivatalokban) való kiterjesztése ismét felmerült követelésként, ráadásul ezt az indítványt a Csanád vármegyei követek tették meg, s azt a megyék többsége támogatta. A magyar nyelv kapcsán 1811. december 19-én feliratot is intéztek az uralkodóhoz, amelyben kérték, hogy a magyar nyelv használatára térjenek át a hivatali életben és az oktatásban (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 335–339, 1811. december 3., 31. országos ülés; Országgyűlési írárok, 1811/12: 154–158). Emellett a csanádi követek azt is indítványozták, hogy a magyar ezredeknél magyar tiszteket alkalmazzanak. A személynök azonban kinyilatkoztatta, hogy ezt a kérdést nem lehet itt megvitatni (Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 339, 1811. december 3., 31. országos ülés).

I. Ferenc 1812. augusztus 1-jén az országgyűlés hozzájárulása nélkül adta ki a fentebb említett pénzügyi devalvációs rendeletét a Magyar Királyságra vonatkozóan (Brandt, 2020: 418–419). A franciák ellen tovább vívott háború azonban újabb pénzügyi nehézségeket szült, ezért 1813-ban 45 millió forint értékű váltócédulát bocsátottak ki (Ballagi, 1897: 42). 1816. június 1-jén újabb pátent adott ki az uralkodó, az 1811. évi rendelethez képest 40%-kal csökkentette a papírpénz értékét, s megalakult az Osztrák Nemzeti Bank (a váltócédula forgalomban maradt, azonban az értékét ezután már tudták garantálni, 1848-ig 100 papírforint 40 ezüstforintot ért) (Soós, 2007: 102; Danyi, 2012: 42–44). Ezután 1825-ig nem hívta össze az országgyűlést I. Ferenc, az 1825/27. évi országgyűlésen ismét megpróbálkoztak a pénzügyi viszonyok rendezésével, azonban a rendek és a király közötti ellentétek miatt erre ismét nem került sor.

Ifj. Muslay Antal és Marczibányi János követi végjelentését az 1812. július 8-án, Makón tartott közgyűlésen olvasta fel. A követek tárgyilagosan összefoglalták a diéta kilenc hónapjának az eseményeit, amelyek nagyrészt a pénzügyi munkálat vitáival teltek. A király és az országgyűlés rendjei között nem születhetett megállapodás, mivel mindkét fél ragaszkodott a maga részéről kidolgozott alapelvekhez. Az országgyűlés végére már általános volt a kedvetlenség a rendek között. A csanádi követek bíztak benne, hogy kielégítő eredményekkel térhetnek haza, de a sikertelenségnek nem az országgyűlési rendek az okai, hanem a körülmények. Sajnálatos módon a fontosabb sérelmeket és kívánságot sem tudták orvosoltatni (MNL CSML Makó, IV. A. 3. b. 61. d. 711/1812.).

A csanádi követek tevékenységét nehéz megítélni, mivel az országgyűlési jegyzőkönyv alapján nem lehet tudni pontosan, hogy a tárgyalások során milyen beszédeket tartottak. Annyi bizonyos, hogy az országgyűlési tanácskozásokon végig jelen voltak, általában kéthetente küldtek jelentéseket (körülbelül huszonnyolcat) a megyének. A követutasításokat pontosan betartották, ha nem volt pontos utasításuk, akkor póttutasítást kértek. A többi megyéhez viszonyítva Csanád vármegye nem „lógott ki” a sorból, a legfontosabb alapelvek az alkotmányának és törvényeinek a védelmét tekintették követői. A pénzügyi kérdésekben nem vállaltak kezdeményező szerepet, más megyék által felvetett javaslatokhoz csatlakoztak. Amit viszont érdemes kiemelni,

az, hogy a magyar nyelvnek az államéletben való kiterjesztését a csanádi követek indítványozták.

A reformkor folytonosság–megszakítottság kérdése kapcsán (azaz, hogy reformkornak az 1790–1848 vagy csak az 1825/1830–1848 közötti időszakot tekintjük) Domanovszky Sándor éles kritikát fogalmaz meg a rendekkel szemben. Véleménye szerint egyedüli védelmi vonaluknak az ősi alkotmányt tekintették, amelynek segítségével meg tudják védeni az önállóságukat, függetlenségüket és a kiváltságaikat. Ez egyoldalú és hamis érv volt, de az évszázadok keserves tapasztalatai alakították ki ezt a helyzetet, teszi hozzá. Az ország nagyrészt elzárkózott a külföldtől, az a néhány művelt nemes, akik kijutottak külföldre (Berzeviczy Gergely, Podmaniczky József, Skerlecz Miklós), hogy tapasztalatokat gyűjtsenek, kevesen voltak ahhoz, hogy a „nagy átlagot” felemeljék. Jelentős és nagyhatású munkákat is írtak, azonban azok jórészt csak szűk baráti körben váltak ismertekké. A cenzúra miatt az asztalok fiókjában maradtak ezek az írások (Domanovszky, 1944: I/2. 464–465).

Más történészek is egyértelmű kudarcként jellemezték az 1811/12. évi országgyűlés eredményeit (Marczali, 1898: 595; Benda, 1978: 344; Csorba–Velkey, 1998: 39). Poór János nem foglalt állást a megszakítottság–folytonosság kérdésében, de könyvei inkább a megszakítottság tézisét erősítik. A *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815* című könyvében lesújtó véleményt alkot a nemességről, mondván, azok nagy része műveletlen, kártyázik, dorbézol, a megyegyűléseken is csak a saját jogait védik. Poór ezt az „önkritikát és rossz közérzetet” Kazinczy Ferenc, Berzsenyi Dániel, Dessewffy József, Horvát István írásai alapján is érzékeltette. A műveltebb nemesség ugyanis kritikával illette a műveletlen, elzüllött és saját jogait védő nemesi tömegeket. Néhány művelt gondolkodó már ekkor eljutott oda, hogy a reformokat szélesebb körben kell megvalósítani, azonban erre nem volt még lehetőség. Poór az *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12* című későbbi könyvében ezt a negatív képet tovább erősítette. „Nem módosítható az az előnytelen kép, amelyet a kortársak egy csoportja, illetve a magyar történettudomány a két nagy korszak – a felvilágosult abszolutizmus és a reformkor – árnyékában háttérbe szoruló századfordulóról festett” (Poór, 1988: 175–203; Poór, 2003: 255).

Vermes Gábor szintén nem foglalt egyértelműen állást a folytonosság–megszakítottság kérdésében, de inkább az utóbbi mellett foglalt állást. Kifejtette, hogy a reformok megvalósulása hosszú folyamat, „amely során a haladás hívei csak apránként, meg-megtorpanva, s gyakran vissza is lépve jutottak előre”. „Helyesebb tehát azt állítani, hogy a reformkor hosszú érlelődési folyamat eredményeként jött létre, amely tele volt kétségekkel, árnyalatokkal, bizonytalanságokkal és határozatlansággal, miközben a józan ész érvei harcot vívtak a mélyen gyökerező tradicionalista eszmékkel és szokásokkal.” Az eszmék, „józanész” fejlődését nem lehet egyenes vonalban leírni, azonban az 1811/12. évi országgyűlés eltért még ettől a „szerény” haladási iránytól – fejtette ki Vermes. „Szembeszegülő és haladásellenes volt egyszerre, miközben ellenállt a monarchián belüli pénzügyi összeomlásnak.” A követekről sem volt jó véleménnyel Vermes, szerinte a nagy részük szűklátókörű és járatlan volt a pénzügyekben (Vermes, 2011: 128–129).

A reformkor folytonosság–megszakítottság kérdése kapcsán magam is úgy vélekedem, hogy ez az országgyűlés a megszakítottság tényét erősíti, mivel nem figyelhetőek meg olyan reformkezdeményezések, mint az 1830-as, 1840-es években. Az 1811/12. évi országgyűlésen a magyar rendek elsődleges célja a nemesi kiváltságok és az ősi alkotmány védelme volt.

Harm-Hinrich Brandt szerint a franciák ellen vívott háború miatt kényszerhelyzetben volt a Habsburg Birodalom, mivel a fedezet nélküli papírpénz egyre jobban elértéktelenedett, ezért szükséges volt a pénzügyi rendelet kiadása. Brandt negatívumként megemlíti, hogy a központi kormányzat a régi struktúra szerint működött, és nem modernizálták. A kormányzat határozott álláspontot képviselt a magyar országgyűléssel szemben, a papírpénz leértékelése és az adózás nem képezhetette vita tárgyát. Hosszas és kemény viták után elutasították a magyar rendek a pénzügyi rendeletet. Az 1816-ban megalapított Osztrák Nemzeti Bank stabilizálta valamelyest a birodalom pénzügyi helyzetét, azonban az 1820-as évektől állandósult a költségvetési

hiány. Ez a politikai modernizáció és az integráció hiányának volt köszönhető – állapította meg Brandt (Brandt, 2020: 388–437).

² A papírpénz 1762-ben jelent meg, összesen 12 millió gulden értékben. A papírpénz ekkor még államkölcsonnek minősült, amelyet haszonnal, 5%-os kamattal lehetett beváltani. II. József idején már csak 7 millió gulden volt forgalomban. A császár az uralkodása második felében azonban nagyobb mennyiségű papírpénzt bocsátott ki, hogy elfedje az államháztartás deficitjét. 1785-ben hivatalosan, 1788-ban titokban bocsátott ki papírpénzt. (Magyarországon 1785-ben jelent meg a papírpénz rendeleti úton.)

³ Benda Kálmán adatai szerint 1811-ben 1436 millió forint értékű papírpénz volt forgalomban.

⁴ A bankócédula és az ércpénz értéke 1798-ig azonos volt, majd 1799-től romlott a cédulák értéke. 1811 márciusában 100 ezüst forint 500 forintnyi bankócédulát ért, a kormányzat ennek érdekében egy skálát is készített a kölcsönök rendezésének a szabályozására.

⁵ Az anyautasítás kidolgozásában részt vett Návay János alispán, királyi tanácsos, Muslay Lajos főjegyző, Pásztory Imre makói plébános és táblabíró, Muslay László Temes vármegyei másod alispán és táblabíró, Marczibányi János táblabíró, Saátor János főadószedő, Szilesy Pál főügyész, Návay György főszolgabíró.

⁶ 1000 év: Az 1559:46. törvény kimondta, hogy jó minőségű arany- és ezüstpénzt verjenek, illetve tiltsák meg az arany és ezüst kivitelét az országból. A tárnokmester ősi törvényes jogait állítsák helyre. Az uzsorásokkal szemben pedig határozottan lépjenek fel. Az anyautasításban hibásan az 1625:24. törvényre hivatkoznak, valójában az 1625:41. törvény rendelkezett arról, hogy meg kell büntetni azokat, akik az aranyat és az ezüstöt az országból kiviszik, beváltják, uzsoráskodnak, valamint idegen és hamis pénzeket hoznak be az országba. Az 1741:12. törvénycikk visszaállította a tárnokmester törvényes joghatóságát.

⁷ Az anyautasításban hibásan az 1791:30. és 1796:13. törvényre hivatkoztak.

⁸ 1000 év; Verbőczy, 1844: 341–345.: A törvényszékek (legyen az király vagy ispáni) megsértői kapcsán a Hármaskönyv II. rész 69. címének és az 1468:58. törvénycikknek a rendelkezéseit kell alkalmazni, azaz az ilyen személyeket meg kell büntetni. Zárkával csak azokat büntessék, akik a Hármaskönyv II. rész 68. címében megemlítetnek. A 68. cím kimondta, hogy a szegényebb nemesek gyakran követnek el törvényteleniséget a vagyonosabb nemesek ellen, mivel nincs veszítenivalójuk. Ha a szegény nemes nem tudja megtéríteni a kárt, zárkába (áristom) lehet zárni. Az ilyen nemesek letartóztatása nem ellenkezik a haza törvényeivel.

Az 1723: 57. törvénycikk a becstelenség ellen intézkedett, és az 58. törvénycikk kimondta, hogy a megyegyűléseket nyilvánosan kell tartani, a jegyzőkönyveket vezessék és nyilvánosan olvassák fel.

⁹ Pálmány, 2019: I. 182., 331., 339., 483., II. 1402.: Az itt felsorolt főnemesek nem kapcsolódtak Csanád vármegyéhez, az életpályájukról is keveset tudunk. Aspremont Jánosnak gróf Puchón (Trencsén vármegye) voltak birtokai. Valószínűleg ennek kapcsán képviselte őt Marczibányi. Aspremont visszahozatta Lengyelországból a Rákóczi levéltárat, 1808-ban a Ludovika Akadémia megalapítására tízezer forintot ajánlott. Pongrácz Ádám gróf 200 forintot adományozott a Ludovika Akadémiának 1812-ben. Pongrácz János gróf 1808-ban 200 forintot ajánlott a Ludovika Akadémiának. Révay Antal báró 1808-ban a királynő koronázásakor a Szent Koronát kísérő küldöttség tagja. Serényi Vince gróf császári királyi kamarás volt.

¹⁰ Pálmány, 2019: I. 244.: Forgách Antal gróf császári királyi kamarás volt.

¹¹ 1000 év; Verbőczy, 1844: 55–57.: Az 1405:18. törvénycikk kimondta, hogy a királynak a joga, hogy pénzt veretessen, ezeket az arany- és ezüstpénzeket nem szabad hamisítani, kisebbiteni, körülmetszeni. Csak úgy lehet elfogadni ezeket a pénzeket, ha „annak igaz belső értéke vagyon”. Az 1439:10. törvénycikk szerint az arany- és ezüstpénzek értékét nem szabad megváltoztatni az ország rendjeinek a hozzájárulása nélkül. Az 1715:3. cikkely kimondta, hogy Magyarországot a saját törvényei szerint kell kormányozni. Az 1715:8. törvénycikk értelmében felállították az állandó katonaságot, de a nemesi felkelés intézménye is érvényben maradt. Az 1723:3. és 1741:8. törvénycikk megerősítették a nemesek kiváltságait. Az 1741:22. törvény az 1715:8. törvényt pontosította, kimondta, hogy hirtelen kitörő háborún kívül mindig össze kell hívni az országgyűlést. Az 1791:12. törvénycikk kimondta, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom az uralkodót és a rendeket közösen illeti meg. Az 1791:19. törvénycikkben megállapították, hogy a király és a rendek közösen határoznak az adókról, segélyekről, katonákról. A Hármaskönyv I. rész 9. címe a nemesi kiváltságokat határozta meg.

¹² 1000 év: Itt meg kell jegyezni, hogy az 1569:6. törvénycikk értelmében három évre ajánlottak segélyt a rendek.

¹³ Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 639–691, 741–743 (1812. január 18., január 26., 52., 56. országos ülés.): A törvényes keretek között és az ország erejéhez mért segedelmet, subsidiumot ajánlottak: Abaúj, Arad, Árva, Bács, Békés, Bereg, Bihar, Csanád, Fejér, Heves, Hont, Krassó, Liptó, Máramaros, Nógrád, Pest, Somogy, Szabolcs, Szepes, Szerém, Torna, Torontál, Ugocsa, Vas, Veszprém, Zala, Zólyom vármegyék, Horvátország a káptalanok és a szabad királyi városok. Nem ajánlottak segedelmet: Baranya, Bars, Borsod, Esztergom, Győr, Komárom, Nyitra, Pozsony, Sáros, Sopron, Tolna, Turóc, Ung, Zemplén vármegyék. Gömör és Moson a papírpénz eltörlése esetén adott volna segedelmet. Heves megye nem szavazott.

¹⁴ Országgyűlési jegyzőkönyv, 1811/12: 691–693, 716 (1812. január 23–24., 53–54. országos ülés.) A január 24-ei országos ülésen Baranya, Bars, Borsod, Győr, Komárom, Moson, Nyitra, Pozsony, Sáros, Sopron, Tolna, Trencsén, Turóc, Ung, Zala, Zemplén vármegyék ismét kijelentették, hogy nem ajánlanak segedelmet.

¹⁵ 1000 év: Az 1559:12. törvénycikk a hadisegélyek összeírásáról és behajtásáról rendelkezett. Az 1559:15. törvénycikk tartalmazta, hogy hadi segélyt a rendek nem ajánlanak meg több évre. Az 1625:39. és 40. cikkelyek a pénz értékéről, forgalmáról, elfogadásáról, valamint áráról határoztak, emellett megtiltották az arany és ezüst kivitelét az országból. Az 1687:4. törvénycikk kimondta, hogy az uralkodók megtartják az országot az ősi jogokban, kiváltságokban és törvényekben. (Ebben a törvényben mondták ki az 1222:31. törvénycikk ellenállási záradékának a megszüntetését.) Az 1715:51. törvénycikk kimondta, hogy 6%-nál nem lehet nagyobb kamatot kérni a kölcsönök után. Az 1715:52. cikkely pedig az adósságok és kamatok fizetéséről rendelkezett.

Verbőczy, 1844: 48–51, 230–232: Az I. rész 3. és 4. címe a nemesség eredetéről, a királyi hatalomról szólt. Nemesi címet katonai szolgálat és egyéb érdemek alapján lehet szerezni, amit birtokadománnyal erősít meg az uralkodó. A II. rész 3. címe kimondta, hogy törvényeket a király és a rendek csak közösen alkothatnak.

¹⁶ Országgyűlési jegyzőkönyv 1811/12, 1089–1090. (1812. február 21., 75. országos ülés)

¹⁷ Országgyűlési jegyzőkönyv 1811/12, 868. (1812. február 7., 64. országos ülés): A moratóriumot nem támogatták a következő vármegyék, hanem még ezen az országgyűlésen el akarták intézni a magánszemélyek közötti pénzügyi kérdéseket: Bács, Baranya, Bereg, Borsod, Bihar, Csongrád, Fejér, Győr, Hont, Krassó, Máramaros, Nógrád, Pozsega, Sáros, Szerém, Temes, Tolna, Torna, Torontál, Turóc, Zala, Zólyom.

FORRÁSOK

- 1000 év: Ezer év törvényei internetes adatbázis. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> Letöltés időpontja: 2023. 01. 21.
- JNI 1991: Sándor Domanovszky – Ferenc Glac (1991): *Palatin Josephs Schriften. Vierter Band 1809–1813*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Országgyűlési íráások (1811/12): *Felséges Első Ferentz austriai császár, Magyar, és Cseh ország' koronás királyától Posony szabad királyi városában 1811-dik esztendőben, kis-asszony havának 25-dik napjára rendeltetett Magyar ország' gyűlésének írásai*. Pozsony: Belnay.
- Országgyűlési jegyzőkönyv (1811/12): *Felséges Első Ferentz austriai tsászár, Magyar, és Cseh ország' koronás királyától Pozsony szabad királyi városába 1811-dik esztendőben, kis-asszony havának 25-dik napjára rendeltetett Magyar ország' gyűlésének jegyző könyve*. Pozsony: Belnay.
- Melhárd Gyula (1906): *Somogyvármegye a rendi országgyűléseken I. 1661–1812*. Veszprém: Egyházmegyei Könyvnyomda, 1906.
- MNL CSML Makó IV. A. 3. a.: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye: IV. A. 3. – Csanád vármegye nemesi közgyűlésének iratai – a., Közgyűlési jegyzőkönyvek
- MNL CSML Makó IV. A. 3. b.: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye: IV. A. 3. – Csanád vármegye Nemesi közgyűlésének iratai – b., Közgyűlési iratok
- MNL OL N 119: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. N 119 Takács Sándor hagyatéka.
- Pálmány Béla (2019): *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812*. Budapest: Országgház Könyvkiadó.
- Verbőczy István (1844): *Hármaskönyv*. Pest: Magyar Tudós Társaság.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ballagi Géza (1897): *A nemzeti államalkotás kora 1815–1847*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története IX*. Budapest: Athenaeum, o.n.
- Benda Kálmán (1978): Pénzügyi válság és devalváció Magyarországon 1811-ben. In: Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest: Gondolat Kiadó, 335–347.
- Benda Kálmán (1980): Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen (1795–1812). In: Mérei Gyula (főszerk.) – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története: 1790–1848*. V. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 425–471.
- Harm-Hinrich Brandt (2020): Der österreichische Staatsbankrott von 1811 – Vorgeschichte und Folgen. In: Harm-Hinrich Brandt: *Austriaca. Abhandlungen zur Habsburgermonarchie im langen 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau Verlag, 388–437.
- Csorba László – Velkey Ferenc (1998): *Reform és forradalom (1790–1849)*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Danyi Pál (2012): Az első magyar államcsőd. A kisparaszt ócska hatkrajcárja. In: *HVG*. 34. évf., 7. sz., 2012. február 18., 42–44. p.
- Dobszay Tamás (2019): *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest: Országgház Könyvkiadó.
- Domanovszky Sándor (1944): *József nádor élete I/1–2*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Franz Leander Fillafer (2020): *Aufklärung habsburgisch Staatsbildung, Wissenskultur und Geschichtspolitik in Zentraleuropa 1750–1850*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Marczali Henrik (1898): *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815)*. Szerk.: Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története VIII*. Budapest: Athenaeum.
- Poór János (1988): *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Poór János (2003): *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Soós István (2007): A Habsburg kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. In: *Történelmi Szemle*. 49. évf. 1. sz., 91–118. p.
- Tóth Sándor (1912): *Sáros megye monografiája III*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Vermes Gábor (2011): *Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Wertheimer Ede (1899): *Az 1811/12-iki magyar országgyűlés*. Budapest: Franklin-Társulat.

Representation of Csanád County at the Parliament of 1811/12

Ádám Deák

The last years of the 18th century and the first decade and a half of the 19th century were dominated by the war against the French in the Habsburg Empire, and this had a great influence on Hungarian domestic politics. The Hungarian Parliaments of the Orders were mostly about the offering of taxes and soldiers during this period. The prolonged wars against the French had led to a financial crisis in the Habsburg Empire, as paper money became increasingly worthless. The government therefore resorted to devaluation, and on 20 February 1811, following a proposal by the Minister of Finance, Joseph Wallis, a royal decree was issued reducing the value of paper money to 1/5 and introducing the banknote. Francis I (1792-1835) convened the Parliament of 1811/12 to discuss the financial situation. In my study, I focus on the role of Csanád County in the deliberations, decisions and results of this Parliament. On this parliament, János Marczibányi and Antal Muslay Jr. represented Csanád County.

NÉPRAJZ





Halászálet a Körösön Szentes határában. Egy ártéri halásztanya élete születéstől az elmúlásig.

Szoboszlai Barbara*

*Kosztai József Múzeum

Kulcsszavak

halászat
tanya
farmtanya
ártér
társadalom

fishing
farm
farmhouse
floodplain
society

Absztrakt

Egy Szentes északi, Kistóke, Nagytóke, Zalota határrészen álló Körös-parti halásztanya életén keresztül ismerhetjük meg a szentesi vízi életmód mozzanatait, eszközeit, mindennapjait. A szóban forgó Mészáros-tanya az adott ártéri tájra jellemző, egykor kétszattatú halhasító gunyhóból farmtanyává alakított épület. A két tanyatípus közötti átmenetet képviselve ugyan kuriózumnak számít, ám az egykori halász-feleség elbeszélései már általános érvényű információkat szolgáltatnak a térség hajdani társadalmi és gazdasági életére vonatkozóan, mely érdemes lehet figyelmünkre. Nem utolsó szempont a vizsgált tanyavidék anyavároshoz, Szenteshez fűződő kapcsolatának pontosabb megismerése sem. Az adatközlővel készült interjúk mellett térképek, alaprajzok, archív és modern-kori fotók segítik a tájékozódást. A gyűjtés 2000-től 2006-ig követte nyomon a tanya életét, felkutatva előzményeit, alapjainak letételétől kezdve állandó lakó épületté változásán és virágkorán keresztül egészen a 2006-os árvízig, melyben örökre elpusztult az épület. Emlékét már csak az egykori lakója elbeszélései alapján készült feljegyzések és dokumentációk őrzik az utókornak.

Bevezetés

Az utóbbi évtizedek életformaváltása és ezzel a tanyai életforma háttérbe szorulása ellenére Szentes még mindig az Alföld tanyás határú városai közé tartozik. Valaha a legsűrűbben tanyásodott települések egyike volt, mozgalmas társadalmi élettel (Beluszky, 1973: 31). Északi határrészei igen messze esnek a várostól, ezért a várostól életformában már elszakadt farmtanyák jöttek létre. Kistóke és Nagytóke együtt Szentes legnagyobb kiterjedésű határrészét alkották (34. és 38. kép). Földrajzát, életét, gazdálkodását lemarkánsabban a Körös határozta meg. Egykori ereit az árvízmentesítéskor medrekbe terelték, ami jól látszik a Zsíros Katalin-féle térképen (35. kép). Legjelentősebb volt köztük a Tóke-ér. A tókei határ szomszédságában levő két kisebb határrész, Zalota és Jaksor az árvízmentesítés után települt be (36. és 37. kép). A tókei részeken jó minőségű szántóföld van, Zalotán és Jaksoron sok a legelő (Zsíros, 1990: 49). Az eltérő talajadottságoknak és a Körös jelenlétének köszönhetően változatos gazdálkodási struktúrák alakultak ki. A terepmunkán alapuló kutatás arra keresi a választ, hogy a tanyák virágkorában mi jellemezte a térség gazdálkodását, társadalmi életét és várossal való kapcsolatát. Emellett nagy hangsúlyt fektet a bekövetkező változásokra, amelyeket a II. világháború okozott a hagyományos gazdálkodásban; és azokra az újításokra, melyeket a modern technika hozott a tanyai építkezésben. Ennek egy kis szeletét képezi a most bemutatásra kerülő Mészáros-tanya, amely a térség egyik kiemelkedően fontos gazdálkodási ágazatának, a halászatnak reprezentatív képviselője.

A Mészáros-tanya

Mészáros Józsefné tanyája a Körös-folyó hullámterében feküdt 2006 tavaszáig, amikor az árvíz következtében leomlott és megsemmisült az épület. Az egykori halásztanya Szentes legészakibb, Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor Körös által határolt sávjában, közvetlenül a gátoldal alatt helyezkedett el az ártérben (22. kép). A Kistőke 177. szám alatt nyilvántartott tanya közigazgatásilag már Nagytőkéhez tartozott. A terület társadalmi csomópontjától: a zalotai műúttól, a zalotai iskolától és a zalotai gazdakörthől néhány száz méter választotta el. A műútról Jaksor és Szelevény irányába haladva (1. kép), rögtön bal kéz felől a tágas udvarral, szőlőskerttel körülvett, halvány-sárgára meszelt falú tanyára láttunk, amely mögött a lejtős, fákkal szegélyezett terület végében a Körös terül el (2. kép). Az árterületen belüli fekvés ritkaságnak számít a környéken, hasonlóval a szomszédos Jaksorban találkozunk, Jaksor 29. szám alatt. Mészárosné 1954 óta élt a Körös-parti házban, ahova férjével költözött, aki halász volt. A folyó közelsége miatt ideális helynek tartották, s hosszú évtizedeket töltöttek itt el.

Mészáros Józsefné Oláh Erzsébet Békésszentandrásön született, 1927. szeptember 4-én. Szülei paraszti gazdálkodást folytattak. Az elemi iskola után a szentandrászi szövőgyárban kezdett el dolgozni. Nővére ajánlotta oda, mondván: „Meglátod Erzsi, jó lesz az még teneked!” A szövőgyár – Mészárosné kifejezésével élve – akkor különösen „felkapi” volt. Szövőszékét még édesapja csináltatta neki egy szentandrászi készítővel, így lehetővé vált, hogy lánykorában bedolgozást is vállaljon, melyet szabadnapon, vagyis vasárnap végzett el. Hét évig dolgozott ott, mígnem megismerkedett férjével, Mészáros Józseffel (szül.: 1925.), aki csongrádi halászcsaládban született és maga is halász volt. Mészárosné a szőnyegszöveget nem tette megélhetési forrásává, mert férjével elsősorban a gazdálkodással: főleg halászattal és tejeladással foglalkoztak. Mészáros József az édesapjával gyermekora óta halászott. Öten voltak testvérek, közülük két ikerpár. Mészáros József ikertestvére, István a bökényi révnél volt révész és egy közeli tanyában lakott. János nevű testvére szintén halász volt: a szomszédos szakaszt halászta a Körösön. A levante-iskola elvégzése után maga is elkezdett dolgozni a csongrádi halász szövetkezetben. Megismerkedésük után egy évvel, 1947. október 18-án keltek egybe. Esküvőjük után még hét évig albérletben laktak Csongrádon. Albérletüket az ifjú feleség a saját maga által készített perzsaszőnyegekkel, rongyszőnyegekkel és kézimunkákkal díszítette, sok kiadástól megkímélve a családot (3. kép). Élete folyamán, ha bánata volt, a kézimunkázással vezette le, és ha messzebbre hajtott a teheneket legelni, vitte magával a hímezni valót. A kistőkei halásztanyára férje javaslatára költöztek ki. Ennek egyik oka az volt, hogy halászként férje még Csongrádról sokat járt ki a Körösre, és ez gyakran késői kimaradásokkal járt. A másik pedig, hogy foglalkozása egyben kedvenc időtöltését is jelentette, így okosabbnak találta, ha odatelepednek a munka helyszínére: „Ezért is tetszett meg Apjukomnak a hely! Mondta is, hogy „enyém akkor egész Szelevényig a víz, meg itt is vagyok a tanya közelébe.” (4. és 5. kép) Az ötletet Erzsébet édesanyja is helyeselte, így 1954-ben végleg kiköltöztek a városból. Bár Mészárosné lánykorában nem tervezte, hogy Csongrádról elköltözik, de hát „Így jött a dolog, a szerelem nem válogat!” – mondja.

A tanya és épületei 1945-től 1970-ig

A tanya épületéről, átalakításainak folyamatáról és a benne zajló életről magától a ház asszonyától tudunk meg legtöbbet. A tanya múltjával kapcsolatban arra emlékezett, hogy a Körös-ártérben álló régi épület egy idős halászé volt, aki Mészáros József jó ismerőse és halászcimborája volt. Megkorosodva azonban úgy döntött, eladja, maga pedig beköltözik a városba családjához. A halásztanya tehát szintén szakmabeli gondjaiba került. Amikor Mészárosék 1954-ben beköltöztek, a tanyához tartozó egész terület alacsonyan feküdt, csak az épület volt partosabb részen (6. kép). Mögötte a Körösig lenyúló lejtős, füves terület. A szoba-kamrából álló, tornác nélküli, egysoros, cseréptető épület anyagát tekintve vályogból készült és cölöpvázás szerkezetű volt. A hullámtéri fekvés miatt a vályogfalakban 4 darab erős akácfa oszlop tette erősebbé az épületet, amely az általam rekonstruált egykori alaprajzon látható (7. kép). Gazdasági épületek nem tartoztak hozzá, sem kerítés, ellenben volt egy ostoros gémeskút. A szobában szögletes, padkával rendelkező kemence melegített, melyben négy kenyeret lehetett sütni. A padló hagyományos döngölt földes volt. Ilyen volt a szoba-kamrás halásztanya.

Mészárosék a beköltözés után jelentős alakításokat vittek véghez, melyeket részben a szükség, részben a kényelmi szempontok tettek indokolttá. A kisebb ötleteket gyakran a feleség kezdeményezte és férje támogatta. A nagyobb változtatásokról viszont mindig együtt határoztak. Gondoltak növekedő gyermekeikre, ugyanis négy ember számára már szűkössé vált a szoba-kamrás halásztanya. Jóska fiuk még Csongrádon született, 1948. június 28-án, s kiköltözésük idején első osztályos volt. Lányuk, Erzsi pedig pont kiköltözésük évében született és három hónapos volt. Az átalakítások időrendi sorrendjéből szembetűnik, hogy a gazdasági szempontokat a kényelmi szempontok elé helyezték. Először a lakóépülethez nem is nyúltak, hanem legszükségesebb teendőnek az istálló és az ólak megépítését tartották. Amint látjuk, férje a halászatot kezdetektől fogva űzte, azonban a tanyára költözéskor igyekeztek a megélhetés lehetőségeit tovább bővíteni. Az elhatározást erősítette az, hogy a portához tartozott a Körösig lenyúló egész terület. Dús ártéri legelő állt rendelkezésre, mely kiválóan alkalmas volt tehen és ló tartására. A régi istálló és az eredeti ólak a kutatás idején, a 2000-es években már nem voltak meg, így csak körülbelüli helyük állapítható meg. A régi ólak helyét az alaprajzon szaggatott vonallal jelöltem (8. kép).

Még az első, 1970-es árvíz előtt – csupán kényelmi szempontból – először a padlón változtattak. Szerettek volna PVC-t, de „drága volt, forintocská meg nem igen”, így kátránypapírt fektettek le és zománccfestékkel festették be, hogy könnyen feltörölhető legyen. A tetejére Mészárosné néhány szép, saját maga által szőtt rongyszőnyeget terített, hogy kicsinosítsa a szobát. Célszerű volt, „ettől kezdve nem kellett mázolni a padlót” – érvelt.

A konyha a néhai halásztanyában eredetileg a négyzet alaprajzú szoba mellett kamraként szerepelt. Nagyon keskeny volt, ezért kiszélesítették. A falaiba nem tettek oszlopot, ezért az első árvízkor (1970) leomlott. A konyhában lábakon álló, fehér zománcos gyári vas sparheltet használtak főzésre, amely az ablak alatt állt (15. kép).

Gazdálkodás, életmód az 1945-től 1970-ig

Az 1940-50-es években Mészárosék a halászat mellett 5 hold háztáji földet műveltek a közelben, Zalotán, amin kukoricát termesztettek. Férjével fele-fele arányban osztoztak meg az 5 holdon. Az ártérben legeltettek, kaszálónak a gát oldalát használták, amiért árendát fizettek. Az ártéri legelő kihasználására az átlagosnál több, 3-4 fejős tehenet tartottak, emellett 2 bikaborjút, 2 hízót és baromfit. A csirkék mellett kacsájuk és libájuk is volt egy ideig. Gáton kívüli szomszédasszonyával együtt eresztették le libáikat a Körösre. Azért, hogy tudják melyik kié, a libák feje búbját ecsettel festették meg, kék, illetve piros színnel. Disznóból a fehér fajtát szerették, általában egy anyakocát malacaival. Csak családi szükségletre tartottak sertést, de néha ismerősöknek is adtak el, akik kedvelték, mert táppal sosem etettek. Az államosítás után 5 hold földjük beleesett a téesz területébe, ezért a Bökényben kaptak helyette 1 holdat és valamicske ellenértéket. Mészárosné így emlékezik: „Kérdezték osztán tőlünk, hogy jó lesz-e. Mi meg mondtuk, hogy jó hát! Főd helyett főd! Osztán átjártunk. Persze volt, amikor nagy víz volt, gáttól gátig, de mi mentünk kapálni.” Ott is kukoricát termesztettek, de nehézkesebb lett, mert a termést úgy kellett hazahozatni komppal. A kukoricát nem szárán fosztották, hanem letörték, hazahozták, és otthon ültek neki. Előfordult, hogy 25-en is eljöttek. Éjjel kétórára el is végezték. A segítőknek zsenge főtt kukoricát, sósrudat és bort kínáltak. A kukoricaszárát is komppal hozatták át, 4-5 kúp állt a tanyaudvaron. Szénarakáshoz is hívtak segítséget visszasegítéssel alapon, általában 2-3 kazallal lett. Favágáshoz és cserjeirtáshoz is összejöttek ketten-hárman férfiak az ártérben és közös erővel rakták a kocsira a tüzelőnek valót.

A gát közelében fekvő tanyák a gátoldalt kaszálónak hasznosították. Ilyen volt Mészárosék tanyája is. Legmegfelelőbb ideje májusban volt, mert akkor már elég napos ahhoz az idő, hogy a fű jól száradjon. Kaszálás másnapján a szénát kis csomókba, úgynevezett *csirkébe* szedték, ami egy villa-hegynek felelt meg. Harmadnap lehetett nagyobb csomókba, *rudásokba* szedni. Az utána következő napokban még nagyobb csomókba rakták, ezt *vontatónak* nevezték. Legvégül, a következő reggeli harmaton, vagyis hajnalon kocsira rakva vitték a tanyához.

A harmatos levegő miatt a széna így nem töredezett meg. A tanyaudvaron kazalba rakták a szénát, tetejére búzaszalmát tettek, hogy az időjárás ne bántsa. Dróttal és téglával kötötték le a szél ellen. (MJ.)

A halászélet napirendje

A továbbiakban a halászfeleség személyes elbeszélései engednek bepillantást a halászélet mindennapjaiba. A Körösben leginkább keszeg, dévér, amur, busa, kecsge, törpeharcsa, sügér volt. Ezeknek is különféle változatai: „Keszegek között van karikakeszeg, nyurgánkeszeg. Meg van zsüger is, olyan kis apró hal” – emlékszik Mészárosné. A térség halásza is folytattak mezőgazdasági tevékenységet, tartottak állatokat, de megélhetésüket főként a hal biztosította. Kiváltképp tehenet, mert a tejhaszon a család bevételét jelentősen növelte. Hasznosítva a rendelkezésre álló folyómenti legelőket, az átlagos 1 vagy 2 fejőstehénnél többet, 3-4-et is el tudtak látni, gyakran borjával együtt. Mészáros István halász 2 bikaborjút is tartott. A hagyományos paraszti munkamegosztásban az ember látta el a nagyállatokat, az asszonyra pedig a háztartás, a gyerekek és az aprójószág gondozása maradt. A halászcsaládokban a munkamegosztás másképp alakult: a férj legtöbb idejét a vízben töltötte, így feleségére maradt a tehén és a baromfi gondozása is. Az értékesítés is megoszlott. Ki mit vágott, azt értékesítette. A férfi vitte a halat, az asszony a tejet.

Egy halászcsalád tipikus napja a következőképp zajlott: Korán, hajnali 4 órakor kezdték a napot. Felkelés után „cicamódjára” megmosdottak, csak az arcukat mosták meg. Majd vizet melegítettek a *sparbelton* és lemosták a tehenek tőgyét és hasát, meg ahol bepiszkították magukat (15. kép). A piszkos ruha levetése után ültek neki a fejésnek. A Mészáros családban az asszony és az ember együtt kezdte a fejést. A férj az első tehenet megfejte, aztán elment a vízre, mert bizonyos halakat csak a hajnali hűvösben lehet kifogni. Főképp piacnapokon, csütörtökön és vasárnap volt ez így, mert a piacra korán be kellett érní Szentésre, és a város 15 km-re volt. A feleség megfejte a többi tehenet és a 2-3 liter tejet leengedte az ásott kútba. Amíg a tej lehűlt, megetette a teheneket és baromfiakat. Még mindig kora reggel volt, mikor már kerékpáron ült és vitte a tejet eladni. Eleinte Szentésre, majd a pár tanyával távolabbi tejcsernákba hordta. A halászásból férje általában délre hazajött ebédelni, de ez függött a víztől és a halfogástól is. Délután akkor ment vissza, ha reggel úgy látta, jó fogás ígérkezik. A halászat függött az évszaktól, időjárástól, vízállástól, amihez a halász a jó fogás érdekében alkalmazkodott és mindig a megfelelő szerszámot használta. Mészárosék a következő eszközöket használták: *varsa*, *marásza*, *kece*, *végborog*, *szák*. A hálót minden szerszámhoz maguk kötötték perlon-szálból, melyet a halász szövöttek szerzett be, ahol férje dolgozott. Négy karikás *varsát* használtak: „A két hálót, ahogy össze lett a karikákra húzva, hogy ne nyíljon szét egyik a másikátul, össze kellett *léformozni*. Annak volt fejmadzagja, azt egy karóra tette rája, akkor volt 3,5 méter – ilyen szárnyának hívtuk, azt meg bekötötte olyan szív alakúra. Akkor a 3,5 méter szárnyát két karóra ráhurkolta, az térítette be a halat, akár jobbról, akár balról, mind a két felől be tudott menni a hal. Akkor bement a hal, oszt abbul nem tudott kimenni.” A *varsát* mély és sekély vízben egyaránt használta, addig lehetett, amíg nem látszott ki a vízből a teteje. A *varsát* a halász a vízben hagyta, a szárnyának a karója kilátszott vízből. Három méteres karóból négyet szúrt le a Körös fenekére. Mészáros Józsefnek legkevesebb 28 varsája volt, némelyik évben 50 darabot is számlált. A *marásza* 6 m hosszú, 3 m széles háló volt, amivel ketten dolgoztak, mert egy ember nem bírt el vele. Nagyon vékony cérnából készítették, ebből egy darab volt a családnak. „Sokszor bekötöttük az ujjunkat, mert bevágta a cérna, de nem lehetett kesztyűbe dolgozni, nem éreztük a szemet. Apjukom mindig mondta: Inkább hármat húzzál Anyám, el ne felejsd!” Ha jobb fogást érezték, Mészáros István a feleségét is vitte magával. Kiváltképp éjszaka, mert a keszeget nappal nem lehetett megfogni. „Meg lehetett volna ugyan fogni, de az nappal pillanatok alatt elpusztul. Éjszaka a sötét, hűvösebb vizet szereti. A ladikba volt víz, oszt abba szedtük ki a hálóbu’. Én a túlsó parton voltam, apjukom emezem. És amikor úgy neveztek el, hogy most vetünk egy tanyát: akkor beszélni nem beszéltünk, mert annyira érzékeny a hal rája. Egyet szütyentett – nem füttyült, csak szütyentett - oszt akkor hallottam, és akkor összemertünk a két ladikkal, és összekötöttük az enyémet meg az övét” (MJ.). Ezek után az ember fejtette befelé a hálót, felesége pedig szedte ki a halat. Mikor befejtette a hálót, az ember is nekifogott kirakni a halat. Mielőtt újra vízbe dobták, a hálót letakarították a gáztól. Akkor ismét bedobták és megint kétfelé mentek. Felesége a taton ülve evezett és

követte férjét, mert elmondása szerint maga nem tudta, hogy hol van a jó halászó hely. Férje szólt neki, akkor ismét összementek a ladikkal, és így folytatódott tovább. A *marázsa* használatakor este 9-kor mentek el otthonról és reggel 4-kor értek haza.

Ahogy eveztek a Körösön, szakaszonként más-más fajta halakat lehetett fogni. A „jobb” halban gazdag helyeket *táncpont*nak nevezték. Ez gazdag volt amurban, busában. Véghorgot akkor használtak, amikor a kukorica tejessé vált. Más évszakban főztek szárazkukoricát, de a frisset jobban szerette a hal. A *véghorog* hosszú, szemnélküli háló, 200 horoggal. Vékonyabb perlonszálból készült, mint a *marázsa*. Kettőt használtak: egyiket férje, másikat saját ladikjára kötötték, ez úgy hívták, hogy „véghorgot vetnek”. „Leszúrta párom 3 méteres karót a parthon és bejött a Körözs közepire – igencsak ki is ért a szélire – és akkor ott is le tudta szúrni a karót. Oszt akkor azok ott ügyködtek, ettek. Oszt akkor ment hajnalban megnézni... már volt, hogy éjfélkor ott volt.”

Mészárosné férje *kecézett* is, azt a halász egyedül szokta végezni. A *kece* háromszög-alakú fából állt, amire hálót erősítettek és a ladik farához kötötték. A fákat férje készítette fűrészsel. Ezután a halász evezni kezdett, a háló pedig leereszkedett a vízben, annak köszönhetően, hogy csontok voltak ráerősítve. Akár egy kilométeren keresztül is vonhatta maga után, ha nem érzett benne elég halat. A halásznak kifinomult érzéke volt, amivel érezte a hálóba akadt hal mennyiségét. A hálóba vegyesen jutott apróhal és jobb hal is. A halakat munka közben a ladikba szedték, amit valameddig megtöltöttek vízzel. Ha más helyre indultak tovább, a halat fűrészelt deszkából álló, oldalán lyukas bárkába tették, és elhelyezték biztonságos helyre, hogy idegenek ne törjék fel.

Az ember egymaga halászott, nem társult más halászokkal. A Körös 3-4 kilométerenként fel volt osztva a szövetkezet halászaik között. A szövetkezetnek 34 halásza volt. Mészárosék területe a tanyájuktól egészen Szelevényig tartott, Szelevény után már a kunszentmártoni halászké volt a víz. Szelevénytől a Körös-torokig 5 halász területe követte egymást, akik csongrádiak voltak. A duzzasztótól a Körös-torok irányába a szomszéd vízen Mészáros József testvére, János halászott. Az ártér alacsonyabb részét *kubit*nek hívták, amit a kubikusok hagytak maguk után a gát építésekor. A *kubit* szákkal halászták, mert állóvízhez ez volt a legalkalmasabb. A *kubit*ba gyalog ment be a halász, gumicsizmában. A halakat nagy vödörbe szedték, amit ketten is alig bírtak el, abban vitték a bárkához a halakat.

A férj munkáját segítve gyakran az asszony is megszerette a halászatot. Hazaérve azonban azt sem tudta, mihez kapjon. Ellátni az állatokat, a tejet is vinni kellett, és a gyerekekről is gondoskodni. A TSZ előtt munkaegységre dolgoztak, egy kiló halra fél munkaegység járt. A munkaegység megszűnése után a vízterületet a tanya körüli legelővel együtt árendálták. Férje a heti három piacnap közül hétfőn és csütörtökön vitte a halat a szentesi piacra, gyékényszatyorban, utóbb műanyag ládákból a kerékpár csomagtartójára kötve. Később a szentesi halászcsoport vásárolta fel. Mindig el tudta adni a nagyobb és a kisebb halakat is. A „jó halakért”, harcsáért, amúrért, süllőért nagy kereslet volt, de a kisebb halakat is szívesen vitték. Az apró halakat, mint a keszegféleségeket, *szeméthal*nak nevezték. Ha tíz kiló halat vitt, kiválogatták, 140-200 forintot fizettek. Télen sosem halászták sem a folyót, sem a *kubit*et. Olyankor az állatok mellett a hálókötés jelentette a munkát. A hálókötés 2-3 csomóra kötötték, hogy ne tágítsa ki a szemet a hal. Ha nagyon nagy halat fogtak, a bökényi duzzasztónak szóltak, onnan értesítették a halász szövetkezetet. Amikor a szövetkezetnek kocsija lett, piacon többet nem árulták a halat. A szövetkezeti gyűlésen szorgalmazták azt, hogy ne kelljen a halásznak kerékpárral szállítani a halat. A szövetkezet idejében a hal ára is felment, jobban fizetett a munka. Férje egyszer 95 kg-os harcsát fogott. Emellett ismerősök jártak hozzájuk, a tanyába halért. A mérést háznál végezték el. Időközben az árendált vízterületet Mészárosék megvették.

Piacozási szokások, családi munkamegosztás

A halászcsalád gazdálkodása kapcsán a családi munkamegosztásról és a piacozási szokásokról is értékes néprajzi ismereteket tudhatunk meg. Míg a gazda a halászattal foglalkozott, az állatok gondozása az asszony feladata volt. Ezekben az években a tanyaiaik általában hetente háromszor jártak be Szentesre a piacra: hétfőn, csütörtökön és vasárnap. Mészárosék csak heti kétszer: vasárnap és csütörtökön, mert férje szombaton is halászott. A halat is ekkor vitték be, eleinte a szentesi halcsarnokba, majd a halászcárdához. Mészáros József a piacos időszakban a halat kerékpárral hordta, majd mikor a téesz éveiben a halászcárdának dolgozott, azok jöttek ki autóval a halért. A mázsázást a tanyánál végezték, a fizetés munkaegység alapján történt. A munkaegység szerint egy kiló hal fél munkaegységet jelentett. Egy-egy alkalommal általában 50 kg halat adott el. Mészároséknál a halakra a piac mellett állandó vevők voltak a vízügyi mérnökök, akik rendszeresen ellenőrizték a gátat.

A tanya körül elterülő, árendált legelő lehetővé tette egynél több tehén tartását. A tanya mögötti lejtős, Körösig lenyúló árterületen az állatok szabadon legeltek. Nyáron a meleg elől a teheneket a feltöltött, partos rész mögötti mesterséges gödörbe kötötték ki, a fűzfák árnyékába. A porta alaprajza a fűzfákkal a képen látható (8. kép). Mészáros István halastavat is akart létesíteni, de ez nem valósult meg. Mint a legtöbb tanyánál, Mészároséknál is volt úsztató a kacsák számára, a gémeskút közelében. „Kacsát nem sokáig tartottuk, mert gyorsan lekaptak a Körösre, osztán átúsztak a túlpartra. Olyan kisméretű, fürgék voltak, nem győztük hazahordani őket ladikkal.” – emlékszik. „Máskor meg a révészeket kértem, hadd menjek át a komppal. Na oszt aztán megelégtünk. A párom mondta: Anyám! Tartsál egy bornyúval többet, de énnékem ne szaladgáljál!”

A tejhozamot eleinte Szentesen értékesítették a régi, macskaköves, Deák Ferenc utcai piacon. A fejshez a *zsétár* nevű zománcozott fejős edényt használták (11. kép). Amíg kevesebb, két tehenet tartottak, a tejet otthon elkészítették túrónak, amit a reggeli fejsű tejjel együtt az asszony vitt kerékpárral Szentesre. De maga sosem árult, hanem egy üzletben adta le és az ismerőse adta el. Később, amikor a magyartési út leágazójánál a Somogyi családnál létrejött a tejsarnok, a tanyaiaik oda kezdték hordani a tejet. Így tett Mészárosné is, naponta átlagban 4-5 litert adott le. A fizetség zsírszázalék szerint történt. A tejsarnok megkönnyítette a tanyaiaik életét, mert akkoriban minden háznál legkevesebb 3-4 gyermek volt, és a Szentesre való kerékpározás nagyon elvette az időt tőlük és a jószágoktól. A tejet ásott kútban hűtötték, elegendő volt, mert mindig időben elszállították. A tejsarnok azonban idővel megszűnt a szállítás problémái miatt. Mészárosné úszni és evezni jól tudott, gyakran segített férjének a halfogásban. A halászhalókat is közösen kötötték. Számos ezek közül még a 2000-es évek idején is megvolt. Ahogy mondta, volt rádiójuk, de nem szerették hallgatni, hanem nekiültek és hideg téli esteiken inkább kötötték a hálót. 1970-ben a tanya súlyosan megrongálódott az árvíz miatt. A leomlott ólakat és istállót nem építették újra. Kisebb már kibetonozott, téglafalú, féltető ólak kerültek a ház végébe (9. kép), a nagy istálló helyett pedig emeltek egy kisebbet, szintén kibetonozva (10. kép). Az ostoros gémeskutat a gazda kerekre alakította át. Az átépítés előtti és utáni állapotokat a képek mutatják (9. és 28. kép).

A vetemények mellett a kertben szőlőt is termesztettek saját fogyasztásra. A szilvafákkal szegélyezett kertben három helyen volt szőlő: a veteményes mellett Zalagyöngye, a gát felőli térfélen pedig Csabagyöngye (8. kép). A tőkék gyalogművelésűek voltak, a ház vonalában, a járda mellett pedig kordonra futtatott Irsai Olivér termett. Pince nem volt, ellenben a ház utolsó helyisége, a boros kamra szolgált a boroshordók tárolására. A *zsétár* nevű fejős edény mögött a verandáról nyíló boros kamra bejárata látható (11. kép). Itt volt a padlásfeljáró is. A tanya körüli körülkerített kertben nem termesztettek kerti zöldséget, mindet szőlővel ültették be. Veteményezésre a tanya mögötti területből szántottak fel, de azt már nem kerítették. Krumplit, répát, gyökeret és kukoricát is ültettek bele. A takarmányrépát a teheneknek reszelve, kukoricával keverve adták, naponta kétszer. Télen-nyáron 4-kor keltek, este 10-kor feküdtek. Szüretkor a családot és a szomszédokat hívták meg, úgy 10-15 személyt, akik a szüretelésben és zúzásban segítettek. A kertvégi diófa alá vitték ki a zúzót és a prést. Három nap elteltével lehetett préselni, de azt már Mészárosék maguk végezték. Az 5-6 boroshordóból már csak egy

volt meg. Foglalkozásából adódóan gyakran jöttek össze Mészároséknál férje halász cimborái. Olyankor halászlét és sült halat készítettek és hozzá bort ittak, citeraszó szólt (27. kép).

A ház változása 1970-től

A házon a legnagyobb változtatások az 1970-ben bekövetkező nagy árvíz miatt történtek. Ezzel gyökeresen átalakult a lakóépület. Ebben az évben nősült meg fiuk is, ami növelte a kiadásokat. Majdnem a semmiről kellett újrakezdeniük, annyira, hogy a ház falában szinte csak a cölöpök és a földemgerendák maradtak meg. A vályogot a víz kimosta, és a tetőzetet is újra kellett építeni. Az árvíz és a munkálatok idejére Mészárosék a gáton túli Simonékhoz pakoltak, akik a Magyartés-felé vezető út mellett laktak a néhai Gazdakör épületében, a Zalotai Iskola mellett. Az iskola és a gazdakör épülete jelentette a térség egykori csomópontját (30. és 31. kép). Ekkor Mészárosné fejében megfordult az, hogy nem kellene visszaköltözniük. Szeretett volna a „körben” maradni, azaz a gát védett oldalán. Javasolta urának, hogy vegyenek ott egy házat lakni, a halásztanyát pedig tartsák meg munkahelynek és a halászati eszközök tárolására. Férje azonban ragaszkodott az emlékeihez és a házhoz. Ebben az esetben viszont gyökeres változtatásokat kellett tenniük a ház védelme érdekében, melynek költségeit a háziasszony még sokáig emlegette. Eldöntötték, hogy nemcsak megerősítik a régi épületet, hanem a gyerekek cseperedése miatt egyúttal új helyiségeket is toldanak hozzá. Ezzel a régi szoba-kamrás beosztás átalakult és a helyiségek új funkciót kaptak.

A tanya életében az 1970-es évek vívmánya kétségtelenül a betonalapzat elkészítése volt. A szoba homlokzati falában álló 4 erős akácfa oszlopot meghagyták, de az újra tapasztott vályogfalakat már betonlapra emelték, valamint téglával 1,2 méter magasságig aláfalazták. Mind a téglát, mind a vályogot bemalterozták, így már egyáltalán nem volt hullámos, amire Mészárosné büszkén mutatott rá. A meglévő helyiségeket lebetonozták. Az eredetileg 2 helyiséges, szoba-kamrás halásztanya ekkor kapott még egy kamrát, a régi kamrából pedig kis szoba lett. Eredetileg tornác sem volt, most viszont azt is építettek. De a ház még ekkor mindig egysoros volt és a kemencét is megtartották.

A korábbi cseréptetőt teljesen ki kellett cserélni. A nagyszobában a mennyezetet megmagasították és három nádköteget tapasztottak hozzá. A kisszoba földemjénél két nádköteget erősítettek a gerendákhoz és köztük szivaccsal bélelték ki úgy, hogy egy réteg légtelen tér is maradjon szigetelés gyanánt.

Az árvíz alkalmával lecserélték a lakás alaphútorzatát. Amikor összeházasodtak, közös életüket a feleség szüleitől kapott hozománnyal kezdték, amit az öcsödi vásárban vettek. A hozomány egy nem páros, de széles ágyból; egy ruhásszekrényből; egy stelázsiból; egy asztalból és négy székből állt. A stelázsit használták konyhaszekrényként, polcain az edényt tartották. Fiókot szereltek az egyik polc alá, abban tárolták az evőeszközt. Csongrádról való elköltözésük után az 1970-es árvízig a régi bútorokat használták. Az új bútorzatot már Szentesen vették, ugyanazokkal az alaphútorokkal, csak a stelázsit kiegészítették egy konyhakredencsel. A szoba immár egy barnaszínű páros ágyból, hozzá tartozó tükrös szekrényből és ruhásszekrényből állt (12. kép). A konyhabútor eleje zöld, oldala krémszínű volt. A 2002-es évek elején is ezek a bútorok képezték a ház fő bútorzatát és mindegyiket eredeti funkciójában használták.

A tanya modernizálása

A ház második nagy átalakítása 1976-ban történt további bővítéssel és korszerűsítéssel. Ezt már nem természeti csapás, hanem kényelmi szempontok vezérelték. Bevezették a villanyt és kiépítették a központi fűtést. Az állatállomány csökkenésével a feleslegesnek ítélt ólakat elbontották. Lényegében ekkor alakították ki a mai állapotokat (13. kép).

Az ásott kút helyet fűrt, kézi szivattyúval működő, úgynevezett Norton-kutat csináltattak. Költsége igen nagy volt, de már rendkívül szükségesé vált. A feleség javasolta, mert ez is egy kis könnyebbséget jelentett. Kerti

öntözésre használták (14. kép).

Az épületen a legszembevetőbb a folyosó/veranda kialakítása volt, amit a tornác beüvegezésével értek el. Ablakai hármassal beosztást követtek. Eleinte nem alakították ki lakófunkcióra, csak tárolásra szolgált. A kisebb szoba maradt továbbra is a konyha, napközben is a két szobában tartózkodtak. Később a konyha kikerült a folyosó végébe és a folyosót bebútorozták. A verandán lévő bejáratot kivonták a használatból, szekrényt toltak elé. Azóta napközben inkább a napos verandán tartózkodtak, mert ablakai sok fényt engedtek be. Mészárosné a betérő vendégeket is itt fogadta, ezért a verandán egy nagy asztal volt elhelyezve, sok székkal és kerti székkal. Az interjúk is többnyire ennél az asztalnál készültek. A folyosón kapott helyet a hidrofór, ami a vizet szivattyúzta a Norton-kútból és a kazánba nyomta. Először az aknába akarták elhelyezni, de praktikus okokból végül a folyosón sarkában kapott helyet, arra az esetre, ha szerelni kellene. A házba hátulról, a boros kamra felől jártak be. A berendezési tárgyak leltára és az összes bútor elhelyezkedése a végleges alaprajzon látható (13. kép).

Komfortfokozat tekintetében a legnagyobb lépés a fatüzelésű központi fűtés kialakítása volt. Azelőtt a konyhából lett kisszobában már olajkályhával tüzeltek, mivel a sparhelt (15. kép) kikerült az új konyhába. A nagyszoba kemencéjét viszont csak 1976-ban bontották el. A kemence lebontását a férj szorgalmazta, mondván: „[...] Anyám! Most, hogy központi lett, minek neked az a kemence? Kenyeret tudunk venni a közeli kisboltban is. Most kell elbontani!” Közös megegyezéssel elbontották, de kéményét bennhagyták a falban, hogy azzal is erősebb legyen. Mészárosné nem sütött többet, hanem cserekenyeret ettek. Vagyis 3 kiló búzáért ugyanannyi kenyeret kaptak a boltban, de már melegen ehatték is. Mire megdagasztotta, meg befűtött, ugyanott tartottak volna. A fatüzelésű központi kazán számára 50 literes tágitó volt a padláson, amibe rendszeresen vizet kellett önteni. A házban négy helyen szereltek fel radiátort: a nagyszobában, a kisszobában, az üvegezett verandán és a fürdőben. Voltak, akik próbálták lebeszélni, hogy többre kerül, mintha egy helyiséget fűtenének, de Mészárosné ragaszkodott hozzá. Így érvelt: „[...] ha megyek oda, vagy amoda, akkor mondom, ott is fázok. Így egy helyen tüzelünk, de mindenütt meleg van. Ott a fürdőszobába’ is a radiátor, és milyen jó. Másképp hiába használok a bojler, hideg van. Igaz, valamennyivel több, de legalább nem szenvedek hideget.” (M.J)

A konyha átkerült a beépített folyosó első felébe a nagyszoba mellé. A főzés palackos gáztűzhellyel történt. Itt helyezték el a szövőszéket is, amin Mészárosné egész addig szőtt a családjának és magának (17. kép). Szobáit keze munkájával díszítette, a padlóra rongy és perzsaszőnyeget, az ágyakra hímzett párnákat tett (18. kép). A központi fűtés kazánja is a konyhában volt, amit szénrel és fával fűtött. Ez a változtatás a férj ötlete volt, hogy az egy helyen való tüzeléssel mindenhol meleg legyen. A mosogatószekrényről viszont a feleség mondott le, végig vándorolt a mosogatóban.

A fürdőhelyiséget a kisszoba megtoldásakor alakították ki. Villanybojlert szereltek fel, bár Mészáros József eleinte fa tüzelésűt akart (16. kép). Most viszont neje állt a sarkára, így egyik újítás hozta a másikat. A víz be lett vezetve a fürdőbe, de csatornarendszer nem volt, a fürdővizet a szabadba engedték a ház hátsó része irányába. A benti vécét csak kis dologra vagy nagy hidegben használták. Amikor a fürdőszoba megépült, már csak a férj és feleség lakott a tanyában, gyermekeik kirepültek a családi fészekből.

Gazdálkodás a 2000-es évek közepén

A kutatás idején Mészárosné már csak baromfit tartott, disznót 1995 óta nem vágott, de előtte adott el disznóhúst ismerősöknek. Venni csak házilag, de nagyon ritkán, mert a csípőset szintén nem bírta gyomorfekélye miatt. Baromfit végig tartott. A gátoldalt még mindig használta, árendát fizetett érte. Férje halála óta unokája kaszálta fűkaszálló- és bálázóval, de az utóbbi időben csak ott állt már a lekaszált, bebálázott széna, de nem kellett senkinek, pedig nem adta volna drágán. Erről panaszkodott a gáton kívül levő, a zalotai iskola mögötti tanyában élő szomszédja, Ecsédi Józsefné is, akivel jó barátok voltak. Mészárosné szerint fiatalkorában bár kemény élet volt, de ha az ember dolgozott, akkor a környéken meg lehetett élni. Azóta a

kocka fordult – állapította meg. Mióta maga maradt, bort csak saját szükségletre készített, átlagosan 1,5 hektólitert, de főként félretette ünnepnapra, családi összejövetelekre. Néha előfordult, hogy ismerősök vettek tőle karácsonyra, húsvétra 3-4 litert. Maga azonban soha nem ivott, bort sem, pálinkát sem. Az utóbbi években már egymaga szüretelt és préselte ki a szőlőt az istállóba húzódva. A kimeszelt és kibetonozott istállót már csak tűzrevaló tárolásra használta (10. kép). Általában 4-5 kg szőlő termett a három szőlőfajtán, de azt legutóbb már el is fogyasztotta frissen. Szülei 1965-ben és 1967-ben haláloztak el egymás után, testvérei pedig a 1980-as években.

Mészárosnének két családja van. Jóska fia Gyulára került, autófényező, neki az akkori időkben szintén egy fia és egy lánya volt. Lányának – aki bolti eladó – is volt egy fia, akik akkoriban Szentesen laknak. Ő a dédapa után az Illés nevet kapta. Mészárosné örömmel számolt be róla, hogy kétszeres dédmamai örömök elé néz. Ha gyermekei hirtelen meglátogatták, kapóra jött a klasszikus zsírban lesütött disznóhús is, amit Erzsike néni nagyon praktikusnak tartott. „... csak kiviszem a zsírból, megpucolok pár szem krumplit és már kész is az ebéd...” – mondta. Szerették a kolbászt és hurkát is lesütni, bár míg a kolbász egyben maradt, a hurka gyakran széttört, mikor kivették a fagyos zsírból. A füstölt sonkát és szalonnát nem kedvelték, mert saját, valamint férje gyomra sem bírta. Mészárosné a férjét Papának vagy Apjukomnak szólította. Férje őt Erzsinek vagy Anyám-nak hívta.

Élet a házban a 2000-es években

Férje halála után megváltozott a helyiségek használata a lakásban. Előtte hagyományosan a nagyszoba volt a központi helyiség, a páros ágyat használták és a fekete-fehér tévé is itt kapott helyet. Estére a felesleges ágyneműt az ágy végében álló *szelonyra* terítették. A páros ágyban férjével még szalmazsákon, ún. *trónzsákon* aludtak, amire szivacsot tettek. A szalmazsákot tavasszal és nyáron többször szellőztették, évente cserélték. Mióta egyedül maradt, Mészárosné a kisebbik szobát használta, amit középső szobának hívott és az egyszemélyes rekamién aludt. Központi fűtés lévén minden szobában meleg volt, de nappal a konyhai heverőre szeretett ledőlni, újságot olvasni, mert nagyobb a fény és nem kellett levetni a munkásruhát. Főképp télen ott volt a legmelegebb és szövés után rögtön le lehetett pihenni. De éjjel a kishálóban aludt. A színestétét az unokájától kapta, előtte a fekete-fehér tévét még férjével vették. A házban nagyszámú szék és sok asztal volt, amit már említettünk, hogy nagy része a világos verandán kapott helyet. De Mészárosné szerint mindre szükség volt, ha összejött a család. A nagy családi ünnepekkor akár tizennégyen is összeültek és Erzsike néni nagyon adott arra, hogy családját és vendégeit megfelelően fogadhassa.

Az árvíz kártételei

Az árhullám még a 2000-es években is folyamatosan sok aggodást okozott a hullámtérben élő asszonynak. 2000-ben az 1970-eshez közeli súlyosságú víz zúdult a tanyára, teljesen betört a házba a víz, az ablakokig ért. A szakértők nem hitték, hogy a kis ártéri ház megmarad, de Mészárosné ragaszkodott hozzá. Problémájáról tudtak a mérnökök, akik már jól ismerték őt. Addig ismét Simonéknál lakott a „körben”, mint annak idején. Bútorait a Zalotai iskolában helyezték el, Bencsik Szilveszterné Szél Ida tanítónőnél, az egykori felső tagozatos tanítónál. A 2000-es árvíz rettenetesen megviselte Mészárosnéét, homokzsákjai még mindig körbekerítették a házat egyik két helyen, foszladozva. Egyik néprajzi gyűjtő utam során még az ár évében a homokzsákok teljesen körbevették a házat a közvetlen környezetével együtt, a házhoz vezető járdát is belevéve. A kertet és a szőlőt már nem tudták bekeríteni, mégis vödörszám állt az iszap és a homok a házban. Szerencsére az 1970-ben jól átgondolt építkezés megmentette a házat, hála a téglafalaknak és a betonozott padlónak. 2002-ben azonban újabb árhullám sújtotta, de ez már enyhébb volt, kevesebb kárt okozott. Mészárosné a rendszeres terepbejárásaim, látogatásaim során már azon a véleményen volt, hogy szívesen beköltözne a városba, de jól megválogatná, kinek adja el élete munkáját, a tanyát. Elmondása szerint 2005. október 31-től január 31-ig szervezett a vízügy erdő- és cserjeirtást a szakaszon a vész csökkentésére.

2006-ban minden addig tapasztaltnál nagyobb mértékű árvíz sújtotta a térséget. Mészáros Józsefné tanyáját ismét elöntötte a víz. Legelőször a tanya istállója omlott le május 19-én (19-20.kép). A víz a veranda ablakainak felső harmadáig ért (21-22. kép). Rá egy napra, május 20-án a lakóépület a fürdő és a kamra vonalában kettévált, minek következtében a tetőzet ezen a ponton beomlott (23-24. kép). Mészárosnét ismét az iskolaépületbe költöztették, leghamarabb ősszel költözhetett volna vissza. A szelevényi oldalon a Körös-gát megrepedt, a bökényi oldalon is bordázott megtámasztást kellett alkalmazni az árvízvédelem embereinek. A tanya állapota és Mészárosné kora miatt előreláthatólag már nem tudott volna visszaköltözni élete addigi színhelyére. Leginkább Szentésre szeretett volna beköltözni, ahol lánya is lakott abban az időben.

Mészáros Józsefnét 2006 folyamán a továbbiakban lánya Szentésre költöztette. Az árvízkárosult asszonynak az önkormányzat utalt ki bérlakást. Úszni és a ladikban evezni nagyon szeretett és jól is tudott fiatal korában. Elmondása szerint az árvíz előtti évben még úszott egyet a Körösben. 2007-ben töltötte be 80. életévét. A Szentésre költözés kapcsán azt említette, hogyha emeletes házba kerül és nem lesz kertje, akkor a szőnyegszövést szeretné folytatni. Későbbi években történt látogatásom során valóban ott állt szobájában szövőszéke, amin rongyszőnyegeket szőtt. A kézimunka és a szövés a gazdálkodás mellett nagyon fontos szerepet töltött be a halászfeleség életében. A rongyszőnyeg-szövés a gazdaasszony egykori környezettudatosságát, az újrahasznosítás igényét is jól mutatja (25 és 29. kép). A szövést ábrázoló képeken látható a szövés eszköze, a verővilla, valamint egy Mészárosné által készített, régi munkáiból származó csomózott perzsaszőnyeg (26. kép).

Néprajzi párhuzamok a Mészáros-tanya kapcsán

A tanyakutatás legfontosabb területei a tanya eredete, ki - és átalakulásának folyamata, a tanyai életmód, a tanya, mint települési forma és a tanya, mint gazdálkodási forma (Becsei, 2001: 146). A 20. századi magyar köznyelvben a tanya szó magányosan álló lakóházat jelentett a hozzátartozó udvarral, rakodóval és gazdasági épületekkel, amelyhez az állandó lakóhely fogalma társult. A régebbi néprajzi szóhasználatban a tanyák néprajzi felfedezője – Győrffy István – a tanya szóval még tartozéktelepülést jelölt. A tanyázó hely/tanya szó eredetileg halászati műszóból vált települési műszóvá (Győrffy, 1943). A tanya fogalmát Erdei Ferenc tisztázta le, aki a magyar tanyavilágot fejlődése csúcán mutatta be (Erdei, 1942). Erdei a szociográfus szemével a magyar tanyák leglényegesebb vonásait ragadta meg (Becsei, 2003: 7-8). Ennek értelmében alföldi tanya alatt állandóan lakott, szórványtelepülés jellegű, teljes kitelepülést megvalósító gazdasági és társadalmi lakóegységet értünk (Erdei, 1942: 149).

Szentes tanyáinak többsége farmtanya, gazdájának egyetlen, állandó lakhelye, egyedül álló külterületi telep, családi otthon és teljes értékű gazdasági udvar. Tulajdonosának nincsen másik lakóháza, körülötte terül el a hozzá tartozó termelőhely: a szántóföld, a kaszáló és szőlő (Bárth, 1996: 203). A farmtanyák létrejöttében a nagyhatárú alföldi városok hatalmas pusztáinak felosztása játszott közre (Bárth, 1996: 205, 207). Szentes korai történelmében is jelentős szerepet töltöttek be a török hódoltság után pusztán maradt határrészek, melyekben a szentesi gazdák legeltették állataikat. Először csak szállásokat építettek, kutakat ástak és a 19. század második feléig főleg férfiak éltek kinn az állatokkal, a család többi tagja viszont a belterületi házban élt (Zsíros, 2000: 279). Ezek még amolyan külterületi tanyázó helyek voltak. A tanulmányban szereplő határrészt tekintve Nagytőke területe az 1836-os örökváltság után kezdett betelepülni. A legjobb minőségű földek Nagytőkén voltak, a jobb módú gazdák itt vettek leginkább földet. A többi határrészen főleg kis- és középbirtokosok éltek. Zalota és Jaksor Bökénnyel együtt az árvízmentesítés után települt be (Zsíros, 1990: 49).

A dolgozat főszereplője, Mészáros Józsefné ártérben épült tanyája további néprajzi párhuzamokat tartogat. Ilyen kétosztatú halászkunyhóra bukkantam még véletlenül Révész András juhászember élettörténete és a térségben zajló juhászat felkutatása kapcsán. Révész András Szentes-Magyartés határrészben álló Kurca-parti tanyáján szintén egy eredetileg halhasító-kunyhónak épült vályogépület állt. Az adatközlő megerősítette, hogy

egykor halászok tulajdona volt. A 2000-es években zajló interjúk során melléképületként funkcionált, a disznóvágás termékeit tartották benne (33. kép). Ennek az épületnek a szerkezetéről nem készült feljegyzés azzal kapcsolatban, hogy vannak-e benne a Mászáros-tanyához hasonló akácfa oszlopok. Mindkét épületről megállapítható azonban, hogy közös gyökerekkel rendelkeznek. Az ártérben álló tanya nem számít gyakorinak a magyar Alföldön. Erdei Ferenc különleges tanyaalakulásoknak nevezte az ártéri tanyákat (Erdei, 1942: 170). A közönséges alföldi tanyafejlődés azonban elkerülte az ártéri tájat, hiszen itt sokáig szó sem lehetett földművelésről. Az egész tanyarendszer az ártéren kívül fejlődött ki. Az országunk más vidékein – Csallóközben, a matyó falvakban, Sárközben, Duna-mentén, Dráva horvátországi oldalán – kialakult ártéri tanyák rendszere egészen más feltételek között jött létre. Az ártér legelőit és rétjeit az emberek szállásrendszerrel használták állataikkal. Ezek nem voltak állandóan lakott tanyák (Erdei, 1942: 136). Nyilvánvalóvá vált, hogy a Körös árterében fekvő tanyák esetében teljesen mással van dolgunk. Ritka jelenségnek számít, nem mondható általánosnak, tipikusnak. Mészáros Józsefné tanyájának bemutatásakor már elhangzott, hogy a tanya – ameddig az adatközlő emlékezete vissza tudott nyúlni – korábban szintén halász tulajdonban volt (7. kép). Az akácfa oszlopokkal megerősített kétsejtű halásztanya régmúltja a szentes víziéletét feldolgozó szakirodalmakból rajzolódik ki. Az árvízmentesítések előtt Szentes térségében gyakoriak voltak a folyómenti *halászgunyhók*.

„A szentesi halászat pusztulását a Tisza és a Körös szabályozása meg a környező kisebb vizék lecsapolása megindította, az első és második világháború meg befejezte.” – írja Nyíri Antal, aki a kihalt szentesi vízi élet néprajzi maradványait kutatta (Nyíri, 1948: 6). Hajdanán ezen folyók mentén halhasító *gunyhók* sorakoztak. Már 1887-ben arról panaszkodott Hermann Ottó, hogy a halhasításnak „bealkonyulóban” van. 1941-re, mikor Nyíri a kutatását végezte, már semmi sem maradt a halhasítás és halszáritás hagyományából (Nyíri, 1948: 64). A Tisza és a Körös bőhalú volt még akkor, a halászok nyáron *gunyhókban* éltek. Minden csapat halásznak két *gunyhója* volt, az egyik a *sózó gunyhó*, a másikban pedig a halászok tanyáztak. A Körösön 25 kishalász volt, köztük 4-5 családos ember, akik megéltek a halászatból. Télen nem halásztak, hanem a megszáritott, sózott hal eladásából éltek. Nyíri Antal adatközlője, Váradi Imre halász visszaemlékezése szerint a Körösön utoljára 1886-ban hasítottak.

Ártéri gazdálkodás a térségben

A Mészáros-tanya kapcsán folytatott néprajzi gyűjtés csak egy szeletét képezi annak a kutatásnak, melyet a 2000-es években folytattam a térségben. A tanya tulajdonosával készült interjúk értékes adalékokat szolgáltatottak nemcsak a halászéletről, hanem a területre jellemző ártéri gazdálkodás egykori múltjához. A gátórházak általában a töltések tövében, 4-5 kilométerenként helyezkedtek/helyezkednek el, de nem az ártérbe épültek. A terület gátőrei kihasználva a folyómenti fekvést, a Körös árterét legeltetésre hasznosították. A vízig lenyúló ártérben az állatok szabadon legeltek, a védőgát oldalát kaszálónak hasznosították. Mind az ártéri legeltetésért, mind a gát fűvéért árendát kellett fizetni, aminek díját folyóméterben számolták. Takács Lajos gátőr az 1930-as években 3 lovat, 4-5 tehenet, borjút, sertéseket tartott tűzkövesi gátórházi tanyáján. A teheneket, lovakat az ártérben szabadon legeltette. Emellett 5 kishold földje is volt. Az ártéren volt egy sima terület, amibe nem vetett őszi kalászos, mert azt a tavaszi áradás elvitte volna. Ehelyett tavasszal vetette be kukoricával, amit rendszeresen kapáltak és igen jó termést hozott. Gazdaságához 1 cselédet fogadott, kinek élettörténete egy másik kéziratomban tárgyalom képezi.

Összefoglalás

A paraszti gazdálkodást a talajviszonyok, a birtokszerkezet és az értékesítési lehetőségek határozzák meg. A visszaemlékezések arról tanúskodnak, hogy Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor mezőgazdaságára a kisbirtokok túlsúlya volt jellemző. Ennek ellenére a tanyai gazdaságok szintje nagy változatosságot mutat. Oka a terület adottságaihoz való alkalmazkodás. „Egy-egy tanyai gazdaság szintje nem csupán a birtok nagyságától, hanem a földek minőségétől és a gazdálkodás jellegétől is függött” (Juhász, 2004: 100). Mészáros Józsefné élettörténete és tanyája jól szemlélteti egy jellegzetes folyómenti életforma, a halászéletről jellegzetességeit, valamint egy tanyai gazdaság átalakulását, alkalmazkodását modern világunkhoz. Családjának élettörténetéből megismerhettük a

hagyományos paraszti gazdálkodás kereteinek megőrzését, a halászcsaládokra jellemző életmód mozzanatait és a munkamegosztást, amely férj, feleség és gyerekek között történt. A folyó elsődleges hasznosítását a halászat jelentette. A halászsakma kapcsán az piaci árucseréről, az anyavárossal való kapcsolatáról is értékes múltbéli adalékokat tudhattunk meg. „A kutatás és a néprajz számára fontos elvi kérdések, hogy az elbeszélők emlékeinek töredékéből melyek azok, amik csak őrá, mind egyénre jellemzők, és melyek azok, amik tipikusnak, általánosnak mondhatók. A gyűjtő, a kutató célja nem lehet más, mint a múlt, adott esetben egy paraszti életút minél alaposabb megismerése” (Juhász, 2004).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bárth János (1996): *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya*. Kalocsa: Kalocsai Múzeumbarátok Köre.
- Becsei József (2001): *Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához*. Budapest: Ipszilon Kiadó és Pedagógiai Szolgáltató Kft.
- Becsei József (2003): *Tanulmányok a tanyákról*. Szeged: szerzői magánkiadás.
- Beluszky Pál (1973): *A tanyarendszer időszzerű problémái- a tanyafelszámolás folyamata*. In: Földrajzi közlemények, 1973/1., 19-36.
- Erdei Ferenc (1942): *Magyar tanyák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Juhász Antal (2004): Tanyai társadalom a 20. század első felében. In: Juhász Antal (szerk.): *A szegedi táj vonzásában*. Szeged: Bába Kiadó, 75-96.
- Nyíri Antal (1948): *A kiháló szentesi víziélet néprajzi és népnyelvi maradványai*. Szeged: Ablaka György Könyvnyomdája.
- Papp Imre (1982): *A parasztember élete Szentes tanyavilágában*. Válogatott néprajzi írások. Szentes: Szentes városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- Zsíros Katalin (2000): Fejezetek Szentes néprajzából. In: Kis-Rácz Antalné – Labádi Lajos – Vörös Gabriella (szerk.): *Szentes helyismereti kézikönyve II*. Szentes: Szentes Város Polgármesteri Hivatal, 269-321.
- Zsíros Katalin (1990): *Szentes Földrajzi nevei*. Szentes: Szentes Városi Tanács.



1. kép: A Körös gátja kelet felé, Jaksor, Szelevény és Kunszentmárton irányába haladva. Forrás: a szerző felvétele.



2. kép: A hullámtérben álló tanya, háttérben a Körös fáival. A tanya előtt Mészáros Józsefné. 2005 tavasz. Forrás: a szerző felvétele.



3. kép: Betekintés a nagyszobába Mészáros Józsefné kézimunkáival.



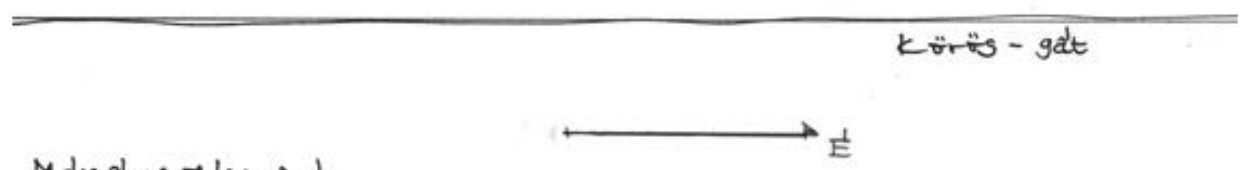
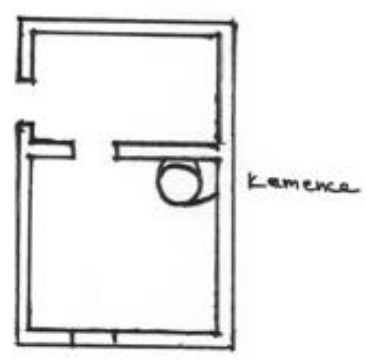
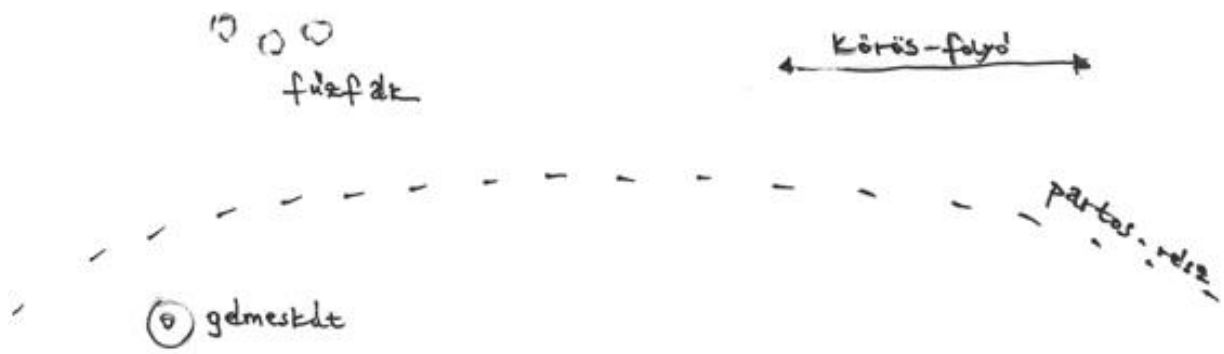
4. kép: A tanya mögötti Körös szakasz nyugat felé, a Körös-torok irányába. A folyó túloldalán Bökény. 2022 kora tavasz.
Forrás: a szerző felvétele.



5. kép: A tanya mögötti Körös szakasz kelet felé, Jaksor irányába. A folyó túloldalán Szelevény. 2022 kora tavasz. Forrás: a szerző felvétele.



6. kép: A partosabb helyet elfoglaló tanya É-K-i oldala, háttérben a Körösig lenyúló legelő. 2005 tavasz. Forrás: a szerző felvétele.



Mészáros Józsefné
tanyafának egykori
alaprajza

7. kép: Az eredeti, kétsejtű halászkunyhó rekonstrukciója. Forrás: a szerző saját ábrája.



9. kép: Tanya hátulja. Mészáros Józsefné a kutyájával játszik a hátsó udvarban. 2005 tavasz. Forrás: a szerző felvétele.



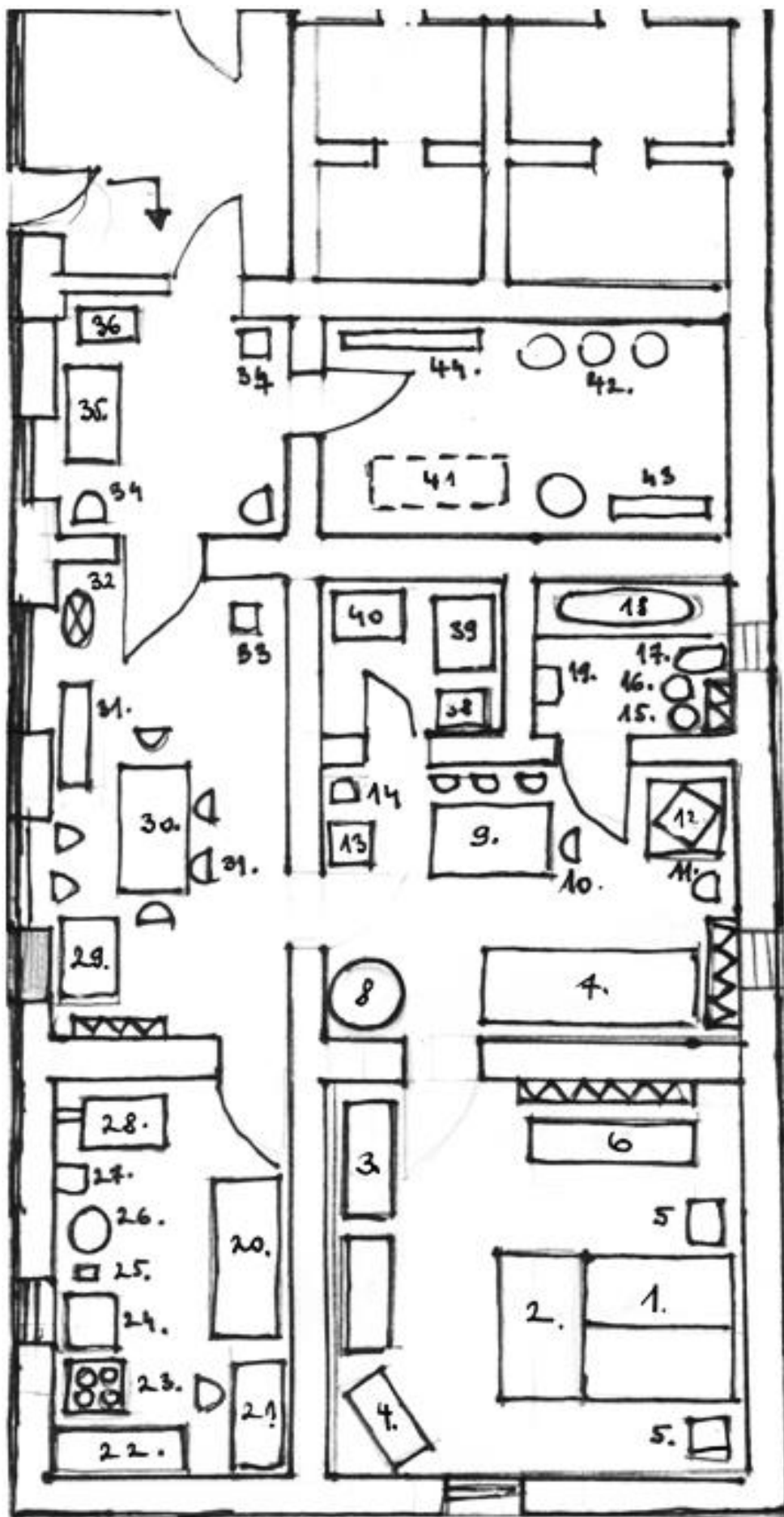
10. kép: Tanya hátulja a tanyavégre épített tyúkóllal és disznóóllal, balra istállóval. 2005 tavasz. Forrás: a szerző felvétele.



11. kép: Verandáról nyíló boroskamra bejárata előtt a „zsétár” nevű fejődénnnyel. Alatta rongyszőnyeg. 2005. Forrás: a szerző felvétele.



12. kép: Nagyszoba páros ágygal, kézimunkákkal. 2005. Forrás: a szerző felvétele.



13. kép: Tanya bútörzata. 2005-ös állapot. Forrás: a szerző saját ábrája.

Leltár a 13. képhez: Mészárosné Józsefné tanyájának berendezése 2005-ben:

1. *páros ágy*
2. *szelony*
3. *ruhás-szekrények*
4. *tükrös-szekrény*
5. *éjjeli szekrények*
6. *szennyestartó*
7. *rekamié*
8. *kerek asztal*
9. *asztal*
10. *székek*
11. *szék*
12. *asztal, rajta tévé*
13. *kiselejtezett éjjeli-szekrény*
14. *citera*
15. *centrifuga*
16. *mosógép*
17. *vécé*
18. *kád*
19. *tükrös*
20. *szelony*
21. *szövőszék*
22. *konyha-kredenc*
23. *gáztűzhely*
24. *asztal*
25. *hokedli*
26. *mosdótál*
27. *villanybojler*
28. *fa tüzelésű kazán*
29. *asztal*
30. *asztal*
31. *vas pad és székek*
32. *hidrofor*
33. *hokedli*
34. *hokedli*
35. *gyári vas sparhelt*
36. *asztal*
37. *kazán*
38. *kamrapolc*
39. *kis asztal*
40. *kis asztal*
41. *padlásfeljáró*
42. *polc*
43. *terményes zsákok*
44. *fogas*



14. kép: Oldalkertben álló fűrt kút, előtte halászhálókkal. Háttérben a gát lejáró a Körösböze. 2005. Forrás: a szerző felvétele.



15. kép: Öntött vas sparhelt a konyhában. 2005. Forrás: a szerző felvétele.



16. kép: Fürdőszoba. Zománcozott lavór rattan állványon, felette villanybojler. 2005. Forrás: a szerző felvétele.



17. kép: Mászáros Józsefné bemutatja a rongyszőnyegszövést. 2005 tavasz. Forrás: a szerző felvétele.



18. kép: Nagyszoba. Páros ágy végében szelony, kézimunkákkal. 2005. Forrás: a szerző felvétele.



19. kép: Tanya É-K-i oldala, a kiöntött Körös a leomlott istállóval. 2006. május 19. Forrás: a szerző felvétele.



20. kép: Tanya É-K oldala a leomlott istállóval a gátról fotózva. 2006. május 19. Forrás: a szerző felvétele.



21. kép: Tanya eleje, D-i oldal. 2005. május 19. Forrás: a szerző felvétele.



22. kép: Tanya eleje, D-Ny-i oldal. 2005. május 19. Forrás: a szerző felvétele.



23. kép: Mészáros Józsefné a tanyája előtti gáton 2005. május 20-án. Háttérben a beomlott tető. Forrás: a szerző felvétele.



24. kép: Tanya É-K-i oldala az árvíz miatt beomlott tetőzettel. Forrás: a szerző felvétele.



25. kép: Mészáros Józsefné bemutatja a rongyszőnyegszövést. 2003. Forrás: a szerző felvétele.



26. kép: Perzsa szőnyeg, veróvillával. 2003. Forrás: a szerző felvétele.



27. kép: Citera a veranda ablaksora alatt. 2005 tavasz. Forrás: a szerző felvétele.



28. kép: Tanyaépület az átalakítások előtt. Részlet. Háttérben a Körös-gátja. 1970-es évek. A képet rendelkezésre bocsátotta: Bencsikné Széll Ida, a Zalotai iskola egykori pedagógusa.



29. kép: A szál leverése verővillával. 2003. Forrás: a szerző felvétele.



30. kép: Zalotai iskola 2005 nyarán. Forrás: a szerző felvétele.



31. kép: Zalotai gazdakör, háttérben a Zalotai iskolával. 2005 nyár. Forrás: a szerző felvétele.



32. kép: A bökényi komp szelevényi oldalán. Mészáros István révész a ladikban a gyermek Bencsik Attilával. A kompon Bencsik Szilveszter tanyai tanító. A háttérben Mészáros József tanyája. 1970-es évek. A képet rendelkezésre bocsajtotta: Bencsikné Széll Ida.



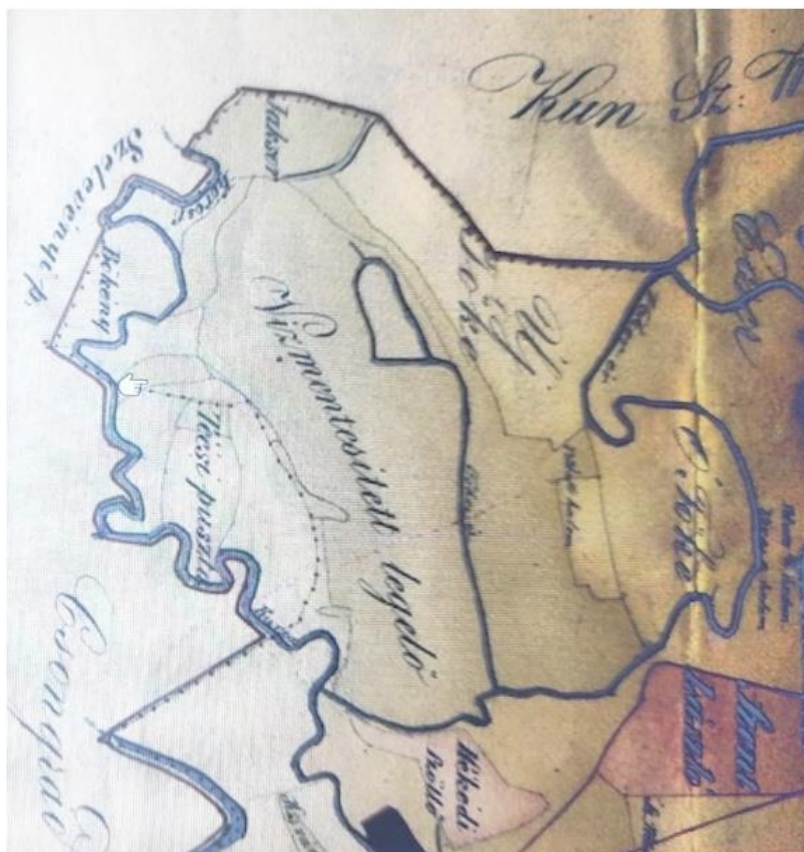
33. kép: Révész András juhász a Szentés-Magyartés 61. sz. tanyáján álló egykori halászkamrybó előtt. 2005. Forrás: a szerző felvétele.



34. kép: Szentes megyei város külterületi térképe 1934. Rajzolta Lantos Iván. Forrás: https://www.szentesinfo.hu/nyiri_antal/f_melleklet.htm



35. kép: Szentes és környéke az 1784-es katonai térkép alapján. In.: Zsíros, 1990: 45



36. kép: Csongrád-megyei Szentes város térképe 1840. Forrás: https://www.szentesinfo.hu/nyiri_antal/f_melleklet.htm



37. kép: Csongrád-megyei Szentes város térképe 1840. Részlet. Bökény, Jaksor, Nagytóke (Újtóke) és Kistóke (vízmentesített legelő) elhelyezkedése É-D-i irányba fordítva. Forrás: https://www.szentesinfo.hu/nyiri_antal/f_melleklet.htm



38. kép: Szentes megyei város külterületi térképe 1934. Rajzolta Lantos Iván. Részlet. Forrás: https://www.szentesinfo.hu/nyiri_antal/f_melleklet.htm

Fishing on the Körös river near Szentes. The life of a floodplain fish farm from birth to death.

Barbara Szoboszlai

Through the life of a fishing farm on the banks of the Körös River in the northern part of Szentes, on the border of Kistóke, Nagytóke and Zalota, we can learn about the manners, tools and everyday life of the aquatic lifestyle in Szentes. The Mészáros farm in question is a building typical of the floodplain landscape, once a two-storey fish-slaughtering hut converted into a farmhouse. Although it is a curiosity, representing the transition between the two types of farm, the narratives of the former fisherman's wife provide general information about the social and economic life of the area in the past, which may be worth our attention. Nor is it the last aspect to know more precisely the relationship of the farmstead area under study to its mother town, Szentes. In addition to interviews with the respondents, maps, floor plans, archival and modern-era photographs help to orient the reader. The collection traced the life of the farmhouse from 2000 to 2006, tracing its history from the laying of its foundations, through its transformation into a permanent residential building and its heyday, to the 2006 flood, which destroyed the building forever. Its memory is now preserved for posterity only in records and documentation based on the narratives of its former occupant.

MŰHELY





Veritatis Imago

„Scientia nihil aliud est quam veritatis imago. A tudomány nem más, mint a valóság mása.” Vergilius

Tudományos, muzeológiai, kulturális folyóirat

Tudománytörténeti kincsek egy dobozból. Iratok Fettich Nándor hagyatékából.

Horváth Andrea*

*Móra Ferenc Múzeum

Kulcsszavak

Fettich Nándor
napló
Magyar Nemzeti Múzeum
Kijev
László Gyula

Nándor Fettich
journal
Hungarian National Museum
Kiev
Gyula László

Absztrakt

A Móra Ferenc Múzeum felújítását követően a könyvtár Vásár utcai anyagának rendezésekor előkerült két doboz régészeti tárgyak fotóit és vegyes dokumentációt tartalmazott, amely a régészeti osztálynak került átadásra.

A dokumentumok között az 1940-es évekből való levelezés, géppel írott jelentés, tudományos összefoglaló és több kézzel írott feljegyzés is volt. Az anyag első átnézésekor már világossá vált, hogy Fettich Nándor régész, a Magyar Nemzeti Múzeum egykori igazgatójának tevékenységéhez kapcsolódik.

A dokumentumok közül a legizgalmasabb a kézzel írott „napló,” amely 1944 karácsonya és 1945 január elejének rövid krónikája. A múzeum régészeti és más munkatársai az épületben vészték át az ostrom ezen időszakát. Az előadás ennek a naplórészletnek a bemutatására, elemzésére, kontextusba helyezésére vállalkozik. Röviden ismertetné ezen kívül a géppel írott dokumentumok közül azt a szintén publikálatlan összefoglalót, amelyet Fettich Nándor 1942. januárban küldött el a Magyar Tudományos Akadémiának az ő és László Gyula kijevi tevékenységéről.

A Móra Ferenc Múzeum felújítását követően, a könyvtár, illetve a Vásár utcai könyvtári raktár rendezésekor, valamikor 2022 év elején került elő az a két doboznyi géppel és kézzel írt irat, fénykép, amelynek egy kis része a mostani tanulmány tárgyát képezi.

A fekete-fehér fényképek, rajzok között hivatalos levelezés (olasz, francia, német nyelven), „függelék”, francia összefoglaló és egy kézzel írott anyag került elő. A levelek 1938–1943 közötti időből keltezettek, a fotókon szkíta, népvándorlaskori leletek, néhány rajz, láthatóan publikálásra szánt, előkészített anyag volt rendezetlen összevisszaságban. A dokumentumok egykori tulajdonosának megállapítása viszonylag könnyen ment, mert vagy a levelek címzettje vagy maga a levélíró Fettich Nándor régész.¹⁸ Különösen egyértelművé tette a dolgot annak a gépelt kérelemnek a szövege és eredeti aláírása, amelyben Fettich a luxusadó alóli mentesítését kéri, indoklásul leírva, hogy ötvösként, kutatóként dolgozik az ezüsttel, mint nemesfémekkel, és ezzel nem kereskedik (1. kép).

Két dokumentumot sikerült eddig teljes körűen megvizsgálnom, ezek elemzése alkotják a jelen tanulmányt. Az elsőként elemzésre kerülő a „Függelék” címet viseli, míg a második, kézzel írt, számozott lapokon található, napi bejegyzéseket tartalmazó szöveg az „Ostromnapló, az első 22 nap története” munkacímet kapta. Jelen írás célja elsősorban az, hogy azonosítsa, illetve közölje ezeket a dokumentumokat, elhelyezze Fettich Nándor

hagyatékában. A terjedelmi korlátok, valamint a már szép számmal rendelkezésre álló publikációk pedig szükségtelenné teszik a régész életútjának és életművének teljes ismertetését.

Fettich Nándor munkássága és szellemi hagyatéka körül a régész születésének 100. évfordulója kapcsán élénkült meg az érdeklődés. 2001-ben a Vasi Szemle egy teljes számában a centenáriumi megemlékezés kapcsán megjelent tanulmányokkal,¹⁹ 2009-ben pedig egy reprint kiadvánnyal tisztelegtek munkássága előtt (Bándi – Tóth, 2009). A Magyar Nemzeti Múzeum egykori vezetőjére emlékezve az intézmény történetének egyik fontos dokumentumát, a Fettich Nándor által írt ostromnapló két variációját magába foglaló kötetet 2000-ben jelentette meg (Báandiné, 2000). 2018-ban pedig „Magyar régészek a háborús Kijevben” címmel Fettich kijevei naplója, és az őt kísérő László Gyula naplótöredékei is napvilágot láttak ugyanitt (Fodor, 2018). A felsorolt publikációkból részletesen megrajzolható Fettich Nándor pályája, valamint a közzétett dokumentumok, ezek jegyzetei, kísérőtanulmányai segítik a most fellelt iratok elemzését.

1. „Függelék”

A Függelék egy jelentés, amelyet „1942. január 4-én küldött a Magyar Tudományos Akadémiának kurírposta útján Budapestre,, Fettich Nándor. A helyszín és dátum: „Kiev 1942. január 4.” (2., 3. kép).

A hét oldalas gépelt jelentés, ami egyes szám első személyben íródott, elsősorban tudományos tartalmú dokumentum. Az oldalszámozás alapján egy 100 oldalas mű végére illesztették, a gépelése eredeti.²⁰ A kutatást megkezdve és a szakirodalmat összegyűjtve úgy vélem, hogy a Fettich Nándor által írt ún. „Kijevei napló” legépelt változatának végén szerepelhetett „Függelék” ez az irat.

A tekintetes Akadémiának küldött jelentés idején Fettich Nándor a Nemzeti Múzeum Régészeti Tárának igazgatója (1930 óta), a Pázmány Péter Egyetem magántanára, és 1938-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. A nemzetközi tudományos életben ismert személyiség, hiszen több konferencia résztvevője, előadója, valamint a szovjet múzeumok régészeti leletanyagának jó ismerője. 1935-ben behatóan tanulmányozta Kijev, Moszkva, Leningrád múzeumi raktárainak szkíta, szarmata, hun lovasnomád emlékeit.

Kijevei útjára 1941. december 3-tól kerül sor (1942. január 19-ig tartott az utazás). Az út előkészületeiről, céljáról annyit lehetett tudni, hogy azt valószínűleg a berlini német vezetés kezdeményezte Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternél (Fodor, 2018: 26). A berlini német régészeti főhivatal vezetője (Reichsamt für Vorgeschichte) Hans Reinerth besztercei szász származású kutató volt, és talán ő szorgalmazta a két magyar kutató kiutazását gr. Zichy Istvánnál, a MNM (Történeti) Múzeum igazgatójánál. A németek célja a kijevei múzeum anyagának felmérése volt, amiről az utazás elején Berlinben Hans Reinerth tájékoztatta Fettich Nándort és a munkatársaként vele tartó László Gyula régészt (Fodor, 2018: 28).²¹

2. A „Függelék” tartalma

Azaz mit tartott fontosnak jelenteni hivatalosan a levelező tag a tekintetes Akadémia felé.²²

Bár induláskor még nem volt minden részletében ismert az utazás célja, a jelentés elején rögzíti Fettich Nándor, hogy „őstörténeti együttműködési megállapodás értelmében” utaztak Kijevbe. A megállapodás a magyar vallási és közoktatásügyi miniszter, német részről a Reichminister für die Besetzten Ostgebiete megbízottja között jött létre. Célja, hogy a „múzeum anyagát megszemléljük, és a biztosításukról gondoskodjunk.”²³

Fettich megemlíti, hogy korábbi (1935-ös) ittlétekor még nem készült el a Lavra Múzeum, melynek gyűjteményéről, magáról a kiállításról pontos előzetes információkkal rendelkezett. Óskori, görög, szkíta, korai szláv és magyar őstörténeti vonatkozású régészeti leletek „magas színvonalú” bemutatásáról tesz említést. A Lavra²⁴ fő épületében egyházi ruhákból, kegytárgyakból, ikonokból álló gyűjteményt, a székesegyház mögötti épületekben fegyvertörténeti, néprajzi, művészettörténeti kiállítást hoztak létre. A kiállítóterek mellett

dolgozószobák és raktárhelységek, az egyik távolabbi kolostorépület első emeletén több szobából álló nagyobb raktárak helyezkedtek el.

December 15-én jutottak be először a kutatók a kolostoregyüttes területére, német kísérőikkel,²⁵ hogy a múzeumi kiállítás anyagát megszemléljék és annak biztosításáról gondoskodjanak. A pusztulás megrendítő képe tárult eléjük. A XI. századi katedrális romokban hevert, mindenütt egyházi kincsek maradványai (ikonok, egyházi ruhák).

Hírül adja Fettich, hogy a nemesfémet az oroszok („vörösök”) összecsomagolták és elszállították. Így a martinovkai nagy ezüstkincset és a kijevi vezéri sír anyagát, valamint a rokon leleteket is. Majd a csőcselék rabolt, rombolt. Szerencsére a régészeti kiállítást aránylag kevés kár érte. A szkíta bronz öntvények százai és a csontfaragványok is a helyükön maradtak, míg a tudományos vagy muzeális szempontból kevésbé jelentős tarka agyagpaszta gyöngyöket leszaggatták. Az ottmaradt sokszáz darabos szkíta-, népvándorlás- és honfoglaláskori felbecsülhetetlen gyűjtemény tanulmányozása és feldolgozása lett a két kutató feladata. Ezt az anyagot a lakásukra szállították.²⁶ Erre azért volt szükség, mert a Lavra épületeiben jócskán fagypontra alá süllyedt a hőmérséklet (az ablakok, ajtók betörték, -20, -30°C-t mértek). Ezzel párhuzamosan a Lavra múzeum anyagának biztosítása is zajlott, azaz a kiállítási és raktári leletek gondos csomagolása. Olyan információhoz is hozzájutott Fettich, hogy az épületegyüttes további részei is alá lehetnek aknázva, ezért a régészeti leleteket biztonságos helyre kellene mielőbb szállítani.

A két magyar régész munkája során segítségre nem számíthatott, mert a német kollégák a kijevi megérkezésüket követően hamarosan visszautaztak Berlinbe,²⁷ és csak január közepére ígérték visszatérésüket. A helybeli segéderőt felsőbb parancs értelmében nem lehetett bevonni a munkába, a katonaság pedig „mással volt elfoglalva.”

A gyűjtemény feldolgozásának menetéről több oldalon keresztül, részletesen tájékoztatja a tudományos testületet. A tárgyakat először beazonosították, majd orosz kiadványok alapján került sor a „felvételezésükre”. A régészeti leletek egy részét gondosan meg is kellett tisztítani, majd fényképezték (elő- és hátlapjukat is), rajzolták, mégpedig úgy, hogy az összetartozó leletek összefüggései is látszódnak. A nehezen fotózható részleteket külön is „kirajzolták.”²⁸ A Magyarországon nem fellelhető orosz kiadványok tanulmányozása akkor kezdődhetett el, amikor a régészeti leletanyagot már számbavették.

László Gyula kutatásait és tudományos feladatait is részletesen ismerteti. Így megemlíti a krakkói múzeumi vizsgálódás eredményét, a jakuszovicei hun sírlelet tanulmányozását, a pusztai kultúrák jellegzetes szimbolikus formáinak tanulmányozását (állatcsatok, álfibulák). Ugyancsak László Gyula foglalkozott a történeti lovasnomádok anyagával, a szkíta lószerszámok bőryanagának tanulmányozásával, technikai megfigyelések megtételével. Fettich véleménye szerint a nomád felszerelések technikai jellegű „vívmányainak” megvizsgálásával a honfoglalók emlékeihez lehet közelebb kerülni.²⁹

Röviden kifejti azt is, hogy a kijevi múzeumi anyag, valamint a magyarországi leletek is arra utalnak, hogy a krími gót kultúra erős hatást gyakorolt a honfoglaló magyarság művészetének kialakulására. Példaként a bezdédi tarsolylemez keresztjét és a szolnok-strázsahalomi tarsolylemez rekeszútánzatait említi meg. Emiatt különösen fontosnak tartja az összes, az „átmeneti időből” származó lelet felgyűjtését. A Pasternak-gordiscse (Dnyeper nyugati partjánál) területén talált nagyméretű bronzfibula magyarországi párhuzatait is felsorolja (Gátér, Csákberény).

Fettich figyelmét a Lavra múzeum gyűjteményében két hunkori típusú álcst is felkeltette, korábban ugyanis ő is közölt álcstot a kiskunhalasi református kollégium gyűjteményéből.

Összegzésként megállapítja, hogy a magyar őstörténet művelését nagyban előmozdíthatja „a honfoglaló magyarság végleges kialakulási színterén előkerült régiséganyag tanulmányozása a hazai honfoglaláskori emléksanyag tanulmányozása mellett”.

Végül azzal zárja beszámolóját Fettich, hogy a csomagolási munkálatok és a kutatási feladatok párhuzamos végzésével jelentős tudományos anyagot sikerült felvételezniük, illetve biztonságba helyezniük a rendkívüli hideg, valamint a nehéz munkafeltételek ellenére is.

3. A „Függelék” jelentősége

Fettich naplója³⁰ és László Gyula naplótöredéke terjedelmes beszámolót tartalmaz a két régész kijevi útjáról, munkájáról.³¹ Hogyan illeszkedik bele az ott megrajzolt képbe a „Tekintetes Akadémiának” küldött jelentés, azaz kapunk-e többlet információt a kutatásról, tudományos kérdésekről és a munkálatok menetéről?

A Kijevi napló és a „Függelék” szövegének összevetésekor csupán egy helyen találunk szó szerinti egyezést: ez a robbanások utáni pusztulást leíró részlet (Függelék: 2-3; Fodor, 2018: 52). Valószínűleg a naplóbejegyzés lehetett az alapja az Akadémiának küldött tájékoztató levél ezen részének.

Három témával kapcsolatban pedig felvetődhet a kérdés, hogy miért nem vagy nem részletesen tárja az Akadémia elé Fettich Nándor.

Elsőként említhető az utazás céljának kifejtése, amiről csak nagyon szűkszavú említés történik a „Függelék” szövegében. A Kijevi napló bejegyzéseiből azonban tudjuk, hogy hivatalos megbízólevéllel érkezett Kijevbe a két magyar kutató, amelyet hosszas levelezés előzött meg. A feladatuk világosan megfogalmazódott már a berlini egyeztetésen (Fodor, 2018: 27), a helyszínen ezekhez az elvekhez igazították a munkájukat.³² Feladataik ellátását a két német kísérő régész, illetve a helyi német parancsnokság (személy szerint dr. von Franque ezredes) is próbálta irányítani, befolyásolni.³³ Az bizonyos volt, hogy a veszélyben levő tárgyakat biztonságba kívánták helyezni, az azonban nem volt egyértelmű a magyar kutatók számára sem, hogy pontosan hová kerülnek a becsomagolt, ládába rakott leletek. A Kijevi naplóban azt a feltételezést írja le Fettich, hogy a város (Kijev) belső, valamely biztonságos épületébe helyeznék el a ládákat.³⁴ Fettich és László Gyula versenyt futottak az idővel, hogy még mielőtt a németek elszállítatnák a vizsgálni kívánt tárgyakat, dokumentálni tudják azokat („ha a ládába kerül isten tudja mikor látjuk viszont” Fodor, 2018: 50).

Nem említi meg Fettich, hogy munkájukat magyar katonasorvosok segítették, akik nemcsak azzal álltak a két kutató rendelkezésére, hogy a szükséges oltásokat beadták a részükre. A levelezésük lebonyolításában is közreműködtek, és előhívták a régészeti tárgyakról készült felvételeket is. A későbbiekben a csomagolás fizikai részében is részt vettek magyar katonák. Kimaradt a beszámolóból, hogy a rendelkezésre álló rövid idő ellenére a régészek felkeresték a helyi kollégákat az ukrán Archeológiai Intézetben, és tájékoztatták őket a munkájukról, valamint a leletek sorsáról. Fettich Nándornak a korábbi látogatásai idejéből is voltak szakmabéli ismerősei Kijevben, de róluk sem tesz említést a „Függelékben”. Ugyancsak kimarad az Akadémia számára írt dokumentumból a német kollégák és a német vezetés néha csak rosszálló, néha kimondottan éles bírálata.

A kolostoregyüttesben történt pusztulás okaként is csak annyit közölt az Akadémiával, hogy a Lavra a „levegőbe repült”. Pedig a naplóbeli leírásából tudjuk, hogy a robbanással kapcsolatban Fettich próbált információkat beszerezni és számára legalább két verzió ismert volt. Az egyik változat szerint (forrásaként dr. Kleint nevezi meg) a németek robbantották fel az oroszok által aláaknázott épületeket. A másik szerint (ez Shugajevszkij nevű numizmatikus ismerősétől származott), amint a németek helyreállították az áramszolgáltatást, azzal működésbe hozták az aknákat, és ez vezetett az épületek megsemmisüléséhez.

Elmondható tehát, hogy az Akadémiának küldött jelentésben Fettich Nándor összegzi, hogy miért fontos a kijevi régészeti anyag vizsgálata, milyen tudományos eredmények várhatók a feldolgozástól, és ez hogyan visz közelebb a népvándorláskori és honfoglaló magyarság leleteinek hazai feldolgozásához, értelmezéséhez. Ez a dokumentum hivatalos hangvételű, kizárólag tudományos tartalmi és kutatómódszertani kérdésekkel foglalkozik. Sem a kiutazás, sem a lakhatásuk körülményei, a kutatással kapcsolatos mindennapi nehézségek, a segítő munkatársak megléte vagy hiánya, a hadi események, a kijevi munkatársak helyzete stb. nem kerültek bele. A „Függelék” tudományos elemző megállapításai viszont (103-106. oldalak) sehol nem szerepelnek a Kijevi naplóban.

Ezeknek a tartalmi eltéréseknek az okai valószínűleg a két dokumentum műfaji különbözőségében rejlenek. Fettich Nándor diplomáciai érzékének köszönhetően azonban sem a kellemetlen, vitatható, sem a politikailag kínos részletek nem kerültek bele a jelentésbe, azokat megtartotta a Kijevi napló számára.³⁵

4., „Ostromnapló, az első 22 nap története”

A másik elemzett dokumentum ceruzával írt és néhol tollal kiegészített kilenc oldalas irat, mely napokra lebontva, néha kiegészítésekkel ellátva tartalmazza az események vázát 1944. december 24-től 1945. január 15-ig.³⁶ A kézírás összevetése a publikált, sűrű sorokban írt Fettich Nándortól származó naplórészletekkel azonos kézre vall (4. kép) (Bándiné, 2000: 140-141). Az irat tartalma ugyancsak megerősíti Fettich Nándor szerzőségét.³⁷

Életrajzi adataiból tudjuk, hogy 1944 októberétől Fettich Nándort bízta meg Hóman Bálint elnök a Magyar Történelmi Múzeum főigazgató-helyettesi teendőinek ellátásával, gr. Zichy István távollétében. Ezt a tisztséget 1945. április 2-áig viselte.³⁸ Budapest ostromakor tehát Fettich Nándor volt a Magyar Történelmi (Nemzeti) Múzeum vezetője.

Az általam fellelt kézirat azonosításához további segítséget nyújtott a 2000-ben a centenáriumra kiadott Fettich Nándor Ostromnaplója címet viselő kiadvány (Bándiné, 2000). Ebben két naplómásolat szerepel. Elsőként a valószínűleg időben később keletkezett, szerkesztett, hosszabb változat. Ez körülbelül háromszorosa terjedelemben a másik naplómásolathoz, és 1999 őszén került gépelt formában a Magyar Nemzeti Múzeumba. Falvy Károly, a Fettich hagyaték egyik letéteményese adta át a centenáriumra készülő intézménynek. Néhány héttel később a régész családjától 6 kézzel írott füzetben az eredeti szöveget is megkapta a múzeum. Ezt Ács Lajos, Fettich Nándor veje küldte meg.

A rövidebb naplómásolat régóta ismert volt, mert a Magyar Nemzeti Múzeum adattára őrzött 9 gépelt (egymással nem teljesen egyező szövegű) dokumentumot. Címe: „Naplómásolat, A MNM főigazgatóságának 1962. május 4-én történt kezdeményezésére” – Dr. Fettich Nándor főigazgatóhelyettes naplója utólagos megjegyzésekkel, amelyek kereteléssel vannak jelölve. Ezt a gépelt naplóvariációt tehát 1962-ben Fülep Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának kezdeményezésére gépelte (gépeltette) le Fettich Nándor úgy, hogy az eredeti szövegbe jól elkülöníthető módon (keretelt jelöléssel) kiegészítéseket fűzött. Az eredeti kéziratot egy Centrum-gyártmányú zsebfüzet tartalmazta (Bándiné, 2000: 6). 2000 márciusában a család ezt is megtalálta és eljuttatta a múzeumba (26 kézzel sűrűn teleírt oldal).

A naplóvariánsok megjelenését és tartalmát különös figyelem kísérte a Nemzeti Múzeum munkatársai és a régész szakma részéről. Az első, nyomtatásban megjelent részletek után (1996) arra szerettek volna választ kapni azok, akik ismerték Fettich Nándor életrajzát, hogy mik lehettek mellőzésének okai. A szakmából való eltávolítás (nyugdíjazás) „hivatalos” oka az Eszterházy kincs kivitelével kapcsolatos felelősségének megállapítása volt (Bándiné, 2000: 12); ám 1962-ben az adattári példányok létrehozását valószínűleg az indokolta, hogy az ostrom alatt (1945. január 28-án) a múzeumi Lapidáriumban történt tüzeset körülményei tisztázódjanak, a

felelősséget meg lehessen állapítani.³⁹

Az bizonyosnak látszik, hogy a naplók közül először a Centrum-zebfüzet kézzel írt példánya készült el, majd ezt kiegészítésekkel ellátva, legépelve a múzeumi adattári példány, végül pedig a hosszú változat (3 füzet tartalmazta, illetve a Falvay által átadott gépelt példány). Bár ezen naplóvariánsok hosszúsága eltérő, valamennyi 1945. január 16-ával kezdi elbeszélni az eseményeket. Az ezt az időpontot megelőző időszakból nem rendelkezünk eddig semmiféle dokumentummal.⁴⁰

A most fellelt, kézzel írt, számozott papírlapok (és az ezeken fellelhető adatok) sehol másutt nem találhatóak meg, ezek lehettek a naplók alapjául szolgáló eredeti feljegyzések („ősnapló”). A dokumentum jelentőségét az adja, hogy az ostrom idejéről ad kozmetikázatlan, szűkszavú, pontos tudósítást. Arról, hogy mi is történt a Fettich Nándor főigazgató-helyettes által irányított intézményben, hogy éltek meg a mindennapokat a múzeum épületébe beköltöző, ott meghúzódó, a műkincseket védő múzeumi munkatársak (5-6. kép).

5. Szereplők és események (rövid foglalat)

Az egyes napok eseményeit néhány sorban megörökítő feljegyzések önmagukért beszélnek, mégis néhány ponton fontosnak tartottam röviden elemzés alá venni.

A december 24-i első bejegyzéssel Fettich Nándor felsorolja azokat a munkatársakat, szereplőket, akik a múzeumi épületben akkor már bent tartózkodtak. Ők és a későbbiekben emlegetett személyek, a hosszabb naplóvariációk szereplői is viszonylag jól beazonosíthatóak. Így Tasnádi Kubacska András paleontológus geológus, az ásványtár munkatársa, Kretzoi Miklós paleontológus geológus, Molnos Lipót irodalomtörténész, Méri István régész, a történelmi osztály restaurátor laboratóriumának munkatársa, Nemeskéri János antropológus, Huszár Lajos numizmatikus, Fehér Miklós antropológus, Ganthé Pierre követségi tisztviselő egyetemi lektor, Györke József nyelvész, könyvtáros, Szabó Ferenc gépész, akinek lakása volt a múzeumban, Ipacs Pál altiszt, majd metszetrestaurátor, Bezdek Elek főkertész, Schrank István altiszt, Baky Győző festőrestaurátor.⁴¹

A Fettich által fontosnak tartott információk három fő téma köré csoportosíthatók. Egyrészt a harci események leírása, a múzeumi épület és a műkincsek, a könyvtári anyag védelmére tett intézkedések – egyben a katonai beszállásolás megakadályozása, valamint a bent lakók életkörülményeinek bemutatása.

Álljon itt néhány példa mindhárom témakörhöz.

Rendszeresen beszámol arról, hogy mikor, milyen erősen hallatszanak a környékbeli harcok (robbanások, detonációk, pergőtűz, bombázás). December 28-án felkészülnek a tartós ostromra, csomagolás, leköltözés a pincékbe. A harcok december 30-án erősödnek, és január 1-jén a múzeum udvarára is esett egy bomba, amitől a Régészeti tár szobái megsérültek. Kubacska András felderítette, hogy a környékbeli palotákban benzint, muníciót, katonaságot helyeztek el, ami aggodalommal tölti el a múzeum dolgozóit („Kubacska átrohant, üvöltözött, mire a benzint elvitték”). A következő napon pedig a múzeumi hátsó udvart éri bombatalálat, január 3-án pedig maga az épület kap három találatot (öslénytár, ásványtár, lépcsőház Lotz freskója) és a tető is megsérül. Ekkor már a környező utcákban is katonaság van. Január 7-én mindenki leszorul az óvóhelyekre. A következő napokban újra erősödik a bombázás, a szemközti ház is találatot kap. Eközben gyakran szünetel a világítás is. Január 8-tól erősödik az orosz támadás, és bombázás zajlik repülőkről, illetve aknagránátok csapódnak be a kertbe. A múzeum márvány lépcsőházában „kis disznó nagyságú bomba fekszik”. Január 15-én pedig már „a Múzeum körúton vannak az oroszok”.

A harcok erősödésével a múzeumi épületbe mind a németek, mind a magyar katonaság be akar települni. Magyar

gyalogosok kértek szállást, illetve német rádiósok tartottak terepszemlét a pincében, „majd a Gestapo is érdeklődött”. Fettich kikísér (finoman eltávolít) két németet a belvárosba, és a magyar beszállásolást is sikerül elhárítani. Január 7-én azonban német SS szekérsor áll be a kertbe és a „két kapualjban alszanak”. Két nappal később a múzeumi dolgozók autókat tolnak a kapuk alá, valószínűleg azért, hogy a hasonló eseteket megakadályozzák. Január 13-án 16 lőszeres szekeret és aknavetőket akartak az udvarba hozni, de Kretzoi Miklós leszerelte őket. Ezen a napon megérkezik a kétnyelvű nyílt parancs a beszállásolási tilalommal. Molnos Lipót szerzi be a budapesti katonai parancsnoktól, Király Iván altábornagytól. Folyamatosan inspekción tartanak a munkatársak egymást váltva, és közben a pincébe hordják le a lapidárium elől a ládákat, hogy töltsék a folyosókat (ne legyen hely katonai beszállásolásra). Eközben mentik a néprajzi könyvtár és az őslénytár anyagát is a pincékbe, és igyekeznek a tető sérülését is annyira rendbe hozni, hogy ne kerüljön az épület nagyobb veszélybe. A személyes jellegű, a mindennapi életre vonatkozó feljegyzés jóval kevesebb ebben a viszonylag rövid szövegben. Karácsony napján zongoratriót játszanak, már ágyútűz közepette. A január 3-i bejegyzésből tudomást szerzünk arról, hogy mikor fanyalodnak először lóhúsrá a beköltözött munkatársak, majd a második alkalomról is (január 10). December 30-án még sikerül a fizetésüket is elhozni a posta takarékpénztártól (76000 pengő). Január elsején, az ágyak pincébe hordását követően megemlékezik Fettich az „első horkoló nap”-ról. Megtudjuk, hogy Fettich Nándor édesanyja is beköltözött a múzeum épületébe és itt akarta átvészelni az ostromot⁴². December végétől egyre nehezebbé válnak a körülményeik. Megszűnik a telefon, majd január 5-től a vízszolgáltatás. Később 150 liter vízért cserébe sikerül kenyeret kapniuk a közeli péktől. Január 15-én a múzeum védelmére kirendelt egyik katona szilánkot kapott a hátába. A sebesült ellátásakor Kretzoi Miklós saját kezűleg távolítja el a repeszt. Az ostrom ideje alatt sem szünetel a tudományos élet a múzeumban. Fettich Nándor Kosáry Domokossal és Ortutay Gyulával a „Magyar stílus az iparművészetben” című könyvének 3. kötetéről értekeznek január 15-én délután. Az erős robbanások és a „pokoli harci zaj” ugyan egy időre félbeszakítja az eszmecserét, de amint elültek a detonációk, visszatérnek a téma megvitatásához. Az orosz bevonulás estéjén négy múzeumi munkatárs akkumulátoros világítás mellett „kedélyesen kártyáznak”. Ezzel az „életképpel” zárul az „ősnapló”.

A 22 nap történetére vonatkozó rövid feljegyzések messzemenő következtetések levonására nem elegendőek, de a sorokból mindenképpen kiolvasható Fettich Nándor elkötelezettsége az intézmény iránt, amelyet a gondjaira bíztak, az emberek iránt, akik körülvették ebben a nehéz helyzetben. És tetten érhető az a finom humor is, amely a Kijevei naplóban és az ostromnapló hosszabb változataiban is felbukkan.

A feljegyzések január 15-én az orosz bevonulással zárulnak le. Ha a „múzeumi napló” (Báandiné, 2000: 149-184) következő napokra vonatkozó feljegyzéseit hozzá olvassuk, semmiféle törést nem érzékelünk sem a stílusában vagy a fontosnak tartott témákban. Tehát kétség nem férhet hozzá, hogy Fettich Nándor tovább folytatta azt a feljegyzés sorozatot, aminek kezdőlapjai most a kezünkbe kerültek. Ezt a kilenc oldalt azonban valami oknál fogva nem másolta át a Centrum füzetbe, és így kimaradtak a későbbi naplóvariációkból is. Pedig az ebben foglaltak nemcsak a Magyar Nemzeti Múzeum története szempontjából tartalmazznak fontos információkat, hanem tudomány- és kortörténeti adalékoknak is tekinthetők.⁴³

* * *

Fettich ostromnapló

dec.24.

Kubacskaék, Kretzoi, Molnosék, Fettichék, Mériék, Nemeskériék, Huszár Lajos, Fehér Miklós, Ganthé Pierre, Györkéék,-Szabóék, Szurdiék (?) Ipacsék, Bezdikék (?) Schrank, ~~Baky Győzőék~~ este 7.30 erős ágyútűz. Rádióban felhívás jelentkezésre.

dec.25.

Délelőtt hiv (?) Szépilona-Szent János Kórház. Délelőtt erős belövések, robbanások, kisriadók közepette zongoratrió Járlással (?) és Festeticsnével.

Telefon volt még Budával (Párducz, Kovrig, Mágócsy) Délután légiakna esett az Iparműv. udvarára. Este csend. Hidakon a közlekedés már csak csoportosan lehetséges.

dec.26.

Délelőtt erős pergőtűz magyar-német részről. Párducz telefonált délelőtt, hogy a házuk előtt (Pasaréti út 1) kézitusá. Radnóti is telefonált és érdeklődött a helyzetről. Ipacsék korábban és Fettich N a pincében aludt. Éjszaka szórványos bombázás, belövés.

dec. 27.

Fettich, Baky, Méry, Kubacska reggel az Iparm. Múzeumba mennek. Rendelkeznek, de másnap már a rendelkezésük nem lehetett betartani

Belövések állandósulnak. Budát erősen lövik. A Teleki Intézet Sándor utcai sarka két belövést kapott.

dec.28.

Csendesebb nap. A tartós ostromra előkészületek-Csomagolások, Hordárok. Méri rajzolja a kapukra szolgáló HM rendeletet. Kedvezőtlen hírek.

dec.29.

Kora reggel belövések, kisriadók. Kis szobámban sokat tartózkodnak Nemeskériék. Hillebrand bejött. Dél felé csendesebb. Éjjel erősebb robbantások.

d.u. katonák másztak át a kerítésen hátul, és nekiláttak a parki nagy fák kivágásának.

Precháznyék (?) behozták holmijaikat, de lakni még nem jöttek be. Pozsonyi Erzsébet jelenti, hogy katonaság költözött a k. palotába és benzines hordókat helyeztek el. Kubacska átrobant, üvöltözött, mire a benzint elvitték. De nem sokat ért, mert a Fest. palotába és a lovardában is annyi muníciót helyeztek el, hogy egészen kétségbeejtő volt.

dec.30.

Éjszakai erősebb robbanások miatt a nők nagy része lenn alszik az I. óvóhelyen Hírek Bpest kapitulációjáról. Sok röpcédula mindkét részről. Aránylag csendes nap. Fizetések Méri hozta a Posta-takarék pénztártól (76.000-p).

D.u.1/4 4-kor a Sándor-u. homlokzat két gránátot kap, ez vitte el a telefonunkat. Ettől kezdve el vagyunk vágva a világtól. Kubacska körüljárta a környéki palotákat, és megállapította hogy minden tele van katonasággal és munícióval.

dec. 31.

Délelőtt rövid pergőtűz német részről, utána vihar előtti csönd. Este 9 óra után erős orosz pergőtűz, majd folytatólagosan egész éjjel bombázás. Az Eszterházy és Mária utcában több beomlás. A portán az inspekción rendszeres megszervezése-tud. tisztviselők d.e, d.u. és éjszakai beosztásban inspekciónak. Schrank bácsi kívül lezárt bódében őrzi a bejáratot. Utcák eléggé néptelenek. Fettichék, Mohos és Ganthé utoljára ebédeltek künn.

jan.1.

Nemeskéri inspekción a portán de. 9 óra heves pergőtűz majd ezt követőleg bombázás. Délelőtt 4 bomba esett a múz. Eszterházy utcai frontján a kertbe. A RT (Régészeti Tár) szobái sérültek. Ajtók-ablakok kivágták. A kertész háza megsérült. Kisfaludy szobor feje letört.

Éjjel 1/2 2 –kor a kapu fölé ismét két légiaknát kapott a párkány. Kubacskaék erre lerohantak a pince szárítójába.

Igen nehéz nap volt. A bombázás d.u. 4 óráig szürkületig tartott. Bombázás után az egész társaság sietve hordta a holmiját, élelmét a pincébe. Molnosék, Kubacskaék Kretzoi és Huszár kivételével általános leköltözés-Ágyak

elrendezése. Nagy sürgés-forgás-Első horkoló-nap.

Dél előtt 1/2 11 tájban Györke a kvár. nagy olvasó terméből derékgig kihajolva látta, hogy a Rákóczi út fölött egy gép közeledik és 4 bombát old ki. Ezekből egyet az épületünk Eszterházy u.-i középső része, 3-at a kert kapott.

Jan.2.

Györkéék,(?) leköltözködtek

reggel 7.30-tól erős bombázás. Pozsonyi Erzsébet korán átjött jelenteni, hogy az Eszterházy-palotában levő kis könyvtár helyzete tarthatatlan a beköltözött katonaság miatt. 10.10 ó. kor az Eszterházy palota és a lovarda számos bombát kapott 40 ló és 15 katona pusztult el. A múzeum földszinti szobáiban újabb károk. *(hátsó udvarra bomba)*

A katonai invázió elhárítása megkezdődött.

Én kivettem két németet a belvárosba, hogy helyet szerezzek nekik. Bástya u.

Kretzoi, Kubacska familia, Hóman előszobában ül ebéden, egy légi aknától az előszoba nagy felső ablaka beszakad és Kretzoi fejének esett. Megsérült.

Jan. 3.

-12 fok hideg. Heves légi tevékenység folytán a múzeum 3 találatot kapott reggel 9 órakor (Őslénytár, Ásványtár és lépcsőház Lotz freskója). A tető a találaton kívül még két helyen sérült meg. Tápai és Zichy szobája elé esett bomba erős pusztítást végzett. A környező utcákban elhelyezkedő katonaságot gépfegyverezték.

Molnosék nagy részben lejöttek szintén.

Az első lóhus nap. Édesanyám megjelenése. Kubacskaék nehéz helyzetben vannak a múzeumot megszállni akaró katonasággal szemben. Rohamtűzerek jöttek dr. Bánky zászlós vez. alatt. A portai szolgálat igen nehéz. Huszár utoljára volt künn ebédelni. A múzeum hátsó udvarára bomba esett.

25 koponya eltört.

Jan.4.

Csendesebb nap. Csak reggel két órás pergőtűz. Hírek német felmentésről. Magyar gyalogosok szállást kérnek a múzeumban. Molnos, Fettich és Kubacska kivédtek Német rádiósok tekintették meg a múzeum pincéjét. Ezután Gestapo érdeklődött. Fettich kísérte őket a városba.

Jan.5.

Csendes nap, csak reggel 8-10 ó. között pergőtűz. Megszűnt a vízvezetési víz szolgáltatás.

Jan.6.

Reggel 1/2 8-tól pergőtűz. Utána közelből géppuska és géppisztoly hangja első ízben hallatszott. Gyenge havazás. Dél felé a csendet ki-ki holmijának hordásával, rendezésével használja ki. Újabb német beszállásolási igények. Kubacska helyzete nehéz.

Jan.7.

Reggel a szokottnál erősebb pergőtűz. Utána 3 órán át bombázás. Mindenki leszorul az óvóhelyekre. Eszterházy és Múzeum utca sokat szenved. Fettich a központi gépkocsizóktól autókat szerez, hogy elhárítsa. A Teleki intézet tisztviselői is itt laknak. Este német SS szekérsor áll be a múzeum kertbe és a két kapu-aljban alszanak. Egész éjjel Kubacska, Kretzoi és Nemeskéri inspekciónak. A mai napi bombázásnál a ~~Petőfi-tábla~~ Iványi Dániel tábla leesett. „Sorakozó” Molnos ideiglenes igazolványokat hozott a Kultuszról.

Jan. 8.

Orosz támadás erősödik. Tökölly út. katonáink bevetésen Egressy út környékén. Élelmiszer bejelentés. Molnos a min.volt „sorakozó”- igazolványok miatt. Dél előtt nagy nyugalom.

Jan.9.

150 l vízért kapjuk meg a kenyéradagot a kat(?) közeli péktől

Orosz támadás lanyhult az állítólagos felmentéssel kapcsolatban. Este újabb magyar kocsiosztály akart bejönni, szorul a gyűrű, a Ludovikát ürítik. Este autókat toltunk a kapuk alá. Szekeres Kálmán meghozta a fölmentéseket a Kultuszból.

Jan.10. szerda

a 2. számú ló

Reggel ½ 7-11 ó-ig pergőtűz. Bombázás a belváros irányában. Délelőtt ládákat cipeltünk a lapidárium elől a pincébe. Hóseprés (ugyanakkor három gránát a Sándor utcai falba vágódott). Újabb német katonai beszállásolási kérelem, ezért a pincefolyosót erősen töltjük. Este néprajzi raktárt hordtam.

Jan.11 csüt.

Gyenge pergőtűz reggel 8-10 között

Ugyanekkor Kubacska–Méry-Baky a padlásán működnek az itt támadt lyukak rendbehozására. Kretzoi a Telekiekkel az őslénytár anyagát hordta a pincébe. Ugyanakkor Fettichék a népr. könyvtárt hordták a pincébe.

Jan.12. péntek

Baky-Méri-Szilágyi Mihály a tetőjavítást végezték 6 katonával reggel 7-9 ó-ig. Közben állandó gépfegyverezés mélyrepülőkről. Györke a tetőn a kémény mögött bújt meg a gépfegyverezés közben. Keleti két oldalán a harc. Hadtest parancsnokságról Veress Kázmér alezredes személyesen eljött a múz. állít. aláknázása felől.

Jan.13. szombat

A város központja ellen megindult az általános támadás A bombázás reggel 7-1/2 8-ig egyfolytában tartott. Közben állandó tűz. Az első udvar II. emeleti frontja éjszaka találatot kapott. A kül. munkálatokat az állandó életveszély miatt be kellett szüntetni. A világítás gyakran, huzamosan szünetel. Új katonák jöttek (6+1 zászlós). Két nyelvű nyílt parancs (beszállásolási tilalom) 12.-én Molnos Király Iván altábornagynál Bp. katonai par-nál volt személyesen

Kora délután Kubacska a kapuban áll nézegeti a puska poros levegőt Egyszerre csak 15 lépésre tőle a kertkapu felé hatalmas detonáció (gránát?). Egy német katonával beszélgetett. Jó volt. A szilánkokból egy rész Gurden(?) ablakán át beröppült és a szembeni falhoz vágódott.

16 löszeres szekeret akartak behozni, de Kretzoi leszerelte, este német aknavetőket akartak behozni.

Jan. 14. vas.

Reggel fél 8-tól erős bombázás mélyrepülőkről. Az Eszterházy –u. front több erős találatot. A légó ajtó is kivágódott (pánik). Az Andrassy –udvar teteje hatalmas füst és lángal kigyulladt reggel ½ 9.ó körül. A múzeummal szemközti 5 emeleti bérház hatalmas akna-szerű lánggal égett. Este Nemeskéri, Györke, Molnos kimentek a kertbe nézni, mikor egész közel egy hatalmas gránát csapódott le a kertbe, erre úgy futottak vissza, hogy a falnak estek. Györke lába beleakadt egy gerendába és elvágódott.

Éjjel a könyvtár 37. sz. szobájának bekormozott ablakát egy belőtt gránát kidöntötte

Jan.15.

Éjjel az egyik katona hátába szilánkot kapott (a hátsó kapunál volt őrségen. Kretzoi húzta ki a kezével. Reggel 5 óra tájban kezdődött erős légiaknázás. A múzeum több találatot kapott. Egy kis disznó nagyságú bomba a márvány lépcsőházban fekszik.

A villany ma d.e. és d.u. sűrűn kialszik, de azután csakhamar újra ég. A zászlós elment Budára édesanyjához. A hadtest parancsnokság ma még egy további hadnagyot egy hadapródormestert és egy honvédet küldött

erősítésre a múzeum számára.

Délben két akna (gránát) bevágott az első udvarra (1/4 5) 1/2 4 kor a portán vagyok Méri-vel Kretzoival, a hadapród őrmesterrel és 2 bakával. Egyszerre hatalmas detonáció az első udvar felől, az ablakok csörömpölnek, különösen Méri fejére zuhantak üvegtábla töredékei. Kubacska egypár pillanattal előbb ment az elnökségre. Az egész társaság nyugodt maradt-már nem volt újság-jót neveltünk a”fülpusztító „ csattanáson. Kubacska is kijött nevetve: „No jót csattant?” Ennyi volt az egész.

Délután Ortutaynak és Kosáry Domokosnak mutatom M.S az I-ben III. kötetének anyagát, egyszerre csak 1/4 5 óra után rohan Nemeskéri nevemet üvöltözve. Sejtettem, hogy közeledik a „pillanat”.”a Múzeum-körúton vannak az oroszok!” Rohanok fekete kabátért-kalapért de a pince lépcsőnél tovább nem juthattunk, mert óriási detonációk sűrű sorozata rázkódtatta meg az épületet. Mozgott és ingott körülöttünk minden. Méri Baky és Kubacska fönn voltak a portán. Én Nemeskérivel és az odasiető Györkével és Moorgat-val a lépcsőnél várunk. Közben a portáról jönnek az embereink. A Múz. körút irányából pokoli harci zaj. Senki nem mer gondolni a fölmenetelre. Kubacska délután a honvéd őrszemeket az állandó igen erős légiaknázások, gépfegyverezések és ágyúzások miatt behozta Rédey ill. Schiler szobájába, hogy belülről figyeljék a külvilágot, mégis kissé biztonságosabb.

Egymás után 10 erős detonációt kaptunk. A sötétség miatt még nem tudjuk, hogy mi a kár. Azt látjuk, hogy egyenlőre nem égünk.

Az örült harci zaj csitulával megyek vissza Ortutayékhoz folytatni a m. stílus beszélgetést. Mindegyik azt mondja, nagy jövője van ennek, de igen fontos, hogy tanítsam az ifjúságnak. Este a hátsó kapuhoz a Telekisták (és Györke aludva) az elsőhöz Kretzoi és Molnos inspekcióznak. Kubacska a kettő között fog cirkálni én meg pihenek hogy ha előkapnak, helyt álhassak. Egy kis üveg rumot készítettem elő (teába), korán lefeküdtem. E naplót is az ágyban írtam meg, gyér kizárólagos világítás mellett. Szabó gépész, Ipacs, Bedy Lajos és Bedy Tibor a sarokágyon kedélyesen kártyáznak, akkumulátoros világítás mellett.

¹⁸ Arról, hogy hogyan kerülhettek a dobozok a Móra Ferenc Múzeum könyvtárába, majd raktárába, sajnos nem áll rendelkezésre pontos információ. Csupán feltételezhető, hogy az intézmény korábbi igazgatója, Dr. Trogmayer Ottó révén kerülhettek a múzeumba, aki jó kapcsolatot ápolt Fettich Nándorral.

¹⁹ Ilon Gábor, Vékony Gábor, Tóth Endre, Kiss Gábor, Mesterházy Károly, Hoppál Mihály írt tanulmányt a Vasi Szemle 2001. évi LV. évfolyam 4. számában.

²⁰ Azaz a lapok nem fénymásolatok, rajtuk a gépelés nyomán a billentyűk nyomata látszik a lapok hátoldalán.

²¹ Semmiképpen nem maradhat ki a Kijevi napló kapcsán a „műkincsgyűjtés” kérdése sem jelen írásból. Tudjuk, hogy a II. világháború idején mindkét hadviselő fél élt a megszállt területek értékeinek eltulajdonításával. A náci hatalom létrehozta a hírhedt Rosenbergek különítményt (ERR) amely a német eredetű műkincseket „gyűjtötte”. Az ún. Sonderkommando Ribentrop pedig 3 zászlóaljjal a harcoló alakulatokat követte a szovjet területeken hasonló céllal. A szovjetek ugyanígy létrehozták Molotov külügyminiszter irányításával a műkincsekre szakosodott különleges egységeiket. Mindkét félnek volt terve arra is, hogy hol hoznak létre olyan szupermúzeumot, ahová ezek a rablott értékek kerülnek. A Kijevi naplóból (és természetesen más forrásokból is) tudjuk, hogy a szervezett műkincsrablás mellett egyéni akciók, rablások, fosztogatások is tizedeltek a múzeumok és magángyűjtemények értékeit (további részletek és irodalom: Fodor, 2018:25-26,31-32). Fettich Nándor és László Gyula megbízatásuk első pillanatától fogva azon dolgoztak (ezt tartalmazta megbízólevelük is), hogy megmentsek és biztonságba helyezték ott helyben a kijevi múzeum anyagát, amelyet a saját kutatásaik szempontjából is kiemelkedően fontosnak tartottak. (lásd 18. sz. jegyzet)

²² A „Függelék” tartalmi ismertetése során az eredeti szöveg szerkezetét követtem.

²³ A „Függelék” végén leírtakból tudjuk, hogy a kiállítás anyagának biztosítása tulajdonképpen a múzeumi anyag (el)csomagolását jelentette.

²⁴ Lavra: A kolostoregyüttes neve, eredetileg ortodox férfi kolostor elnevezése.

²⁵ Fettich naplójából tudjuk, hogy a két német kísérő régész Dr. Werner Hülle és Dr. Rudolf Stampfuss voltak.

²⁶ A Kijevi napló szerint a tárgyaknak Fettichék szállására történő elszállíttatását a két német kísérő régész intézte, anélkül, hogy a magyar kutatók ezt kérték volna. (Fodor, 2018:49)

²⁷ A Kijevi napló december 19-i bejegyzésében a következőképpen írt Fettich a német régészek gyors hazautazásáról: „Mi már Kievebe való megérkezésünk napján nagyon csodálkoztunk rajta, hogy itteni első dolguk volt visszautazásuk ügyes-bajos dolgait elintézni a különféle német hatóságokkal. Még nem láttak egyetlen régiséget, de már elhatározták és el is intézték hogy egy hét múlva visszautaznak 'karácsonyra.'”

²⁸ A részletrajzok legalább olyan fontosak, mint a fényképek Fettich szerint, és a minőségi munkát mi sem mutatja jobban, minthogy azonnal „klisírozható” minőségben készültek.

²⁹ A technikai megfigyelések fontosságának kiemelésével rendkívül modern, korát megelőző régészeti kutatási szemléletről tesz tanúbizonyságot mindkét kutató.

³⁰ A Kijevi naplón minden alkalommal a 2018-ban publikált Fettich Nándor által írt napló értendő. (Fodor István: Magyar régészek a háborús Kijevben. Budapest, 2018.)

³¹ Az összehasonlító elemzéshez elsősorban a Kijevi Napló január 4-ig bezáró bejegyzéseit vettem figyelembe.

³² „munkaprogramunkat hánytuk, vetettük” írja Fettich a Lavrában történő első látogatásuk alkalmával, amikor elébük kerül a gazdag, többnyire publikálatlan leletanyag. (Fodor, 2018:44). December 19-én pedig áttervezik a munkaprogramot, a két német régész hazautazása miatt. „Négy kiállítási terem tárgyainak ládába való becsomagolása lesz 20 napi hivatalos munkánk” (Fodor, 2018:52)

³³ A dr. von Franque parancsnoknál tett látogatás leírásakor beszél Fettich az általuk végzett kutatások fontosságáról, de szempontjai teljesen mások, mint az akadémiai tájékoztatásban.

„Megpróbáltam röviden ismertetni a germán őstörténet nemzetközi vonatkozásait mind antropológiai mind pedig kulturális és történelmi alapon... Németországban nagyon homályos és zavaros fogalmaik vannak még a művelt embereknek is Kelet-Európa népeiről, régiekről és újabbakról, szkítákról, szarmatákról, hunokról, avarokról és magyarokról. Ezek kultúrájáról és kultúrtörténeti jelentőségéről.” A hunoknak a germánság számára is kultúrtörténeti jelentősége volt, kutatásuk ezért bír nagy jelentőséggel, emelte ki Fettich (Fodor, 2018:88).

³⁴ Az ukrán régész kollégákkal történt találkozón annak a meggyőződésüknek is hangot adnak a magyar kutatók, hogy nem viszik Berlinbe a ládákat. (Fodor, 2018:56)

³⁵ A Fettich és László kijevi útja kapcsán két további kérdéskör foglalkoztatta a tudományos közvéleményt. Mivel ezek nem tartoztak a jelen kutatás fő sodrába (természetesen a „Függelékben” sincs említés ezen témákról) a fő szövegbe nem kerültek bele. Megemlíteni viszont feltétlenül fontosnak tartottam. Az egyik kérdés, hogy hogyan viszonyult a két magyar kutató a műkincsek „elszállításához”. Ennek a kérdésnek a megválaszolására álljon itt egy részlet László Gyula naplótöredékéből: „egyik nap két német tábornok és egy magyar alezredes volt a Lavrában. Nagyot nézett az alezredes amikor bemutatkoztunk. Rögtön megértette miért vagyunk itt. Délután még találkoztam vele véletlenül és akkor ezt mondta: Te, mindent amit lehet, vigyetek haza. Mondtam neki, hogy azt meg is tesszük, de csak írásban, rajzban és fényképben. Biztatott, hogy a tárgyakat is vigyük el, de mikor mondtam, hogy ennél mi sem lenne könnyebb, de nem tehetjük, mert becsület dolga, akkor azt felelte, hogy az már más, akkor nincs más mit tenni, mint mindent feljegyezni és így menteni meg a magyar tudományt”.

A másik kérdés, hogy miért viseltek rangjelzés nélküli Wehrmacht egyenruhát a magyar kutatók. A hadművelleti területen való tartózkodás csak így volt biztonságos (Fodor, 2018:28), és míg a kutatók megkíséreltek magyar egyenruhához jutni még az indulásuk előtt (Fodor, 2018:79), nem sikerült beszerezniük, és arra sem kaptak engedélyt a berlini magyar nagykövetségen, hogy magyar felségjelvényt viseljenek ezen az egyenruhán. (Fodor, 2018:34)

³⁶ A kézzel írt napló lapok teljes olvasatát a tanulmány végére mellékletként csatoltam. A szöveghű leíraton belül a beszúrások, kiegészítések dőlt betűvel szerepelnek. A nem olvasható, vagy bizonytalan olvasatú részeket „(?)” jellel láttam el.

³⁷ A szöveg félbehajtott ún. „pengő posta” típusú papírra íródott, amely az 1940-es években volt forgalomban.

³⁸ A múzeumi igazoló bizottság 1945 nyarán felmenti, majd augusztusban visszahelyezi a múzeum élére. 1949-ben azonban nyugdíjazzák végleg, az Eszterházy kincsek eltulajdonításával vádolják meg. Napszámosként, játékgyári munkásként, egy malomipari vállalatnál, és áruforgalmi irodában is dolgozott. A tudományos minősítést 1952-ben megtagadták tőle. Az 50-es évek végén a Régészeti Kutatócsoport ásatási munkásként tárja fel a pilismaróti temetőt.

³⁹ Az adattári dokumentum végén az ostrom alatt az épületben tartózkodó alkalmazottak nyilatkozatai is olvashatóak, mintegy igazolásául az abban foglaltaknak.

Hogy történt-e a valamiféle kozmetikázása az eseményeknek és az adatoknak a rövidebb naplótörténet leírásakor, vagy az adattári példányok legépelésekor, az csupán feltételezés.

⁴⁰ Kivéve a Kijevi naplót.

⁴¹ Néhány személyt nem sikerült egyértelműen beazonosítani, ez további kutatást igényel.

⁴² Fettich Nándor édesanyja január 27-én, kórházba szállítás, majd műtétet követően elhunyt.

⁴³ A kutatásaimat a továbbiakban ki kívánom egészíteni a doboz további írott anyagainak elemzésével. A fotók, rajzok esetében szintén meg kellene még vizsgálni, hogy ezek mely publikációkba kerültek bele, és melyek azok, amelyek kimaradtak teljesen az anyagközlésekből.

FORRÁSOK:

- Bándi Gáborné (2000): Fettich Nándor ostromnaplója. 1945. január 16. – 1945. február 19. In: Rezi Kató Gábor (szerk.): *Documentationes et Communicationes*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Fodor István (2018): *Magyar régészek a háborús Kijevben. Fettich Nándor kijevi naplója és László Gyula naplótöredékei*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bándi Gáborné – Tóth Endre (2009): *Fettich Nándor emlékezete*. Szombathely: Szombathely Megyei Jogú Város.
- Ilon Gábor (2001): Fettich Nándor (1900–1971). In: *Vasi Szemle*, 2001/4., 399-402.

A Pénzügyigazgatóságnak

B u d a p e s t

Alulírott tisztelettel folyamodom a Pénzügyigazgatósághoz, hogy alábbi indokaim figyelembevételével engem, mint művészettudománnyal foglalkozó kutatót, az ezüstmunkák után megkívánt fényüzési adó alól mentesíteni sziveskedjék.

1943. óta behatóan foglalkozom a iparművészeti magyar és szláv stílus történeti alapon való megoldásának problémájával. Ezirányu munkásságomról eddig két könyvet adtam ki. /mellékelve/.

Munkásságomat az Iparügyi Minisztérium 66.353/IX/1943 sz. alatti iratával 5000.- P segélyben részesítette. E segély részben a könyvkiadás költségeihez részben az ezüstművességhez szükséges anyagbeszerzés tetemes költségeihez való állami hozzájárulás volt.

A hivatalos szakkörök által /Magyar Iparművészet, 1944, 4. sz. 40. o./ elismeréssel fogadott ezirányu munkálataimat egyedül állami fizetésemre, illetőleg nyugdíjra támaszkodva képtelen vagyok kellő mértékben ellátni a szükséges eszközökkel, anyaggal. Viszont az árusítást a mai gazdasági viszonyok között megbénítja az 50%-os fényüzési adó. Ez a súlyos adóteher tehát megakadályozza további elméleti és gyakorlati munkásságomat, amelynek pedig célja éppen a magyar ezüstművesség föltámasztása, illetőleg új alapokra való helyezése lenne.

Mel lékelt könyveim egy két még a Magyar Tudományos Akadémia is támogat anyagiakkal megjelenésében, mint az a címlapon olvasható. Jelenleg már az Akadémia sincs abban a helyzetben, hogy tagjainak könyveit támogassa. Így kész en áll és már klisírozott harmadik könyvem megjelentetése is problematikus.

Mindezekre való tekintettel tisztelettel kérem a Pénzügyigazgatóságot hogy kérémet egyénileg, rendkívüli és szokatlan feladatnak megfelelően elbírálni sziveskedjék.

Budapest, 1945. augusztus 16.

kiváló tisztelettel :

Fettich Nándor
ny. muzeumi igazgató-or, egyetemi m. tanár
a Magyar Tud. Akadémia lev. tagja.

1. kép: Fettich Nándor folyamodványa a luxusadó alóli mentességről. Forrás: eredeti kéziratlap.

I Függelék

Dr. Fettesch Nándor jelentése, melyet 1942. január 4.-én küldött a Magyar Tudományos Akadémiának, kurirposta útján Budapestre.

Tekintetes Akadémia!

A Vallás-és Közoktatásügyi m.kir.-miniszter ur és a "Reichminister für die besetzten Gebiete" megbízottja között létrejött östörténeti együttműködési megállapodás értelmében dr. László Gyula egyetemi m.-tanár /Kolozsvár) és én több, mint ~~három~~ három hete működünk a magyar östörténet egyik legfontosabb oroszországi helyén, Kiebben. Ezen idő alatt módunkban volt részletesen tájékozódni az itteni kutatási lehetőségeket illetőleg és megismerkedett a bennünket érdeklő muzeumi anyaggal, már amennyiben t.i. azt a vörösök itt hagyták, a személyi viszonyokkal és kapcsolatba léphettünk az itt maradt emberekkel. Eddigi eredményeinket és további kilátásainkat röviden összefoglalva alábbiakban van szerencsém a Tekintetes Akadémia elé terjeszteni.

A kievi muzeumi régiségek 1935-ben, mikor utóljára jártam Oroszországban, még nem voltak kiállítva, hanem részben a régi Történeti Múzeumban heverték ládákban, részben már a Lavrában lévő, volt Metropolita-palotában várták a közeli, tervbe vett kiállítást. A jelentékenyebb anyagi értéket is képviselő aranyakat az Állami Bank páncélszekrényében őrizték. Egyes korai orosz /byzánci utánzat/ zománcos aranyakat, zománcos és zománc nélküli kisebb-nagyobb bronzkereszteket pedig a Terescsenko-féle Orosz Múzeumba osztották be, hogy ezzel az orosz művészet kezdetét szemléltessék. Azóta elkészült az ugynevezett Lavra-Múzeum /Metropolita-palota/ teljes régészeti kiállítása. A korai szláv és magyar östörténeti vonatkozású régiségek kiállítását a jelenleg itt tolmácsként működő V. Gepener, a görög és szkita régiségeket S.V. Korshenko, az ókorét P.P. Kurinyi igazgató rendezte. A tudományos szempontból magas színvonalú kiállítást magyarázó térképek, fényképfelvételek és kéziratokból vett tanulságos képek kísérték. A múzeum két kisebb dolgozó és raktár-helyisége közvetlenül a kiállítási termekhez csatlakozik. Több szobából álló nagyobb raktárt rendeztek be ezenkívül a Lavra egyik átellenben fekvő kolostor-épületének első emeletén. A Lavra fő épületében, a székesegyházban egyházi ruhákból, edényekből, ikonokból és egyéb egyházi felszerelésekből nagyszabású egyházművészeti kiállítást, a székesegyház mögötti újabb épületben néprajzi és fegyvertörténeti kiállítást létesítettek. A Lavra - Múzeummal kapcsol

2. kép: A „Függelék” 1. oldala. Forrás: eredeti kéziratlap.

ut / végződött. Ezen ut meghosszabbítása céljából a Dneper-hidat is ide építették.

Munkabeosztásunkban arra törekszünk, hogy mind a muzeumi anyagok csomagolása, mind pedig a tudományos kutatás párhuzamosan haladjon. Egyik összefügg a másikkal. A munka nehézségeinek jellemzésére elég annyit mondanom, hogy kievi tartózkodásunk második felében a hőmérséklet - 20-30^o között van, ami a Lavra-Muzeumban az ablaküvegek hiánya miatt körülbelül 20 fok hideget jelent. Mégis azt mondhatom, hogy már eddig is igen jelentős tudományos anyagot sikerült fölvételeznünk, az anyag biztonságba-helyezését pedig a ládába való csomagolással nagy lépéssel vihettük előbbre.

Jelentésemet zárva, vagyok a Tekintetes Akadémiának

Kiev, 1942. január 4.

mélyen tisztelő készeéges hív

levelezőtag.

Treasures of scientific history in a box. Papers from the inheritance of Nándor Fettich.

Andrea Horváth

After the renovation of the Móra Ferenc Museum, two boxes containing photographs of archaeological objects and miscellaneous documentation were found during the sorting of the library's material in Vásár Street and were handed over to the archaeology department.

The documents included correspondence from the 1940s, typed reports, scientific summaries and several handwritten notes. On first inspection of the material, it was clear that it related to the activities of archaeologist Nándor Fettich, former director of the Hungarian National Museum.

The most exciting of the documents is the handwritten "diary," a brief chronicle of Christmas 1944 and early January 1945. The museum's archaeologists and other staff survived the siege in the building. This lecture will attempt to present, analyse and contextualise this fragment of the diary. In addition, it will briefly present a summary of typed documents, also unpublished, sent by Nándor Fettich to the Hungarian Academy of Sciences in January 1942, on his and Gyula László's activities in Kiev.



A Határtalan Régészet nyolc éve. Tapasztalatok, nehézségek, jövőbeli tervek²

Felföldi Szabolcs*

*Szegedi Tudományegyetem, Móra Ferenc Múzeum

Kulcsszavak

Határtalan Régészet
számvetés
tapasztalatok
nehézségek
jövőbeli tervek

Boundless Archaeology
reckoning
pieces of experience
difficulties
future plans

Absztrakt

A cikk célja, hogy bemutassa a szegedi Móra Ferenc Múzeum kiadásában magyar nyelven megjelenő ismeretterjesztő régészeti magazin, a *Határtalan Régészet* elmúlt nyolc évét, a periodika alapításától a legutóbbi szám megjelenéséig. Összegzem az eddigi tapasztalatokat, áttekintem az elmúlt szűk évtizedben felmerült nehézségeket, és kitérek a magazinnal kapcsolatos jövőbeli tervekre is.

A magyar lapkiadás történetének egyetlen országos terjesztésű, régészeti tematikájú, nyomtatott ismeretterjesztő magazinja, a Móra Ferenc Múzeum gondozásában megjelenő *Határtalan Régészet* immáron életének kilencedik évét tapossa. Egy olyan újságról van szó, amelynek nem titkolt célja volt már elindításakor, hogy a régészet tudományának hazai ismertségét növelje, ablakot nyisson a szélesebb hazai érdeklődő közönség számára nem csupán a nemzetközi régészeti kutatások világára, de a hazai archeológusok tevékenységére is, növelve annak magyarországi társadalmi elfogadottságát, megbecsültségét. Fontos kulturális és társadalmi szerepet szántunk neki, s csak remélni tudjuk, hogy e szerepet sikerrel tudta betölteni az elmúlt szűk évtizedben. A lap alapításától ugyanakkor eltelt annyi idő, hogy e magazin főszerkesztője – jelen sorok írója – némi perspektívában láthatja ma már a magazin eddigi történetét, s nem csupán összefoglalhatja ennek a szűk évtizednek a tapasztalatait, de reflektálhat az évek során felmerült nehézségekre is, sőt egyúttal akár kitérhet a magazinnal kapcsolatos jövőbeli tervekre is...⁴⁴

*

A *Határtalan Régészet* kezdetei 2014 környékére vezethetők vissza. Ekkor merült föl a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatójában, Fogas Ottóban, illetve szűkebb környezetében, hogy érdemes lenne elindítani egy olyan országosan terjesztett, magyar nyelvű, ismeretterjesztő magazint, amely alapvetően a régészetre koncentrál,

² A cikk háttérét biztosító kutatás az SZTE IKIKK IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontján belül működő Kulturális Örökség és Digitális Társadalom kutatócsoportjában valósult meg.

mindezt közérthető, színes, érdekes formában. Noha akkoriban több olyan magazin is volt a lappiacon, amelynek fókuszpontjában a történelem állt, így a *Rubicon*, a *Múlt-kor* vagy épp a *BBC History*,⁴⁵ ezek egyike sem volt kifejezetten régészeti tematikájú, habár gyakorta jelentettek meg addig is – és jelentetnek meg szerencsére azóta is – régészeti jellegű cikkeket. De ilyen cikkek egyébként helyet kaptak/kapnak időnként a szélesebb spektrumú, nagyobb presztízsű ismeretterjesztő magazinokban is, így például a *National Geographic* magyar kiadásában, avagy az *Interpress Magazinban* (IPM) is. Az ötletgazda/ötletgazdák tehát valóban helyesen éreztek rá egy létező piaci résre,⁴⁶ hasonló kezdeményezés ugyanis korábban nem irányult még Magyarországon egy, a lehető legszélesebb körhöz eljuttatott, ismeretterjesztő régészeti magazin elindítására.⁴⁷

A magazinhoz kapcsolódó ötletelésben akkortájt részt vett a lapkiadói tapasztalatokkal rendelkező (de nem régész) Tószögi György, valamint a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum akkori régésze (azóta igazgatója), Bácsmegi Gábor is. Eredendően egy negyedévente megjelenő, jó minőségű papírra nyomott, teljes egészében színes magazin képe lebegett a társaság szeme előtt. A szegedi Móra Ferenc Múzeum gondozásában megjelenő magazin címe *Aranykoporsó* lett volna (Móra ismert regénycíme nyomán), főszerkesztője pedig az említett Bácsmegi Gábor. A lap kiadásának előkészítését ugyanakkor Tószögi György vállalta magára. A lap szerkesztői sorában Fogas Ottó javaslatára a szegedi múzeum két régésze, Pópity Dániel, illetve Szilágyi Kata is helyet kapott. Az első szám, amelyet a hunok régészeti hagyatékának szerettek volna szentelni, eredetileg 2015-ben jelent volna meg. Azon év nyarán Bácsmegi Gábor volt az, aki felkérte jelen sorok íróját részben egy hunokról szóló cikk megírására, részben pedig arra, hogy szerkesztőként segítse a leendő főszerkesztőt, azaz az ő munkáját. Az előkészületek folyamán azonban kiderült, hogy egyéb múzeumi elfoglaltságai miatt Bácsmegi Gábor végül nem fogja tudni ellátni a főszerkesztői feladatokat, és Fogas Ottóval egyeztetve végül engem kért fel, hogy vállaljam el a főszerkesztői/szerkesztőség vezetői posztot, ő pedig eggyel hátrébb lépett és jelezte, hogy csupán szerkesztőként szeretne részt venni a további munkában. Egyértelművé vált tehát, hogy a felelős kiadó a szegedi múzeum igazgatója, Fogas Ottó, főszerkesztője Felföldi Szabolcs, technikai szerkesztője pedig a Móra-múzeum munkatársa, Magyar Milán lesz. Míg azonban Pópity Dániel kivált a csapatból, addig Szilágyi Kata szerkesztőként végül maradt a lapnál. Lassan elkezdett tehát összeállni a szerkesztőség...

*

A lap kiadását előkészítő munkálatok meglehetősen lassan haladtak, így nyilvánvalóvá vált, hogy a 2016 tavaszi indulás akadályokba fog ütközni, ugyanakkor egyértelművé vált az is, hogy legkésőbb 2016 nyarán el kell rajtolnunk ahhoz, hogy ne essen kútba a magazin elindításának régóta dédelgetett terve. Hosszas töprengés és némi vita után a magazin nevét *Aranykoporsó*ról végül *Határtalan Régészetre* változtattuk,⁴⁸ így téve a jövőbeli vásárlóink számára valamivel egyértelműbbé, hogy mit is vásárolhatnak meg az újságos bódék vagy épp a posták polcairól.

Egyúttal már akkor világosan megfogalmaztuk, hogy a címben megjelenő *Határtalan* jelző valójában több dolgot is jelent:

1. A magazin nem csupán a hazai régészeti kutatások szócsöve kíván lenni, így témáit nem korlátozzuk le földrajzi értelemben a Kárpát-medencére, tehát afrikai, ázsiai, amerikai vagy épp ausztrál tematikájú írásokat is szívesen látunk és közlünk le!

2. A magyar jogszabályok szerint az a tárgy, épület, jelenség stb. tekinthető régészeti korúnak, amely 1711-et (azaz a Rákóczi-szabadságharc leverését) megelőzően került földre. Mi azonban nem szeretnénk volna kronológiai értelemben ennyire megkötni a kezünket, hiszen a világ számos táján archeológusok egész sora régészeti módszerekkel vizsgál számos olyan lelőhelyet vagy tárgyat, amelyek jócskán 1711-et követően keletkeztek. Tehát nemcsak földrajzilag, de kronológiailag is határok nélkül képzeljük el a magazint!

3. Tudtuk, hogy a modern, 21. századi régészet roppant szoros, szinte szimbiotikus kapcsolatban áll nem csupán bölcsész tudományok egész sorával (filológia, történelem, művelődéstörténet stb.), de

természettudományok garmadájával (geológia, kémia, fizika stb.) is. Egyértelmű volt tehát, hogy a régészet társtudományainak művelőit sem szerettük volna kizárni a jövődőlbeli szerzők sorából. Ezért nem csupán régészeti, de történettudományi vagy épp természettudományi cikkeket is publikálni szerettünk volna!

4. S végül határtalannak képzeltük el a magazint abban az értelemben is, hogy olvasóink sorából sem szerettünk volna senkit sem kizárni. A 8–9 éves korosztálytól egészen a nyugdíjas korosztályig mindenkinek tartalmas és hasznos olvasnivalót akartunk kínálni. Ezért az egyik legfontosabb szempontunk volt, hogy a tudományos szaknyelvtől és sallangoktól mentes, mindenki által érthető formában tálaljuk a hazai és a nemzetközi régészet legújabb kutatási eredményeit. Különösebb tudományos apparátus, így lábjegyzetek vagy épp hivatkozások és hosszú bibliográfiák nélkül, de nagyon sok érzékletes, színes fotóval, rajzzal, rekonstrukcióval, térképpel, magyarázó szöveggel. Mindazzal tehát, ami érthetővé és élvezhetővé teszi a régészet sokak által csodált, de a szakcikknek, tudományos kötetek nehéz olvashatósága miatt talán nehezebben befogadható világát!

Ez volt az oka annak is, hogy a *Határtalan Régészet*et már a kezdetektől fogva családi magazinként képzeltük el, ahol a család összes tagja megtalálja a neki tetsző cikket: így a képregényt vagy a régészeti játékot az általános iskolás, a friss ásatási beszámolókat az egyetemista, a múzeumi kiállításajánlókat vagy épp a történelmi ételek receptjeit a nyugdíjas olvasó. Ezért is döntöttünk úgy, hogy egyedi rovatok sorát alakítjuk ki, majd az adott lapszámok cikkeit a rovatoknak megfelelően szerkesztjük be a magazinba.

Végül összesen tíz rovat született meg:

A *Címlapsztor*ba azok a cikkek kerültek/kerülnek, amelyek közvetlenül az adott lapszám legfőbb témájához (azaz a borítón megjelenő főcímhez) kapcsolódtak/kapcsolódnak.

A *Kontextus* rovatunkba ugyanakkor azon írások, amelyek valamilyen szempontból kiegészítik, kontextusba helyezik a címlapsztori cikkeket, de itt kaptak/kapnak helyet azok a publikációk is, amelyek ugyanazon témakört egy-egy másik tudományág irányából közelítették/közelítik meg (pl. a történelmi cikkek).

A *Lelő-hely* című rovatunkban egy-egy konkrét lelőhelyhez, kutatási helyszínhez kapcsolódó kutatásokat tekintettük/tekintünk át.

A *Fegyvert s vitézt* teljes egészében a fegyver- és hadtörténelmi publikációknak szenteltük/szenteljük.

A *Kincsásás halottal* rovatunk címét Móra Ferenc egyik írásából kölcsönöztük, itt zömmel az átlagolvasó fantáziáját jobban megmozgató, értékesebb leletegyüttesekről, nemesfém-péncz-leletekről és hasonló témákról szóló cikkeket közöltünk/közlünk.

Az *Archeokaland* című rovatunkba szoktuk általában beszerkeszteni a legszínesebb, legváltozatosabb témájú cikkeket. Ezek viszont sok esetben már nem kapcsolódnak a magazin fő témájához.⁴⁹

A *Helló, tudomány!* ugyanakkor azon írások gyűjtőhelye, melyek témái talán a legnehezebben emészthetőek egy átlagolvasó számára. Persze a magazin fontos küldetése az, hogy az itt közölt cikkek is érthetőek legyenek, de hangvételüket, módszertanukat tekintve e cikkek állnak talán legközelebb a régészeti szakfolyóiratokban közölt írásokhoz. E rovat célja az is, hogy a különböző tudományterületek legfrissebb szakmai eredményeit megismertesse az olvasókkal.

A *Blogoló* rovatunk az internetes blogok hangulatát szerette volna megidézni, s ez volt a legszemélyesebb hangvételű írásoknak, például ásatási élménybeszámolóknak is a gyűjtőhelye.

Míg a *Mizűjs* rovatunk a hazai régészet és a nagyvilág rövid régészeti híreinek, régészeti szenzációinak gyűjtőhelye,⁵⁰ addig az *Indiana Jones és barátai* tulajdonképpen mikrorovatok gyűjtőhelyévé vált,⁵¹ ide került/kerül a gyerekeknek szóló játék/fejtörő, a képregény,⁵² valamint a minden számban elengedhetetlen (s hagyományosan ki is próbált) történelmi recept.⁵³

E tíz rovat kellő szabadságot biztosított a lap szerkesztői számára az egyes tanulmányok elhelyezésére. Meglehetősen könnyű volt így egy-egy cikk helyének megtalálása a magazinban. Fontos persze leszögezni azt is, hogy sosem volt szempont minden rovatot „feltölteni” minden egyes lapszámban, így az elmúlt években

valójában kevés olyan eset volt, amikor egy-egy lapszámban mind a tíz rovat megjelent volna. Így vannak olyan rovatok, amelyekbe csak félévente, évente kerül egy-egy cikk (pl. *Fegyvert s vitézst*), s persze vannak olyanok is, amelyek állandó „szereplők” (pl. *Címlapsztori, Lelő-hely, Helló, tudomány!*).⁵⁴

Az olvasói kör meghatározása mellett nagyon fontosnak éreztük a lap leendő szerzőinek körét is meghatározni. Mint főszerkesztő nagyon fontosnak tartottam, hogy az olvasók hiteles forrásból tájékozódjanak, ezért igyekeztünk és igyekszünk mindmáig megnyerni egy-egy téma legjobb hazai szakértőit. Így nem volt kérdés, hogy akadémikusok, egyetemi oktatók, s kiváló múzeumi régészek, valamint a társtudományok képviselőinek írásait örömmel fogjuk befogadni. Ugyanakkor fontosnak tartottam azt is, hogy a fiatalabb régész-, illetve kutatógeneráció tagjai számára is publikációs lehetőséget biztosítsunk, ezért frissen végzett régészek, doktoranduszhallgatók, sőt végzős egyetemisták számára is teret kívántunk adni.⁵⁵ Az elmúlt szűk évtized bebizonyította, hogy ebből a szempontból jó úton jártunk és járunk. Úgy érzem/úgy érezzük, hogy a hazai régészszakma egyöntetűen befogadta, megszerette a magazint. A kollégák többsége első szóra küldött és küld cikket egy-egy felkérő levélre (aki pedig nem, az sem azért nem küld, mert nem tartja jónak a magazint, hanem mert éppen ásatáson vagy egy kiállításon dolgozik, esetleg más, sürgető elfoglaltsága van). Örömteli az is, hogy az újság elmúlt nyolc évében számos külföldi szerző is megtisztelte a magazint cikkével, így ha egyelőre kis mértékben is, de a *Határtalan Régészet* felkerült a nemzetközi tudományos élet porondjára is.⁵⁶

Nem hallgathatom el azonban azokat a nehézségeket sem, amivel a számos különböző habitusú szerzővel való közös munka járt. A felkért szerzők mindegyike kiváló kutató, de gyorsan kiderült, hogy néhányuk kifejezetten járatlan az ismeretterjesztő cikkek műfajában. Sokszor szembesültünk azzal, hogy nagyon hasonló kéziratokat kapunk, mint amilyen cikkek a szakfolyóiratok oldalain jelennek meg, talán csak a hivatkozások, lábjegyzetek stb. hiányoztak. Az ismeretterjesztés viszont nehéz műfaj, az információkat úgy kell átadnunk, hogy azok valóban mindenki számára érthetők legyenek. Ráadásul a cikkek szerkezete, stílusa, nyelvezte stb. sem irreleváns. (A magazinnak minden tekintetben egységes arculatot kell sugároznia, nem csupán a külcsínt, de a belbecset illetően is!) Ezért időről időre előfordult/előfordul, hogy egy-egy cikket meglehetősen alaposan át kellett/kell dolgozni, magyarázó szövegekkel kellett/kell ellátni. Meglepve tapasztaltuk, hogy ugyancsak komoly problémát okoz néhány szerzőnek a terjedelmi korlátok betartása. Mivel alapvetően egy színes, családi magazin vagyunk, ezért 8–10.000 leütéses cikkeknel hosszabb tanulmányokat nem áll módunkban közölni, bármennyire is szeretnénk néha hosszabb tanulmányokat is publikálni. Volt azonban olyan szerzőnk is, aki 70.000 leütéses cikket szeretett volna nálunk közzé tenni, ez viszont már az adott lapszám terjedelmének közel fele lett volna! Ilyenkor természetesen a szerkesztői ollónak kell nagyon élesnek és hatékonynak lennie.⁵⁷

A lap indulásakor eldőlt, hogy egyrészt (legalábbis eleinte) negyedévente fog megjelenni a *Határtalan Régészet*, illetve az is, hogy összességében 100 oldalnyi terjedelemben. Miután a magazint nem egy professzionális lapkiadó cég, hanem egy közintézmény, jelesül a Móra Ferenc Múzeum adja ki, az évi négy szám tűnt elsőre vállalhatónak a múzeum szakembergárdájával, valamint szűkös anyagi erőforrásaival. Fontos hangsúlyoznunk azt is, hogy a *Határtalan Régészet* kiadó csapat egyik tagja sem főállásban foglalkozik a magazinnal (beleértve magát a főszerkesztőt is), lényegében minden közreműködő munkatárs második vagy inkább harmadik feladataként vesz részt az újság szerkesztésében, tördelésében, marketingjének lebonyolításában.⁵⁸ Úgy vélem, ez még inkább elismerésre méltóvá teszi a kollégáim munkáját.

Az évi négy megjelenés rögzítése azért is fontos volt, mert idővel pályázati forrásokat is szeretnénk volna becsatornázni a lap finanszírozásába.⁵⁹ A hazai periodikákat támogató pályázatok döntő többségének esetében viszont alapfeltétel, hogy legalább évente négyszer meg kell, hogy jelenjen az adott lap. Ezt a kritériumot tehát nekünk is teljesítenünk kellett!⁶⁰

2016 tavaszán a felálló szerkesztőség még meglehetősen hiányos volt.⁶¹ Létfonosságú volt még legalább egy képjavító szoftverekhez is értő képválogató/képszerkesztő munkatárs megtalálásra is (akinek további feladata a képjogokkal kapcsolatos kiterjedt levelezés, a fotók közlési engedélyeinek megkérése volt), valamint egy jó magyar nyelvi lektorra is szükségünk volt, aki kigyomlálja a szerzők és szerkesztők munkáját követően a szövegben maradt stiláris, helyesírási és egyéb nyelvtani hibákat. Az első szám képeinek szerkesztését végül Göbölös Mihály, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum régésztechnikusa vállalta, ugyanakkor gyorsan kiderült, hogy e munka olyan szoros személyes együttműködést igényel, hogy mindenképpen szegedi lakosra volt szükség a feladat ellátásához. A következő két-három szám képeivel kapcsolatos feladatokat ezért a Szegedi Tudományegyetem egyik akkori régész doktoranduszára, Berta Adriánra bíztuk, aki viszont egyéb elfoglaltságai miatt nem sokkal később jelezte, hogy nem tudja tovább ellátni ezirányú feladatait. Végül ugyancsak a Móra Ferenc Múzeum kollégái sorában sikerült megtalálni a megfelelő embereket. A képek javítását, körbevágását a múzeum fotósa, Linczer-Katkó Izabella vállalta, a képek begyűjtését, a képjogokkal kapcsolatos levelezést stb. Keresztes Noémi Ninetta, valamint Litauszki Zoltán régészek vállalták. Ez azért is külön öröm volt, mert hozzáértő szemekre lehetett ezt a meglehetősen kényes feladatot bízni.⁶² A magyar nyelvi lektor/korrektor kérdését nagyon gyorsan és eredményesen sikerült „rövidre zárunk”: Széll Katalin, a Könyvmolyképző Kiadó kiváló nyelvi lektora („civilben” magyar szakos középiskolai tanár) vállalta el e nem túl hálás feladatot, és azóta is megbízhatóan, egyenletesen magas színvonalon látja el a feladatait.

A munka felpörgése hamarosan nyilvánvalóvá tette, hogy egyetlen technikai szerkesztővel/tördelővel nagyon nehezen fog tudni működni a lap, ezért is örömteli volt, amikor a múzeum egy másik grafikus, Donka Gergely is „csatasorba állt”. Noha ő már itt hagyta azóta a múzeumot, szerencsére „külsősként” még mindig bedolgozik a magazinba. Egy-egy cikk betördelése erejéig pedig Hodák Eszter, egy harmadik múzeumi grafikus is segített már nekünk.

Egy országos lap persze a háttérben dolgozó, de rendkívüli fontosságú munkát végző kollégák nélkül sem jelenhetne meg. Már a kezdetektől intézi a nyomdával való kapcsolattartást, a nyomdai árajánlatokkal kapcsolatos feladatokat Bárkányi Ildikó, a szegedi múzeum igazgatóhelyettese,⁶³ a terjesztőkkel, a postával, az előfizetőkkel történő kapcsolattartás kiemelkedően fontos feladatát Szegedi Éva, a remittenda példányokkal, valamint a múzeumi bolttal kapcsolatos feladatokat Fodorné Garas Zsuzsa, a lap példányainak szállításával kapcsolatos feladatokat Ballek Endre, a pénzügyi szerződéskötésekkel kapcsolatos feladatokat pedig Varga Zita látja el. Az utóbbi években külön feladatként megkapta a lappal kapcsolatos pályázati ügyintézését Kulik Melinda. A lap kommunikációját Medgyesi Konstantin, a szegedi múzeum tudományos igazgatóhelyettese és kolléganője, Hegedűs Anita menedzselik. 2022-ben érkezett legújabb kollégánk, Király Kitty, aki a főszerkesztő asszisztenseként lényegében a fenti munkafolyamatok mindegyikéből (képek, marketing, szerződések stb.) kiveszi a részét, azon túl, hogy a magazin Instagram- és Facebook-profilját is ő szerkeszti.⁶⁴

Ez utóbbi, tehát a Facebook különösen fontos a közvetlen kapcsolattartás szempontjából. Itt adunk hírt a lapszámok megjelenéséről, de számos komolyabb és viccesebb tartalmat is itt osztunk meg a régészet világából. Igyekszünk minél több olyan régészeti hírt közzétenni itt akár Magyarországról, akár a nagyvilágból, ami olvasóink érdeklődésére is számot tarthat. A „kedvelőink” száma szerencsére folyamatosan növekszik ezen a platformon is, de lenne még hova fejlődni ezen a téren is. A Facebook-oldalunk sikerei mellett nagy hiányosságunk, hogy az önálló honlapunk még mindig építés/fejlesztés alatt áll. A magazinnak a Móra Ferenc Múzeum oldalán létezik elérhetősége, de távlati célunk az lenne, hogy valóban önálló, prosperáló honlapunk legyen. Végső célunk pedig az lenne, hogy amolyan régészeti hír „hub”-ként működjön mind a Facebook-oldalunk, mind pedig a honlapunk: azaz minden fontosabb nemzetközi és hazai régészeti hír, fontosabb régészeti információ nálunk biztosan megjelenjen.⁶⁵ Állandó igazodási, tájékozódási pontként szeretnénk tehát idővel definiálni a *Határtalan Régészet* brandet.

Ez persze nem egyszerű, hiszen lapunknak (és a hozzá kapcsolódó online felületeknek) ma már lényegében nem más nyomtatott lapokkal, hanem az internet végtelen adatfolyamával, változatosságával, interaktivitásával kell versenyeznie, mind a tartalmat, mind pedig a külsőségeket tekintve. Ezért is volt fontos szempont számunkra az, hogy a tematikai sokszínűséget mindenek fölé helyezzük. Ezért már az indulásnál eldöntöttük, hogy lesznek majd olyan számok, melyek egy-egy nép vagy egy-egy szűkebb történelmi időszak régészeti hagyatékára avagy régészeti kutatásának eredményeire koncentrálnak majd; de olyan lapszámokat is terveztünk, amelyek téren és időn át vizsgálják egy-egy izgalmas kérdést: így született később lapszám a honfoglaló magyarokról vagy a Tatárjárás időszakának régészetéről, de jelent meg *Határtalan Régészet* a maszkok vagy a tetoválások kontinenseken és korokon átívelő használatáról is. Ez a tematikai változatosság (is) segíthet talán abban, hogy olvasóink ne unjanak rá a magazinra, s ne forduljanak el végül tőle.⁶⁶

Ezt a változatosságot igyekszünk a magazin kiállításában, külsődlegességeiben is biztosítani. A fent említett technikai szerkesztőink képzett designerként törekednek minél látványosabb, ötletesebb, játékosabb módon betördelni az egyes cikkeket. Igyekeznek olyan látványos megoldásokat alkalmazni, amelyek felkeltik a leendő olvasóink figyelmét.⁶⁷ Különösen nagy hangsúlyt fektetünk a borító kivitelezésére, hiszen az komoly marketingértékkel bír, s az egyszeri vásárlók esetében igen fontos szerepet játszik a figyelem megragadásában, felkeltésében is.

A lap terjesztésében egyébként rendkívüli szerepet játszik a Hírvilág Press nevű cég, illetve annak vezetője, Zsíros Zoltán, aki rendkívül sokat tesz a Lapkert Zrt.-vel és a Magyar Posta Zrt.-vel a kapcsolatok gördülékennyé tételéért, ez pedig előfeltétele annak, hogy egy valóban országos terjesztésű magazinról beszélhessünk. Egyébként a magazin elindulásra előtt ő is – illetve sokan mások – aggodalmuknak adtak hangot, hogy egy ilyen, kifejezetten szűk réteget megszólító negyedéves újság miképp fog majd hosszabb távon talpon maradni. Ezekre a félelmekre részben szerencsére sikerült ugyan rációfolnunk, de részben ezek be is igazolódtak. Sikerült ugyan kialakítanunk egy elkötelezett néhány ezres olvasói kört, akik közül sokakat szerencsére előfizetőink sorában is tudhatunk, de nem sikerült – legalábbis egyelőre – kitörni a „réteglap” szerepből, ehhez az eladásainkat legalább dupláznunk kellene. Ehhez viszont jóval komolyabb (országos) reklámkampányokra lenne szükség, amit a kiadó közintézmény érhető módon nem tud megfinanszírozni. A lap indulásakor ismeretterjesztő tévécsatornákon (úgy véltük, ezek célközönsége és a lap lehetséges vásárlói rétege között lehet némi átfedés) lement néhány rövid reklámspot,⁶⁸ s igyekeztünk a napi- és hetilapokban adott interjúk, sajtópéldányok révén nagyobb hírverést csapni a magazinnak, valamint számos, e sorok szerzőjével készített interjút is leadtak több rádió- és tévécsatornán is, de ezek mérhető hatása meglehetősen kicsi volt.

Úgy véljük ugyanakkor, hogy a *Határtalan Régészet*et még mindig nagyon sok potenciális vásárló nem ismeri, sőt, még csak nem is hallott róla. Így ezek figyelmének felkeltése, a magazin szélesebb körben való megismertetése életbe vágóan fontos feladatunk. Ugyanakkor az elmúlt nyolc év alatt Magyarországon a nyomtatott magazinok piaca egyébként is tovább zsugorodott, a Covid-járvány, s a nyomában járó gazdasági válságok sorozata pedig ugyancsak elfordította a vásárlókat az újságos bódéktól. Nincs olyan napi- vagy hetilap, avagy magazin ma Magyarországon, amely ezeket a folyamatokat meg ne sínylette volna, s nincs ez másként a *Határtalan Régészet* esetében sem. Egy olyan időszakban kellene tehát növelnünk az ismertségünket és az eladásainkat, amikor számos magyar család olyan szintű megélhetési problémákkal küzd, amikor a rezszi kifizetése vagy a családi kamra élelemmel történő feltöltése is problémákat okozhat, és sajnos fel sem merülhet, hogy kultúrára, szórakozásra többet költsenek. Ráadásul mindez belesimul abba a hazai trendbe is, hogy az emberek manapság egyébként is egyre kevesebbet olvasnak.⁶⁹ Ezek a hatások így meglehetősen turbulens helyzetet teremtenek számunkra is.⁷⁰

Ezeket az összetett problémákat több irányból is igyekeztünk és igyekszünk kezelni:

1. Egyrészt törekszünk felpörgetni az online platformokon a megjelenésünket, s mind több tartalommal, vicces és komoly posztokkal, valamint nyereményjátékokkal igyekszünk felhívni a figyelmet a *Határtalan Régészetre*.

2. Igyekszünk közvetlenül (telefonon, e-mailben) megszólítani a lehetséges vásárlói kört, így magánszemélyek mellett könyvtárakat, múzeumokat s egyéb kulturális intézményeket. Igyekszünk bejuttatni a magazint a múzeumi boltokba is, ezzel is növelve magazinunk elérhetőségét/ismertségét.

3. Fontos lépés volt, amikor szerződést kötöttünk a Dimag nevű céggel, amely online újságos standént a magazin összes korábbi és friss számainak cikkeit online (fizetős) platformon elérhetővé teszi.⁷¹ Ezzel azoknak kívántunk kedvezni, akik nem akarnak fáradni az újságossal avagy az előfizetéssel, és szívesebben olvasnák a magazint a telefonjukon, tabletjükön vagy épp a laptopjukon.

4. Ugyancsak emblematikusnak tartjuk a Color Zrt.-vel megkötött szerződésünket, amelynek segítségével nemrégiben megkezdődhetett a határokon túli magyarok lakta területeken is a magazin árusítása.⁷² Reméljük, a Szerbiában, Romániában, Szlovákiában eladott magazinok száma idővel növekedhet majd.

5. Roppant fontosnak tartjuk az ismertségünk növelése érdekében a legkisebbek megszólítását, hiszen a kisgyermekből lehetnek idővel a jövő felnőtt olvasói, így őket is érdemesnek látjuk megszólítani. Ezért hosszú előkészületeket követően 2024-ben elstartol mintegy 36 oldalon a *Határtalan Régészeti Junior*, amely sok játékkal, fejtörővel, de rövid, gyermekeknek szóló cikkekkel és hasznos tartalmakkal is igyekszik megmutatni a gyermekek számára azt, hogy milyen izgalmas is a régészet világa. Terveink szerint egyelőre évi egy, ingyenesen terjesztett számmal indulunk el. Az első ilyen fecske a honfoglaló magyarok régészeti hagyatékát mutatja be.⁷³

6. Régóta terveink között szerepelt az is, hogy a *Határtalan Régészeti* évi megjelenésének ütemét sűrítjük (többek között azért, hogy az egyszéri vásárlók „se felejtsek” el a magazint, hiszen két megjelenés között három hónap telik el!). Kéthavi rendszerességben gondolkodtunk, s ehhez elő is készültünk már, amikor végül beütött a Covidot követő gazdasági válság, így most már nem a bővülés, hanem a talpon maradás jelenti számunkra a legnagyobb kihívást. Ugyanakkor, ha sikerülne stabilizálni a magazin helyzetét, akkor újra napirendre tűznénk a megjelenés gyakoriságának növelését is.

7. Ugyancsak felmerült korábban a magazin idegen nyelvű változatának/változatainak elkészítése is, de a felmerülő komplex problémák (jogi, terjesztési, szerkesztési, fordítási nehézségek stb.) áttekintését követően ezt az ötletet egyelőre ugyancsak levettük a napirendről.

8. Igyekszünk gyümölcsöző együttműködést kialakítani a hasonló olvasói közösséget megszólító ismeretterjesztő történelmi magazinok szerkesztőseivel,⁷⁴ valamint a hazai régészet különböző szervezeteivel is, így a Magyar Régész Szövetséggel vagy az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Régészeti Intézetével, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetével is.

9. A lap hirdetési felületeinek értékesítésén is lenne mit javítani. Néhány állandó hirdető – így a régészeti szakkönyvkiadás hazai legfontosabb szereplője, a Martin Opitz Kiadó, valamint a mezőtúri Hercegasszony Birtok – mellett jó lenne további hirdetőket is bevonni.

10. Ugyancsak van mit fejlesztenünk a munkaszervezés, munkakultúra, határidők területén is. Talán egy utóbbi az, ami csak rajtunk múlik, így a legkönnyebben teljesíthető feladatnak tűnik.⁷⁵

*

A fenti, részben már megvalósult és még megvalósítás alatt álló, a fennmaradást biztosító tervek mellett 2022-ben végül kénytelenek voltunk racionalizálási terveket is készíteni és megvalósítani, annak érdekében, hogy a magazin hajója ne süllyedjen el nagyon rövid időn belül. A papír világpiaci ára másfél év leforgása alatt ugyanis megháromszorozódott, ami értelemszerűen a nyomdaköltség durva emelkedését hozta magával!

Első lépésként meg kellett valamelyest emelnünk a magazin árát. Változtatnunk kellett továbbá a nyomda által a magazinhoz felhasznált papíron: egy könnyebb és olcsóbb papírtípust választottunk (ez egyébként még furcsa

mód valamelyest javította is a lap olvashatóságát). Csökkentenünk kellett a magazin terjedelmét is, a korábbi 100 oldalról 80 oldalra. E csökkentés során azonban ragaszkodtunk hozzá, hogy ne a „fűnyíró elvet” kövessük, azaz, hogy ne minden rovatból vegyünk el egy kicsit. Hosszas mérlegelést követően ezért úgy döntöttük, hogy egyes, kevésbé népszerű rovatokat inkább megszüntetünk (*Blogoló, Képregény* stb.), de a magazinban található kifejezetten régészeti tartalmakat nem szeretnénk volna érdemben csökkenteni. Így végül – bár a magazin rövidebb lett – olvasóink mégsem jutnak kevesebb régészeti tartalomhoz.⁷⁶ Ezzel a három lépéssel – reményeink szerint – sikerült rövid távon kezelni a felmerülő problémák egy részét, de az előfizetők számának sürgős növelése elengedhetetlennek látszik! Miközben persze rengeteg jövőbeli tervünk van, hiszen mint minden hasonló magazin esetében, több évre előre mi is összeállítottuk a jövőbeli lapszámok izgalmas listáját, várható szerzőgárdáját. Reméljük, ezeket egytől egyig sikerül majd megvalósítanunk!

*

Végül, íme, néhány impozáns adat a magazin eddigi 8 évéből:

2023 márciusáig 29 számunk jelent meg (ebből egy duplaszám), összesen 2804 oldalon! Ez együttesen 628 cikket jelent 402 szerzőtől! További négy szám előkészítése jelenleg is zajlik. Az online felületeken több mint 500 új posztunk/megosztásunk jelent meg 2016 óta, amit sok tízezren lájkoltak, kommenteltek vagy osztottak meg. A magazin Facebook-követőinek száma jelenleg több mint 6000 fő.

Az eddig megjelent lapszámaink:

1. A hunok aranya
2. A fényűző Róma – Pompeji pusztulása
- 3–4. Az istenek régészete
5. Észak farkasai: a vikingek
6. A háborúk régészete
7. Négy keréken – A kocsis evolúciója
8. Honfoglalók, kalandozók
9. Tatárjárás A. D. 1241–1242
10. Trója távoli fényei – A bronzkor kincsei Magyarországon
11. A tetoválás titokzatos története
12. Óskori erődök – középkori várak
13. Az avar kagán kincstára
14. Régészek a moziban
15. A vas kora – Szkiták nyomában
16. Illegális műkincs-kereskedelem
17. Az ősi Selyemút
18. Rejtélyes földhalmok
19. Beszélő holtak
20. Sosemvolt állatok
21. A félhold hosszú árnyéka – A törökök Magyarországon
22. Inkák – maják – aztékok
23. Régészek a víz alatt
24. Pénz! Pénz! Pénz!
25. A kereszties hadjáratok régészete
26. Szamurájok földjén
27. Rejtelmes arcok – Dermesztő maszkok
28. Régészek a levegőben
29. Határtalanul – A Vajdaság régészete

⁴⁴ Magyarországon meglehetősen ritka, hogy egy ismeretterjesztő magazin főszerkesztője hasonló áttekintést adjon az általa szerkesztett periodika korábbi történetéről, noha – én legalábbis úgy vélem – egy ilyen számvetés szakmai szempontból egyáltalán nem haszontalan. Ebben az értelemben is úttörő kíván lenni ez a cikk. Ugyanakkor nyilván joggal merülhet fel persze a kérdés, hogy miért nem várta meg a főszerkesztő a magazin közelgő tizedik születésnapját ezzel a számvetéssel? Nos, részben azért, mert meglehetősen vészterhes időket élünk, sötét felhők gyülekeznek a magazin feje fölött is. S noha a lap szakembergárdája erősen bízik abban, hogy nem csupán a 10. születésnapunkat, de remélhetőleg későbbi születésnapok sorát is meg fogjuk tudni ünnepelni majd együtt, de addig még egy meglehetősen nehéz, embert próbáló út vár ránk!

⁴⁵ A *História* című ismert történelmi periodika 1978-tól jelent meg, de 2012-ben a lap megszűnt, így 2014-ben már csupán a fent említett országos terjesztésű ismeretterjesztő történelmi magazinok léteztek.

⁴⁶ Ismeretterjesztő régészeti magazinok ugyanakkor szerte a világban megjelennek egyébként: ilyenek az *Archaeology* vagy a *World Archaeology Magazine* az angol, az *Archäologie in Deutschland* a német, az *Archéologia* vagy az *Arkéo Junior* a francia, vagy épp az *Archeo Misteri Magazine* az olasz nyelvterületen stb.

⁴⁷ Természetesen ma Magyarországon számos régészeti (vagy épp régészeti szakcikket is közlő) periodika jelenik meg rendszeresen vagy épp rendszertelenebbül a 154 éves múltra visszatekintő *Archaeologiai Értesítő*től egészen a 2012-ben elindított online folyóiratig, a kétnyelvű *Magyar Régészet*ig. Ezek ugyanakkor kivétel nélkül alapvetően a szakmai közösségnek készülő szakfolyóiratok, célközönségük tehát nem a szélesebb olvasóközönség. Így a *Határtalan Régészet* valóban egyedülálló vállalkozás, noha a magazinunk elindulását követő évben megtudtam, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetében korábban több ízben is felmerült egy hasonló nyomtatott ismeretterjesztő régészeti magazin elindításának ötlete, ez azonban a megvalósításig végül sosem jutott el (az információt ezúton is köszönöm az intézet jelenlegi vezetőjének, Vida Tivadar professzor úrnak!). 2021-ben Pomázi-Horváth Viktória és Rózsa Zoltán szerkesztésében, a Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt. kiadásában jelent meg egy, a *Határtalan Régészet*nél valamivel szerényebb kivitelű, nyomtatott régészeti magazin *Töredékek* címmel, amely viszont országos lapterjesztési csatornába végül nem került, s tudomásom szerint azóta újabb száma sem jelent meg (ráadásul nemrégiben a kiadó intézmény régészeti feladatellátása át is került a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetéhez).

⁴⁸ Ezúton is köszönöm Medgyesi Konstantinnak, a Móra Ferenc Múzeum tudományos igazgatóhelyettesének akkori megfontolásait, valamint marketingszempontból elengedhetetlen megközelítését!

⁴⁹ Fontos adat, hogy egy-egy lapszám esetében a fő témához közvetlenül vagy közvetett formában kapcsolódó cikkek általában a magazin 2/3-át, esetleg 3/4-ét teszik ki, a terjedelem fennmaradó 1/3-át, illetve 1/4-ét más témák, friss hírek, új eredmények számára tartjuk fent.

⁵⁰ Ennek lett végül állandó felelőse, rovatvezetője Bácsmegi Gábor, aki e mellett a magazin Facebook-profiljának egyik tartalmi felelőse is.

⁵¹ Több rovatunk célja is a fiatalabb generációk megcélzása volt, hiszen az ő körükből kerülnek ki a jövő érdeklődő olvasói, vagy ne adj' Isten a jövő régészei. A lap ebben is igyekezett és igyekszik társadalmi feladatokat (is) ellátni, s talán hozzájárulhat(ott) a jövő régészgenerációinak bevonásához, kineveléséhez is.

⁵² A hazai, családoknak szóló magazinok, de napi- és hetilapok hétvégi mellékleteinek is Magyarországon hosszú évtizedekig elengedhetetlen része volt a folytatásos, néhány képkockából álló képregény (*Füles*, *Pajtás*, *IPM Alfa* stb.). Ennek a gazdag és értékes hagyománynak a felélesztésében gondolkodtunk, amikor kitaláltuk, hogy előbb korábban már megjelent történelmi/régészeti tematikájú képregényeknek csináljunk egy picit reklámot egy-egy oldalon, majd Fogas Ottó támogatásával megszületett az ötlet, hogy készüljön egy saját képregénysorozatunk is. Ennek szövegét jómagam írtam, a rajzok az egyik múzeumi grafikus, Berta-Fekete Brigitta keze munkáját dicsérik. A „*Téridő vándorai*” című képregényfolyamunk egyelőre azonban sajnos torzó maradt, a sorozatot abba kellett hagynunk. Egrészt a magazin anyagi erőforrásainak komoly részét kellett a képregény megrajzolására áldozni, másrészt a rajzoló anyai örömei okán nem tudta tovább vállalni a képregény további rajzolását. A képregény további sorsa sajnos tehát egyelőre függőben van.

⁵³ Ennek állandó felelőse az utóbbi években Zay Orsolya lett, aki régészként szerzett komoly hírnevet a hazai hagyományörzők körében, s kifejezett szakterülete a történelmi kulinária.

⁵⁴ A rovatok számát és struktúráját végül a 2022-es évben át kellett alakítanunk, erről lásd alább!

⁵⁵ Az elmúlt években több ízben is felmerült, hogy a magazin végén vagy az impresszumban fel kellene tüntetnünk, hogy az adott lapszám szerzői milyen „rangban” és hol dolgoznak. Ezt végül mindannyiszor elvetettük, mert nem akartuk, hogy az erre érzékenyebb olvasók különbséget tegyenek a cikkek között aszerint, hogy adott esetben egy egyetemi professzor vagy egy fiatal PhD hallgató írta azt. A *Határtalan Régészet*et egységes, megbonthatatlan szakmai „brandként” képzeltük és képzeljük el továbbra is.

⁵⁶ A külföldi szerzőink zömmel angolul, németül és oroszul küldték meg cikkeiket, ezeket mi fordítottuk le végül magyarra, hiszen a kifejezetten szakmai folyóiratoktól eltérően mi nem publikálunk cikkeket idegen nyelven.

⁵⁷ Mindezt persze úgy, hogy a szerző kolléga se sértődjön meg, s örömmel vállalja az esetleges következő felkérést is! Egyúttal fontos azt is jelezni, hogy az elé viszont sosem gördítettünk akadályt, ha egy-egy szerző egy lapszámban akár két vagy három cikket is szeretett volna közölni, amennyiben ez lehetséges és indokolt volt.

⁵⁸ A felelős kiadó pedig lényegében társadalmi munkában látja el a feladatait.

⁵⁹ Ez az oka a mindeddig egyetlen dupla számunk megjelenésének is. Mivel az első, 2016-os évben csak júniusban tudtunk elindulni, ezért abban az évben végül a 3–4. számunkat (ennek címe *Az istenek régészete* lett) összevonva, közel dupla terjedelemben kellett kiadnunk.

⁶⁰ Az azóta eltelt időszakban szerencsére több pályázati ciklusban is támogatta magazinunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Petőfi Kulturális Ügynökség, valamint a Kelet- és Közép-Európai Kutatásért és Képzésért Alapítvány, illetve a Frank Digital Kft. Támogatásukért roppant hálásak vagyunk! E támogatások nélkül a magazin nyilvánvalóan nem jelenhetett volna meg az elmúlt évek folyamán.

⁶¹ Noha Tószögi György szerepe az elinduláshoz elengedhetetlen volt, a szerkesztőség struktúrájának kiforrását követően – szerencsére a jóbaráti viszony fenntartása mellett – végül elvált a magazin és az ő útja.

⁶² Egy színes, képes magazinnál roppant fontos, hogy megfelelő mennyiségben és minőségben álljanak rendelkezésre a lelőhely- és tárgyfotók, egyéb felvételek. Nem lehetünk elég hálásak azért, hogy a magyar múzeumok sora kötött velünk az elmúlt években meglehetősen kedvező felhasználási szerződést a beszerkesztett képek jogtulajdonosaiként. Köszönetemet és nagyrabecsülésemet itt is szeretném tolmácsolni feléjük!

⁶³ A magazint elindulása óta a szegedi székelyű Generál Nyomda Zrt. nyomja.

⁶⁴ Eközben ugyanakkor kivált a magazin állandó gárdájából a múzeumot is elhagyó Szilágyi Kata (hogy vendégszerkesztőként azért szerencsére vissza-visszatérjen még egy-egy lapszám erejéig), valamint Keresztes Noémi Ninetta képszerkesztőnk is.

⁶⁵ Továbbá terveink közt van a még több interaktivitás lehetőségének megteremtése vagy épp egy videós blog (azaz vlog) elindítása stb. is ezeken a felületeken.

⁶⁶ Felmerült korábban az is, hogy idővel a Móra-múzeum régészeti tematikájú kiállításaihoz igazítjuk majd a lapszámok témáit is. (Ezt a nagy sikerű szegedi Pompeji-kiállítás kapcsán sikerült is megvalósítanunk, akkortájt jelent meg ugyanis *A fényűző Róma – Pompeji pusztulása* című lapszámunk.) Idővel ez azonban roppant nehéz feladatnak bizonyult, hiszen a kiállítások nem a magazin negyedéves ritmusához igazodnak, így meglehetősen nehéz összehangolni a készülő kiállításokat és a lapszámokat. De ahogyan az elmúlt években többször is, így a jövőben is igyekszünk hírt adni a szegedi múzeum régészeti tematikájú kiállításairól!

⁶⁷ Néha persze mi is hibázzunk, így egy-egy látványosnak tűnő grafikai megoldásról, színválasztásról az elmúlt években utólag derült ki, hogy például idősebb vagy kevésbé jó szemű olvasóink számára nehezebben olvashatóvá tették az adott cikket. Ezekre a hibákra természetesen igyekszünk figyelni és a hasonló problémákat a jövőben kiküszöbölni.

⁶⁸ A legismertebb országos tévécsatornákon történő hirdetési kampány olyan drága lett volna, hogy ezt a kiadó Móra Ferenc Múzeum végül nem engedhette meg magának.

⁶⁹ A magyar nyelvű ismeretterjesztő lappiac tehát számos komoly nehézséggel küzd évtizedek óta. E nehézségek okai között több politikai, gazdasági, kulturális természetű probléma is meghúzódik, de minden gond alapvető origója a magyar nyelvű olvasók számának korlátozott mivolta. Angol nyelvű lapokat, magazinokat szerzte a világon olvasnak, de például a német nyelvű magazinok piaca sem csupán Németországra terjed ki, hanem Ausztriára, Svájcra, Észak-Olaszországra stb. Minél nagyobb a felvevő piac, annál rentábilisabban lehet kiadni egy lapot.

⁷⁰ Nem véletlen, hogy 2022-ben az ismert történelmi magazin, a *BBC History* hazai kiadását is beszüntette a Kossuth Könyvkiadó, s noha hónapokkal később egy új kiadó, a 2021-ben létrejött Kocsis Kiadó beállt a vállalkozás mögé, és így a lap szerencsére ismét újraindulhatott, ez mégis jól jelezi a hasonló ismeretterjesztő magazinokra váró nehézségeket.

⁷¹ Azóta a laptapir.hu oldallal is sikerült szerződést kötni.

⁷² Ezzel talán még inkább határtalanná téve a *Határtalan Régészet!*

⁷³ A gyermekújság felelőse a Móra Ferenc Múzeum régésze, Löffler Zsuzsanna lesz, aki másodállásban sikeres mesekönyvíróként is működik.

⁷⁴ A *BBC History* magyar kiadásával már sikerült tető alá hozni egy megállapodást, mielőtt a *BBC History* megszűnt volna, most a lap új kiadójával is felvettük a kapcsolatot, hogy a jövőbeli együttműködésről tárgyaljunk.

⁷⁵ Igyekszünk természetesen a minden lap életében előforduló szerkesztési és tördelési hibák számát is csökkenteni. Ezek száma ugyan nem túl nagy, de minden egyes lapszámban előfordul egy-egy apróság, bosszantó dolog. Ezekre is jobban kell ügyelnünk!

⁷⁶ Sőt! A megszűnő rovatok helyére betettünk egy új, korábban nem létező rovatot, amelynek címe *A szegedi múzeumból jelentjük* lett. Ezzel lehetőséget kívántunk teremteni arra, hogy a kiadó szegedi múzeum kötelékében zajló régészeti kutatások eredményei még hangsúlyosabban megjelenhessenek a magazin oldalain.

Eight Years of the Life of Boundless Archeology. Experiences, difficulties, future plans

Szabolcs Felföldi

The aim of this article is to present the last eight years of the archaeological magazine *Boundless Archaeology*, published in Hungarian by the Ferenc Móra Museum in Szeged, from the founding of this periodical to the publication of the latest issue. I will summarise our pieces of experience so far, review the difficulties that have arisen over the past decade and also cover future plans for the magazine.